

Rapport
Onderzoek naar voormalig burgemeester
van Hoogeveen J. Tjalma

R. te Slaa
Versie 2
augustus 2020

Dit rapport is opgesteld onder auspiciën van
het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies

Inhoudsopgave

Samenvatting rapport	3
1. Inleiding	4
2. Achtergrondinformatie.....	13
3. De Vertrouwensraad der Illegaliteit van Hoogeveen.....	24
4. Het advies van de Provinciale Advies-Commissie.....	32
5. De Commissaris der Koningin versus de Provinciale Militaire Commissaris.....	39
6. De lobby voor een gestaakte burgemeester.....	46
7. Toegelaten tot de Tweede Kamer.....	63
8. Het Centraal Orgaan voor de Zuivering op Overheidspersoneel.....	65
9. De nota van Kan.....	70
8. Tjalma's finale verweerschrift en advies van de commissie- Scholten.....	73
9. Minister Beel besluit.....	86
10. Nieuwe belastende informatie over de burgemeester.....	93
11. Slotbeschouwing.....	95
Afkortingen.....	1055
Literatuurlijst.....	1066
Geraadpleegde personen.....	111
Bijlage.....	113

Samenvatting rapport

In het rapport is de naoorlogse zuivering van de voormalig burgemeester van Hoogeveen J. Tjalma als uitgangspunt genomen. Deze zuiveringsprocedure speelde zich tussen juni 1945 en januari 1946 af op lokaal, provinciaal en nationaal niveau.

Onderzocht is op basis van welke informatie en afwegingen de verschillende actoren op deze drie niveaus een oordeel vormden over Tjalma. Daarnaast wordt ingegaan op de vraag in hoeverre relevante feiten en afwegingen in Hoogeveen bekend waren en welke externe factoren van invloed zijn geweest op de uitkomst van de zuivering.

De grondslag voor de zuiveringsprocedure van Tjalma vormde een rapport dat kort na de bevrijding door het Bureau Illegaliteit Hoogeveen werd opgesteld. In dit rapport was een groot aantal klachten over zijn handelen tijdens de bezetting opgenomen. Onder meer stond vermeld dat Tjalma 'steeds alle gegevens betreffende de Joden die door de Duitse instanties werden gevraagd, nauwkeurig [heeft] verstrekt'. De voornaamste beschuldiging in het rapport van het lokale verzet was dat Tjalma in februari 1944 het Duitse bevel had opgevolgd om ingezetenen aan te wijzen voor de tewerkstelling aan het militaire vliegveld bij Havelte. Hiermee werd een bijdrage geleverd aan de Duitse oorlogsvoering.

Na advies van de 'Provinciale Advies-Commissie voor de Zuivering van Burgemeesters, Provinciale-, Gemeente- en Rijkswaterstaatsambtenaren in Drenthe', besloot Provinciale Militaire Commissaris luitenant-kolonel A.H. Stok op 13 augustus 1945 Tjalma te staken in de uitoefening van zijn ambt als burgemeester.

De Commissaris der Koningin in Drenthe mr.dr. R.H. baron de Vos van Steenwijk schaarde zich achter Tjalma. Hij en de gestaaakte burgemeester waren zich ervan bewust dat de uitkomst van de zuiveringsprocedure niet op provinciaal, maar op nationaal niveau door minister van Binnenlandse Zaken dr. L.J.M. Beel werd beslist en stemden hun gezamenlijke lobby-actie daar op af.

Tijdens de zuiveringsprocedure deden zich verschillende complicerende factoren voor. Opvallend was dat het lokale verzet begin september 1945 zijn eerdere standpunt over Tjalma herzag en nu zijn terugkeer als burgemeester wenste.

Een andere onvoorziene omstandigheid was dat de zuiveringscommissie van de Staten-Generaal dezelfde maand besloot dat Tjalma mocht terugkeren als Tweede Kamerlid. Dit besluit wekte in het algemeen de indruk dat de gestaaakte burgemeester zich correct had gedragen tijdens de bezetting. Het Centraal Orgaan voor de Zuivering op Overheidspersoneel vroeg zich in zijn advies aan minister Beel van 26 september 1945 dan ook af in hoeverre zijn voorstel tot eervol ontslag van de burgemeester nog werkelijk tot de mogelijkheden behoorde. De laatste adviescommissie – de commissie-Scholten – adviseerde de minister op 6 december 1945 ook om Tjalma eervol te ontslaan.

Een factor die tijdens de zuivering van Tjalma een buitengewoon belangrijke rol speelde was de groeiende onvrede over de lange doorlooptijden, de ondoorzichtigheid en de toegepaste normen van de zuiveringsprocedures. De wens om de zuiveringen zo snel mogelijk af te ronden was begin 1946 wijdverbreid binnen de samenleving. Dit maakte het voor minister Beel eenvoudiger om de uitgebrachte adviezen tot eervol ontslag van Tjalma naast zich neer te leggen.

Dit werd eveneens vergemakkelijkt doordat in de zuiveringsprocedure op nationaal niveau de meeste ingebrachte bezwaren tegen de burgemeester geen rol meer speelden. De procedure richtte zich in deze fase vrijwel nog uitsluitend de beschuldiging dat Tjalma ingezetenen had aangewezen voor de tewerkstelling aan het militaire vliegveld bij Havelte. De ernst van deze klacht werd in het uiteindelijke zuiveringsbesluit van minister Beel op 29 januari 1946 enorm afgezwakt. Gesteld werd dat de burgemeester het de opgeroepen personen zeer gemakkelijk had gemaakt weg te blijven en zo persoonlijk had bijgedragen aan de uitzonderlijk lage opkomst. Op grond van deze voorstelling van zaken besloot minister Beel dat door de Commissaris der Koningin aan burgemeester Tjalma 'een ernstige schriftelijk berisping' moest worden gegeven.

De inwoners van Hoogeveen waren onwetend van deze terechtwijzing binnenskamers. Dat burgemeester Tjalma – in navolging van het hele Nederlandse overheidsapparaat – tijdens de bezettingsperiode geen bescherming had geboden aan vervolgte Joodse burgers raakte in de vergetelheid.

1. Inleiding

Het beeld van Tjalma: ereburger versus 'fout'

De aanleiding voor het opstellen van dit rapport en het daaraan voorafgaande onderzoek is de discussie over het optreden van de voormalig burgemeester van Hoogeveen Jetze Tjalma (1893-1985) tijdens de bezetting. Tjalma, die behoorde tot de Anti-Revolutionaire Partij (ARP), kon bogen op een indrukwekkende maatschappelijke carrière. Na zijn burgemeesterschap van Gemuiden in de periode 1922-1927, bekleedde hij dezelfde functie daarna in Hoogeveen in de jaren 1927-1958. Tjalma is daarmee nog altijd de langstzittende burgemeester van ons land. Naast burgemeester en bestuurslid van een groot aantal maatschappelijke organisaties (onder meer president-kerkvoogd van de Nederlands-Hervormde Gemeente Hoogeveen en president van de Drentse Kanaalmaatschappij), was hij ook lid van de Provinciale Staten van Drenthe (1931-1941), lid van de Tweede Kamer (1937-1946) en lid van de Eerste Kamer (1948-1966). De politieke werkzaamheid van Tjalma hield niet op bij de grens. Na de oorlog was hij onder meer lid van de Raadgevende Vergadering van de Raad van Europa, de Assemblee West-Europese Unie en Raadgevende Interparlementaire Benelux-raad.¹

Tjalma was kortom een man van aanzien. Hij werd vanwege zijn verdiensten in 1951 geridderd in de Orde van Oranje-Nassau. Al een jaar eerder had oud-verzetsman en wethouder A.R. Zandbergen (ARP) hiervoor gepleit bij de Commissaris der Koningin in Drenthe mr.dr. R.H. baron de Vos van Steenwijk.² Bij zijn afscheid als burgemeester in juni 1958 – Tjalma had de pensioengerechtigde leeftijd bereikt – schreef de *Hoogeveensche Courant*.

'De belangen van onze Gemeente hebben bij hem steeds op de eerste plaats gestaan. Burgervader voelde hij zich en met de inzet van heel zijn persoonlijkheid heeft hij zich geworpen op de ontwikkeling en vooruitgang van Hoogeveen. (...) Zijn Gemeente was steeds nummer één. Over zichzelf sprak hij niet graag. Maar nu hij bij zijn afscheid mag het gezegd worden, dat heel Hoogeveen dankbaar is voor al datgenen, dat hij als magistraat tot stand bracht.'³

Tjalma nam over een periode van vijf dagen afscheid van de gemeenteraad, de politie, de brandweer,

¹ Voor de verschillende functies die Tjalma bekleedde zie ongepubliceerde *Herinneringen van een Burgemeester-Kamerlid (1928-1965)* p. 88-89, 281 Collectie J. Tjalma op het Historisch Documentatiecentrum voor Protestantisme aan de Vrije Universiteit en een ongedateerd persbericht in Archief van de Secretarie Hoogeveen 1914-1975, inv.nr. 6906.

² Brief A.R. Zandbergen aan Commissaris der Koningin in Drenthe De Vos van Steenwijk, 19 augustus 1950, 2.04.87 Archief Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (-2005), inv.nr. 5180.

³ *Hoogeveensche Courant*, 21 juni 1958, hier geciteerd in de redevoering van de toenmalige burgermeester J.A. Bakker op 27 juni 1963. De tekst van de redevoering is aanwezig in het Archief van de Secretarie Hoogeveen 1914-1975, inv.nr. 6912 in het gemeentearchief van Hoogeveen.

alle ambtenaren en de bevolking.⁴ Uit de talrijke gulle donaties van burgers, maatschappelijke organisaties en bedrijven voor het afscheidscadeau van Tjalma, blijkt hoe populair hij was in Hoogeveen.⁵ In zijn afscheidsrede tegenover de gemeenteraad kondigde Tjalma dat 'de goede verhouding tot de burgerij' de voornaamste reden was dat hij en zijn vrouw in Hoogeveen bleven wonen.⁶

Vijfjaar na zijn terugtreden werd de oud-burgemeester tijdens een bijzondere openbare raadsvergadering op 27 juni 1963 tot ereburger van Hoogeveen benoemd.⁷ Verschillende kopstukken van het voormalige verzet waren bij deze plechtigheid aanwezig. Wethouder Jos van Aalderen (ARP) was oud-commandant van de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers/Landelijke Knokploeg in Drenthe en voormalig gewestelijke commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten. Twee andere voormalige verzetshelden A.J. van der Kerk en Zandbergen – die onder het burgemeesterschap van Tjalma wethouder waren geweest – woonden de benoeming van hun vroegere chef tot ereburger van Hoogeveen bij.⁸

De vermelding dat deze voormannen van de voormalige illegaliteit aanwezig waren bij het huldebetoon aan Tjalma is niet zonder reden. Recentelijk is door Albert Metselaar betoogd dat het verzet en de lokale ARP tijdens de oorlog zich distantieerde van de burgemeester en dat deze controverse na de bevrijding doorwerkte.⁹ Metselaar verwijst daarbij naar de passage van historicus Lammert Huizing hierover in het gedenkboek *Hoogeveen 1940-1945*, dat in 1999 verscheen.¹⁰ Uit verschillende bronnen die in het kader van dit onderzoek zijn geraadpleegd blijkt dat de verhouding tussen het verzet en burgemeester Tjalma in de oorlog en direct daarna aanzienlijk complexer was. Ten aanzien van de naoorlogse zuivering en de terugkeer van Tjalma als burgemeester speelden verscheidene kopstukken van het Hoogeveense verzet een ambivalente rol.

Uit erkentelijkheid voor zijn grote verdiensten ontving de oud-burgemeester niet slechts het ereburgerschap van Hoogeveen, maar werden er ook een park en een brandweerkazerne in de gemeente naar hem vernoemd.

Op basis van onderzoek in archieven kwamen na meer dan een halve eeuw later feiten aan

⁴ J. Tjalma, *Herinneringen van een Burgemeester-Kamerlid (1928-1965)* p. 88-89, in 281 Collectie J. Tjalma op het Historisch Documentatiecentrum voor Protestantisme.

⁵ Zie verschillende overzichten met giften in het Archief van de Secretarie Hoogeveen 1914-1975, inv.nr. 7673.

⁶ Redevoering J. Tjalma bij afscheid als burgermeester in het Archief van de Secretarie Hoogeveen 1914-1975, inv.nr. 7674.

⁷ Zie de verschillende stukken hierover in het Archief van de Secretarie Hoogeveen 1914-1975, inv.nr. 6906.

⁸ Een lijst met aanwezigen op de bijzonder Raadsvergadering op 27 juni 1963 bevindt zich in het Archief van de Secretarie Hoogeveen 1914-1975, inv.nr. 6912.

⁹ A. Metselaar, 'Burgemeester Tjalma van de hoogste eer en de gesloten kast', p. 5. Het artikel, dat was gepubliceerd namens Stichting Informatiecentrum Geschiedenis Hoogeveen & Hollandsche Veld e.o met als adagium 'onafhankelijk en ongecensureerd, is inmiddels verwijderd van internet. Een beknopte versie van het artikel verscheen op 24 januari in de *Hoogeveensche Courant*.

¹⁰ Historische Kring Hoogeveen, *Hoogeveen 1940-1945* (Meppel 1999) p. 149.

het licht die een minder gunstig licht wierpen op het optreden van Tjalma tijdens de Tweede Wereldoorlog. In zijn boek *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting*, dat in 2006 verscheen, beschreef historicus en hoofdonderzoek van het NIOD prof.dr. Peter Romijn dat Tjalma op 11 augustus 1943 aan secretaris-generaal mr. K.J. Frederiks van het ministerie van Binnenlandse Zaken een opgave stuurde van de kosten die zijn gemeente had gemaakt vanwege de deportatie van de Joodse inwoners. Onder het totale bedrag van 1266,69 gulden vielen onder meer uitgaven voor 'maaltijden politie voor arrestatie joden en bewaking' en de huur- en reinigingskosten van het café Het Centrum dat als Verzamelplaats joden' had dienstgedaan en de transportkosten van Joden en 'jodengoederen'. Het verzoek van burgemeester Tjalma aan het departement voor financiële compensatie voor zijn gemeente stond niet op zichzelf en was evenmin tevergeefs. Er ging zelfs een precedentwerking vanuit. Secretaris-Generaal Frederiks stuurde op 22 oktober 1943 een circulaire naar alle gemeentebesturen waarin hij verzocht de door hen gemaakte kosten 'terzake het op transport stellen van Joden' te melden.¹¹ Honderden gemeenten gaven daaraan gehoor, zo blijkt uit de overgeleverde archiefstukken.¹²

In zijn studie *Burgemeesters in oorlogstijd* ging Romijn ook in op de naoorlogse zuivering van Tjalma. 'De zaak Tjalma toont de uiteenlopende belangen in de zuiveringsproblematiek', concludeerde hij in 2006.¹³ De betrokken zuiveringscommissies en hoge ambtenaren namen uiteenlopende standpunten in. Drie zuiveringscommissies die oordeelden over zijn functioneren als burgemeester tijdens de bezetting waren van oordeel dat de door het Militaire Gezag in zijn functie gestaaakte Tjalma hierin niet kon terugkeren. De Commissie van Advies Zuiveringsbesluit 1945, bekend onder de naam commissie-Scholten (haar voorzitter was prof.mr. Scholten), gaf als laatste van deze drie commissie advies. Zij stelde op 6 december 1945 dat Tjalma in februari 1944 in strijd met het bezettingsrecht had gehandeld toen hij op Duits bevel arbeiders had opgeroepen voor bouwwerkzaamheden aan een militair vliegveld bij Havelte en hij daarom voor eervol ontslag in aanmerking kwam. Een complicerende factor in de ambtelijke procedure was dat de zuiveringscommissie van de Staten-Generaal eerder in het najaar van 1945 geen maatregelen tegen Tjalma trof. Bovendien pleitte de Commissaris der Koningin van Drenthe De Vos van Steenwijk achtereenvolgens bij het Militaire Gezag en daarna bij de minister van Binnenlandse Zaken dr. L.J.M. Beel ervoor dat Tjalma opnieuw het ambt van burgemeester van Hoogeveen zou mogen vervullen. De bewindsman besloot uiteindelijk tot een ernstige berisping van Tjalma zonder openbaarmaking, zodat deze als burgemeester kon aanblijven.¹⁴

¹¹ P. Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting* (Amsterdam 2006) p. 462.

¹² Zie Archief van ministerie van Binnenlandse Zaken: afdeling Binnenlands Bestuur, 1879-1950, inv.nr. 2380 'Stukken betreffende de behandeling van aangelegenheden met betrekking tot de uitvoering van bezettingsmaatregelen tegen Joden 2380 1941-1946'.

¹³ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 637.

¹⁴ Ibidem, p. 637-639.

Romijn stelt dat de zaak-Tjalma duidelijk maakt hoezeer het hanteren van de normen in laatste instantie een zaak van de bewindsman was. Hoewel het betreffende dossier geen bewijzen bevat van beïnvloeding van buitenaf is het volgens hem 'ondenkbaar dat die er niet is geweest vanuit de Tweede Kamer of de AR-partij'.¹⁵

De passages over Tjalma in Romijns boek *Burgemeesters in oorlogstijd* hebben voor zover bekend destijds in Hoogeveen niet geleid tot een discussie over de voormalige burgemeester en het aan hem verleende ereburgerschap. Zo ging het aanvankelijk ook met de belangrijke ontdekkingen die Albert Metselaar in 2014 deed. De streekhistoricus raadpleegde dat jaar op het gemeentearchief van Hoogeveen het 'dossier 191' dat een groot aantal documenten bevat over maatregelen van de bezettingsautoriteiten tegen Joden en de medewerking van het Hoogeveense gemeentebestuur aan de uitvoering daarvan.¹⁶ Op basis van zijn bevindingen en aanvullend onderzoek publiceerde Metselaar hetzelfde jaar op internet zijn vijftienpagina's tellende artikel 'Hoogeveens dossier 191. Het einde van de Joodse gemeenschap'.¹⁷

Een bijzondere vondst van Metselaar was de door burgemeester Jetze Tjalma ondertekende brief van 16 mei 1940 aan 'de Joodsche gezinshoofden te Hoogeveen'. De tekst hiervan luidde:

'Op bevel van de Duitse Militaire Autoriteit deel ik U mede, dat U en Uw eventueele gezinsleden zich Zaterdag 18 Mei a.s. des voormiddags negen uur hebt te melden bij de Duitse Wacht (Schutstraat 112).'¹⁸

Nauwelijks minder opmerkelijk is de lijst in hetzelfde dossier met alle Joodse inwoners van Hoogeveen die in deze dagen op het gemeentehuis werd opgesteld. Ook deze lijst is gedateerd op 16 mei 1940.¹⁹ Op het moment dat Tjalma aan 'de Joodsche gezinshoofden' in zijn gemeente de voornoemde instructie gaf en alle Joodse inwoners werden geregistreerd, waren er nog geen door de Duitse bezetter uitgevaardigde antisemitische maatregelen van kracht.²⁰

De bevindingen van Metselaar trokken in 2014 nog niet de aandacht van het publiek, de media en de politiek. In 2016 zocht de streekhistoricus over de voormalige burgemeester contact

¹⁵ Ibidem, p. 639.

¹⁶ 'Dossier 191' maakt deel uit van het Archief van de Secretarie Hoogeveen 1914-1975 van de gemeente Hoogeveen, inv.nr. 191.

¹⁷ A. Metselaar, 'Hoogeveens dossier 191. Het einde van de Joodse gemeenschap' (2014). Het artikel is inmiddels verwijderd van internet.

¹⁸ Brief Tjalma aan 'de Joodsche gezinshoofden te Hoogeveen', Gemeentearchief Hoogeveen, Archief van de Secretarie Hoogeveen 1914-1975, inv.nr. 191.

¹⁹ Lijst Joodse inwoners Hoogeveen, 16 mei 1940, Archief van de Secretarie Hoogeveen 1914-1975, inv.nr. 191.

²⁰ De *'Sonderbestimmungen für Verwaltung und Befriedung der besetzten Westgebiete'*, die door de Generalquartiermeister des Oberkommando des Heeres op 22 februari 1940 waren uitgevaardigd, verordenden zelfs expliciet: *'auf den Umstand, daß ein Landesbewohner Jude ist, dur en Sondermaßnahmen gegen ihn vorläufig nicht gestützt werden.'* Zie R. Hilberg, *De vernietiging van de Europese Joden 1939-1945* (Hilversum 2008), p. 730, noot 272.

met de fractievoorzitter van het Christen-Democratisch Appèl (CDA) in de Hoogeveense gemeenteraad, Erik-Jan Kreuze. Naar Kreuze mededeelt in een blog wilde hij er zelf 'geen mediacircus' van maken en vond hij Metselaar destijds 'al uitgesproken over Tjalma'.²¹ Het was de vertegenwoordiger van de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) Brand van Rijn die eind 2019 in de Hoogeveense gemeenteraad het optreden van oud-burgemeester Tjalma tijdens de bezetting aan de orde stelde. Van Rijn en Metselaar pleitten er publiekelijk voor om aan Tjalma het ereburgerschap van de gemeente Hoogeveen te ontnemen en het Tjalma-park te vernoemen naar de negentiende-eeuwse Joodse godsdienstleraar Mozes Koekoek.²²

In de media liet Metselaar zich daarbij expliciet uit over het handelen van de oud-burgemeester tijdens de oorlog: 'Tjalma was God. Hij bepaalde alles.' Metselaar bestempelde Tjalma als 'fout' en verbond in een interview de 165 vermoorde Joden uit Hoogeveen aan de 'administratieve vaardigheden' van deze burgemeester.²³

Opdracht voor extern onderzoek

Naar aanleiding van de inmiddels ontstane commotie rondom Tjalma kondigde burgemeester Karel Loohuis op 14 januari aan dat het gemeentebestuur van Hoogeveen een onafhankelijk, wetenschappelijk zou doen uitvoeren door een externe partij. Met dit formele onderzoek wil het gemeentebestuur deze kwestie 'uit de gevoeligheid van alledag' halen. De centrale vraag in dat onderzoek moest, aldus Loohuis, zijn of er redenen waren om de oud-burgemeester zijn ereburgerschap te ontnemen en de naam van het Tjalmapark te wijzigen.²⁴

SGP-afgevaardigde Van Rijn diende op 23 januari in de gemeenteraad een motie om van dit externe onderzoek af te zien. De motivering daarvan luidde dat 'Plaatselijke historicus dhr. Albert Metselaar voortreffelijk diepgaand onderzoek in de zaak Tjalma heeft gedaan, zodat meer onderzoek geen toegevoegde waarde heeft.' De financiële positie, zo vermeldde de motie aansluitend, stond 'geen dure onderzoeken' toe.²⁵ Tijdens de raadsvergadering uitte Van Rijn zijn twijfels over de objectiviteit van het onderzoek omdat dit in opdracht zou worden gedaan. Burgemeester Loohuis lichtte toe dat het College van B&W een onafhankelijk en wetenschappelijk onderzoek van een externe partij wilde omdat het zo'n gevoelig onderwerp. Voor het onderzoek was inmiddels het NIOD benaderd. De motie van de SGP werd met een stem voor en 24 tegen verworpen door de

²¹ E-J. Kreuze, Blog over J. Tjalma (2020), zie: <http://www.kreuzeman.nl/oordelen/>.

²² Zie onder meer *Dagblad van het Noorden*, 23 januari 2020 en *Hoogeveensche Courant*, 24 januari 2020. Rabi Koekoek stichtte in 1872 de Joodse school in Hoogeveen. Zie Historische Kring Hoogeveen, *Hoogeveen 1940-1945* (Meppel 1999) p. 282.

²³ Uitzending RTV Drenthe, 23 januari 2020, zie: <https://www.youtube.com/watch?v=sV6Afwm6X7I> en <https://www.rtv-drenthe.nl/nieuws/156507/Ophof-over-rol-Hoogeveense-burgemeester-Tjalma-in-de-oorlog>.

²⁴ *Dagblad van het Noorden*, 14 januari 2020.

²⁵ SGP, Motie vreemd aan orde van de dag, 23 januari 2020.

gemeenteraad.²⁶

Behalve Van Rijn, nam ook Metselaar uitdrukkelijk stelling tegen het externe onderzoek. Zo stelde hij in een op 22 januari 2020 op internet gepubliceerd artikel: 'We zijn onze Joodse medeburgers opnieuw aan het monddood maken, als we verwachten dat een extern figuur bindend advies kan geven, terwijl er vooraf geen afspraken zijn gemaakt wie zich waar aan [sic] zal, of zou willen binden, los van het opdrachtgevende College van B&W.'²⁷

In mijn hoedanigheid van onafhankelijk onderzoeker beperk ik mij hier uitsluitend tot een reactie op de uitspraak over 'bindend advies' van 'een extern figuur'. Om mogelijke misverstanden te voorkomen wil ik nogmaals benadrukken dat dit rapport geen bindend advies behelst. Hiervan kan geen sprake zijn aangezien noch het NIOD, noch de onderzoeker op de stoel van het gemeentebestuur plaats willen nemen. Een beslissing over het wel of niet ontnemen van het ereburgerschap aan de voormalig burgemeester en het hernoemen van het Tjalma-park is immers een politiek-bestuurlijk besluit waarvoor het gemeentebestuur verantwoordelijk is.²⁸ Wat dit rapport wél doet is het presenteren van informatie die relevant kan zijn voor de besluitvorming en deze gegevens in een bredere historische context plaatsen. Het is uitdrukkelijk niet de opdracht geweest het volledige ambtelijke functioneren van burgemeester Tjalma tijdens de bezettingsperiode te reconstrueren. Binnen de beschikbaar gestelde tijd voor het onderzoek, de verslaglegging daarvan en aanvullende werkzaamheden (24 dagen) was dit uiteraard ook niet mogelijk geweest.

Vraagstelling en opbouw rapport

In het onderzoek is de naoorlogse zuivering van Tjalma als uitgangspunt genomen.²⁹ In deze zuiveringsprocedure stond het handelen van de burgemeester tijdens de bezetting centraal. Op verschillende niveaus (lokaal, provinciaal en nationaal) werd daar over geoordeeld. In dit rapport staan drie vragen centraal:

1. Op basis van welke informatie en welke afwegingen kwamen de verschillende actoren op lokaal, provinciaal en nationaal niveau tot een oordeel over burgemeester Tjalma?
2. In hoeverre waren de desbetreffende feiten en afwegingen van deze actoren in Hoogeveen

²⁶ Zie <https://hoogeveen.raadsinformatie.nl/vergadering/705364/Raadsavond%2023-01-2020?>.

²⁷ A. Metselaar, 'Burgemeester Tjalma van de hoogste eer en de gesloten kast', p. 14.

²⁸ Zie hiervoor ook het interview door H. Buit met R. te Slaa in *Dagblad van het Noorden*, 20 februari 2020.

²⁹ Met het onderzoek van de zuivering burgemeesters in het algemeen wordt voor een belangrijk deel inzichtelijk hoe zij tijdens de bezetting hebben gefunctioneerd. Of, zoals W. Derksen en W.L. Van der Sande het formuleren: 'Op zijn minst kan worden opgemerkt dat een beschrijving van het functioneren van de burgemeesters in oorlogstijd onvolledig is zonder een beschrijving van de zuivering. Zie W. Derksen en W.L. Van der Sande, 'Wij waren niet op heldendom geselecteerd', in: W. Derksen, en M.L. van der Sande, M.L (red.), *De burgemeester, van magistraat tot modern bestuurder* (Deventer 1984), p. 8.

bekend?

3. Welke externe factoren waren van invloed op de uitkomst van de zuivering van burgemeester Tjalma?

In het kader deze onderzoeksopdracht zijn verscheidene beperkt openbare archieven en collecties geraadpleegd op het Nationaal Archief in Den Haag en het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD) in Amsterdam. Het gaat daarbij om relevante bronnen over Tjalma die recentelijk niet of helemaal nog niet zijn bestudeerd. Onderzoek daarin leverde waardevolle informatie op die het bestaande beeld van de burgemeester in verscheidene opzicht nuanceert en soms zelfs corrigeert.

Een deel van de onderzochte stukken bestaat uit de administratieve neerslag van ambtelijke handelingen met betrekking tot de Jodenvervolging. De formele en zakelijke toon daarin steekt schril af bij het onnoemelijke leed dat achter deze documenten schuilgaat. Het zijn brieven, lijsten en formulieren die betrekking hebben op het maatschappelijke isoleren, het ontrechten, het onteigenen en ten slotte het deporteren van de Joden in Hoogeveen.

De bestudering hiervan laat zien dat het gemeentebestuur onder leiding van burgemeester Tjalma nauwgezet de opgedragen instructies uitvoerde met betrekking tot de Jodenvervolging. Met het uiten van morele oordelen alleen hierover kan door een historicus niet worden volstaan. Het is zijn taak om de onderzochte bronnen te duiden en van historische context te voorzien. In dit rapport wordt daarom ook ingegaan op de vraag in hoeverre het handelen van het Hoogeveense burgemeester uitzonderlijk was en welke factoren daarop mogelijk van invloed waren.

Tijdens het archiefonderzoek zijn tal van getuigenissen van tijdgenoten over Tjalma geraadpleegd. Er zitten ontlastende en belastende verklaringen tussen. Bronnen spreken elkaar met een zekere regelmaat tegen, waardoor het niet altijd mogelijk is de precieze betrouwbaarheid van bepaalde verklaringen vast te stellen. In enkele gevallen lopen de verklaringen van dezelfde personen op verschillende tijdstippen uiteen. Om deze reden is het voor een historicus noodzakelijk persoonlijke getuigenissen zoveel mogelijk te toetsen aan ander bronmateriaal en er zich van bewust te zijn dat verklaringen dikwijls gekleurd zijn, hoewel dit niet per se bewust is gebeurd. Wanneer een historicus alleen over de belastende verklaring van één persoon beschikt, dient hij zich bewust te zijn van het *unus testis nullus testis*-beginsel, zoals is vastgelegd in artikel 342, lid 2 van het Wetboek van Strafvordering: 'Het bewijs dat de verdachte het tenlastegelegde feit heeft begaan, kan door den rechter niet uitsluitend worden aangenomen op de verklaring van één getuige.' Het beginsel, dat een zeer voorname plaats inneemt in de rechtspraak, betekent eenvoudigweg: één getuige is geen getuige. Dit houdt uiteraard niet in dat een historicus een belangrijke getuigenis die door geen andere

verklaring of een feitelijke gebeurtenis wordt bevestigd, niet zou mogen vermelden, maar wel dat hij daarover rekenschap geeft en zijn lezers mededeling doet over de uniciteit van de betreffende bron.

Ter relativering van alle onrust én buiten de media rondom Tjalma, dacht ik bij het schrijven van dit rapport aan de bedachtzame woorden van prof.dr. P.W. Klein:

'Historici kunnen niet recht maken wat krom is. Het is hun niet gegeven in het verleden begaan onrecht te herstellen of goed te maken. De wonden van het verleden kunnen zij niet genezen. Zij kunnen alleen proberen opheldering te geven over wat gebeurd is.'³⁰

Het zijn wijze woorden van een gerenommeerde historicus – kind van een joodse vader en niet- joodse moeder – die zich als een van de eerste van zijn vakgenoten diepgaand heeft beziggehouden met het moeizame naoorlogse rechtsherstel van Joodse burgers na de oorlog.

Door verscheidene onvoorziene omstandigheden heeft de doorlooptijd van het onderzoek langer geduurd dan oorspronkelijk gepland was en door mij wenselijk werd geacht. Om toestemming te verkrijgen voor het raadplegen van verschillende beperkt openbare archieven op het Nationaal Archief moest een onderzoeksvoorstel worden ingediend. Dit is op 31 januari 2020 gedaan. In afwachting van het besluit van het Nationaal Archief daarover kon alvast onderzoek worden gedaan op het gemeentearchief van Hogeveen, het NIOD en het Historisch Documentatiecentrum voor Protestantisme aan de Vrije Universiteit. Slechts kort nadat op 3 maart door het Nationaal Archief toestemming was verleend voor het raadplegen van de aangevraagde beperkt openbare archieven en bezoeken konden worden aangevraagd, sloot de studiezaal van deze instelling vanwege de uitbraak van het coronavirus.

De sluiting duurde vanaf 13 maart tot en met 9 juni. Sindsdien hanteert het Nationaal Archief het beleid dat iedere onderzoeker nog maar één keer per week in de studiezaal onderzoek mag doen in beperkt openbare archieven. Dit beleid in combinatie met de eerdere, maandenlange sluiting en het grote aantal relevante documenten in beperkt openbare archieven op het Nationaal Archief, waarvan geen kopieën of foto's mogen worden gemaakt en dus moesten worden overgetypt, had als gevolg dat het archiefonderzoek pas op 14 juli definitief kon worden afgerond.

Een overzicht van alle geraadpleegde archieven en collecties is achterin het rapport opgenomen. Dit geldt eveneens voor alle gebruikte literatuur en personen bij wie ik informatie heb ingewonnen. Hoewel alle voor dit onderzoek geselecteerde bronnen zijn geraadpleegd, valt nooit geheel uit te sluiten dat er zich nog relevante informatie bevindt in andere archieven en collecties, of in het bezit is van privépersonen. Ondanks twee verzoeken van de gemeente Hogeveen, toonde de

³⁰ P.W. Klein, *Het rechtsherstel gewogen, Vragen mét en zónder antwoord*, p. 4-5. Het rapport was oorspronkelijk als bijlage toegevoerd aan het *Eindrapport van de Contactgroep Tegoeden Wo II* (Amsterdam 2000) en is online raadpleegbaar.

heer Metselaar zich helaas niet bereid inzage te verlenen in mogelijk relevant materiaal dat in zijn bezit is.³¹ Uit een mededeling van SGP-raadslid Van Rijn kan worden opgemaakt dat Metselaar ondertussen werkt aan een eigen onderzoek naar Tjalma'.³² Vanuit het perspectief dat geschiedenis een discussie zonder einde is, zoals de beroemde uitspraak van historicus Pieter Geyl luidt, valt het alleen maar toe te juichen dat meerdere onderzoekers zich bezighouden met voormalig burgemeester Tjalma.

Het onderhavige onderzoek is uitgevoerd onder begeleiding van het hoofd van de afdeling Onderzoek van het NIOD prof.dr. Peter Romijn. De tekst van het rapport is door hem en het hoofd Maatschappelijk Onderzoek van het NIOD dr. Hinke Piersma inhoudelijk getoetst.

In zijn studie *Burgemeesters in oorlogstijd* constateerde Romijn dat 'de zaak Tjalma' de uiteenlopende belangen laat zien die speelden in 'de zuiveringsproblematiek'.³³ Het nieuwe onderzoek bevestigt zijn analyse ruimschoots. Tegelijkertijd levert het recente speurwerk in verscheidene niet eerder geraadpleegde bronnen (onder meer het vuistdikke personeelsdossier van Tjalma in het archief van het ministerie van Binnenlandse Zaken³⁴) een nog caleidoscopischer beeld op van de conflicterende belangen en uiteenlopende perspectieven die bij de naoorlogse zuivering van Tjalma een rol speelden. Duidelijk wordt dat op non-actief gestelde burgemeester voortdurend de uitkomst van deze maandenlange, complexe procedure probeerde te beïnvloeden en hij daarbij op steun van verschillende topambtenaren kon rekenen.

Ten slotte bracht het nieuwe onderzoek verscheidene onbekende aspecten over Tjalma's functioneren als oorlogsburgemeester aan het licht. Dit rapport levert daarmee ook een bescheiden bijdrage aan de geschiedschrijving over Hoogeveen tijdens de bezetting.

Robin te Slaa, augustus 2020

³¹ Het verzoek daartoe werd gedaan door beleidsadviseur W. van Houten tijdens een overleg op 6 maart 2020 en in een brief van het College van B&W aan Metselaar van 6 april 2020.

³² Van Rijn verstuurde op 18 juli 2020 een tweet met de volgende boodschap: 'Historicus van Hoogeveen Albert Metselaar werkt gestaag verder met zijn onderzoek Tjalma. Hoogeveen laat duur onderzoek doen bij NIOD, maar het zal blijken dat eigen historicus professioneler [sic] eindresultaat boekt. Tja, sommigen houden van onnodig geldsmijterij.'

³³ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 637.

³⁴ Archief Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (-2005), inv.nr. 5180 dossier J. Tjama 1912-1958. De openbaarheidsbeperkingen op dit dossier gelden tot 2034.

1. Achtergrondinformatie

Het Landoorlogreglement en de *Aanwijzingen* van de regering uit 1937

In de naoorlogse verklaringen van Tjalma, de betrokken autoriteiten en zuiveringscommissies en vertegenwoordigers van het voormalige verzet, wordt veelvuldig verwezen naar het Landoorlogreglement en de *Aanwijzingen* van de regering uit 1937 om het handelen van de Hoogeveense burgemeester in bezettingstijd aan te toetsen. Deze toetsing dient – afhankelijk van het perspectief van de betreffende persoon of instantie – ter verdediging of als veroordeling van Tjalma's beleid. Om deze reden is het zinvol hier kort in te gaan op de inhoud van zowel het Landoorlogreglement als de *Aanwijzingen* van de regering.

In 1907 keurde de Tweede Haagse Vredesconferentie het Landoorlogreglement goed. Zij deed dat in de vorm van een regeling bij het Vierde Verdrag van de Vredesconferentie in Den Haag. Het Landoorlogreglement maakt deel uit van het verdrag dat de wetten en gebruiken van de oorlog te land regelt. Er wordt in de literatuur ook aan gerefereerd als de Haagse Conventie, de Conventie van Den Haag of het Verdrag van Den Haag. Het reglement heeft onder meer tot doel de burgerbevolking in gebieden waar een oorlog woedt of die bezet zijn door een vijandelijke macht tot op zekere hoogte te beschermen.³⁵ Zo bepaalt art. 46 van dit verdrag expliciet dat particulier eigendom niet verbeurd kan worden verklaard. Wel stelt het Landoorlogreglement in art. 52 dat vorderingen in natura en diensten van gemeenten en bewoners slechts kunnen worden geëist om te voorzien in de behoeften van het bezettingsleger en als de militaire bevelhebber daartoe opdracht heeft gegeven. Het Landoorlogreglement, dat ook door Duitsland was ondertekend, was tijdens de Tweede Wereldoorlog nog altijd van kracht.

Ook de Nederlandse bestuurders en ambtenaren waren tijdens de bezetting gebonden aan het Landoorlogreglement. Ons land behoorde tot de ondertekenaars van het verdrag. De door de ministerraad in mei 1937 vastgestelde *Aanwijzingen betreffende de houding, aan te nemen door de bestuursorganen van het Rijk, de provinciën, gemeenten, waterschappen, veenschappen en veenpolders, alsmede door het daarbij in dienst zijnde personeel en door het personeel in dienst bij spoor- en tramwegen in geval van een vijandelijke inval* waren dan ook grotendeels gebaseerd op het Landoorlogreglement. Het ministerie van Binnenlandse Zaken zond dit document in de loop van 1937 in een verzegelde envelop naar de betreffende bestuursorganen.³⁶ Het bestaan van deze leidraad over hoe te handelen bij een vijandelijke bezetting was tijdens de bezetting bij veel lagere

³⁵ De tekst van het verdrag staat op de website van het Rode Kruis. Zie: <http://www.rodekruis.nl/dit-zijn-we/humanitair-oorlogsrecht/haags-verdrag-iv-1907-oorlogland-reglementen>.

³⁶ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 50.

ambtenaren onbekend, terwijl op lokaal bestuurlijk niveau dikwijls alleen de burgemeesters van de inhoud op de hoogte waren.³⁷

De grondgedachte van de *Aanwijzingen* was dat overheidsdiensten bij een vijandelijke inval in het belang van de bevolking zo goed mogelijk moesten blijven functioneren. Ambtenaren dienden voortdurend de afweging te maken op welk moment het belang van de bezetter groter was dan dat van de eigen bevolking. Autoriteiten moesten hun eigen verantwoordelijkheid nemen als zij naar eer en geweten deze afweging maakten. Overeenkomstig het Landoorlogreglement gold het uitgangspunt dat de soevereiniteit voor het bezette gebied *ten principale* in handen van de eigen regering bleef. Voor de duur van de bezetting zou die soevereiniteit *de facto* in handen van de bezetter zijn. Het bezettingsbestuur mocht hiervan slechts beperkt gebruik maken. Trouw aan de eigen regering moest voorop staan.³⁸

Volgens de *Aanwijzingen* waren – overeenkomstig het Landoorlogreglement – rekvisities van het vijandelijke bezettingsleger alleen toegestaan in de vorm van materiële voorzieningen voor het leger zelf. Vorderingen tot het leveren van goederen, diensten en arbeid mochten in geen geval er toe leiden dat burgers inwoners werden gedwongen tot deelname aan oorlogshandelingen tegen het eigen leger. Hieronder werd ook het graven van loopgraven en het aanleggen van versterkingen van welke aard dan ook onder verstaan. Wanneer de bezettingsautoriteiten volkenrechtelijke bepalingen zouden schenden was het de taak van de Nederlandse overheid om daartegen te protesteren.³⁹

Gemeenteambtenaren kregen expliciet de instructie medewerking te weigeren aan opdrachten die de vijandelijke oorlogsvoering zouden ondersteunen; 'men denke hierbij b.v. aan het verzamelen van gegevens betreffende personen in het bezette gebied, die in de termen vallen om door de Nederlandse regeering in werkelijke dienst te worden opgeroepen'. Aangezien het onmogelijk was in alle voorkomende gevallen praktische voorschriften te geven, hielden de *Aanwijzingen* aan de ambtenaren voor dat zij onder een bezetting 'ieder ogenblik kunnen komen te staan voor ernstige moeilijkheden, waarin zij zelfstandig en dikwijls onmiddellijk moeten beslissen'. Er moest dan de voornoemde afweging worden gemaakt of aanblijven meer in het belang van de eigen bevolking was dan in het belang van de bezetter. In zijn studie *Burgemeesters in oorlogstijd* stelt Romijn hierover: 'Deze formule deed een helder, maar wel heel algemeen gesteld beroep op de eigen verantwoordelijkheid. Dit was een anomalie in bestuurscultuur waarin de ambtenaar zeker in principiële kwestie werd geacht zich naar hogerhand te richten.'⁴⁰

³⁷ P. Griffioen en R. Zeller, *Jodenvervolging in Nederland Frankrijk en België. Overeenkomsten, verschillen, oorzaken 1940-1945* (Amsterdam 2011), p. 143.

³⁸ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 53-54.

³⁹ Derksen en Van der Sande, 'Wij waren niet op heldendom geselecteerd', p. 12 en Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 54.

⁴⁰ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 54.

De opstellers van de *Aanwijzingen* gingen uit van een militaire bezetting en een bezettingsbestuur dat overeenkomstig het Landoorlogreglement zou functioneren in afwachting van een vredesregeling en dus geen definitieve wijzigingen in de interne staatsrechtelijke verhoudingen van het bezette gebied zou doorvoeren. Wel vreesden zij voor een herhaling van wat de Belgische bevolking tussen 1914-1918 had moeten doorstaan tijdens de Duitse bezetting van hun land. Hierbij moet gedacht worden aan willekeurige represailles in de vorm van moord, roof, plundering, gedwongen tewerkstelling, etc. In de tekst van de *Aanwijzingen* wordt niet ingegaan op de mogelijkheid dat een bezetter de rechtsorde zou schenden met het doel een nieuwe politieke orde te vestigen. Dit geldt eveneens voor de mogelijkheid dat de bezetter zou besluiten tot systematische discriminatie en ontrechting van Joden, zoals in Duitsland was vastgelegd in de Neurenberger wetten uit 1935. Een expliciete verwijzing naar het antisemitische beleid van de nazi's in de *Aanwijzingen* – ofschoon het een streng vertrouwelijk document betrof – strookte niet met de formeel beleden neutraliteitspolitiek van ons land en bleef achterwege.⁴¹

Tijdens de Duitse bezetting van ons land hoopten bestuurders en ambtenaren door op hun post te blijven zoveel mogelijk in het belang van het land en de bevolking te kunnen doen. Hun handelen was gebaseerd op wat historicus Wichert ten Have de 'beschermingshypothese' noemt. Zij gingen uit van de veronderstelling dat tijdens de bezetting mogelijkheden bestonden om zich in te zetten voor het behoud van het Nederlandse karakter van onze maatschappij en ook kon worden voorkomen dat nationaalsocialisten een overheersende machtspositie zouden verwerven.⁴² Bij deze 'defensieve collaboratie', zoals Frits Boterman deze houding definieert, werd samengewerkt met de Duitse autoriteiten vanuit 'het idee van het minste of noodzakelijke kwaad'.⁴³

De secretaris-generaal van het ministerie van Binnenlandse Zaken mr.dr. K.J. Frederiks was een uitgesproken protagonist van dit beleid. De secretarissen-generaal waren na het vertrek van de regering naar Londen in mei 1940 de hoogste gezagsdragers op de ministeries. Tegenover de Commissarissen der Koningin in de provincies (de verwijzing naar de vorstin in deze titel verviel al spoedig) en de burgemeesters bepleitte Frederiks voortdurend het voeren van een politiek die gekenmerkt werd door een zekere meegaandheid tegenover het bezettingsbestuur om daarmee zoveel mogelijk het bestaande bestuursapparaat handhaven en een NSB-bewind voorkomen. Dit bracht de secretaris-generaal – en navolging van Frederiks ook de Commissarissen der Koningin en burgemeesters – tot vergaande concessies, onder meer ten aanzien van de Jodenvervolging. Toen de

⁴¹ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 54-55.

⁴² P. W. ten Have, *De Nederlandse Unie. Aanpassing, vernieuwing en confrontatie in bezettingstijd 1940-1941* (Amsterdam 1999), p. 492.

⁴³ F. Boterman, *Duitse daders. De Jodenvervolging en de nazificatie van Nederland (1940-1945)* (Amsterdam 2015), p. 22.

Jodenvervolging in de loop van de bezetting steeds heviger werd, hielden veel bestuurders en ambtenaren zich afzijdig. In toenemende mate scheidden zij de Jodenvervolging van hun eigen ambtelijke functioneren. Zij zagen haar als een perfide uitwas en meenden dat er uiteindelijk niets te beginnen was tegen de 'onstuitbare vervolgingswoede' van de Duitsers. 'Zo rationaliseerden ze hun berusting in de meest fundamentele schending van de rechtsorde', aldus Romijn.⁴⁴

In de praktijk leidde de 'beschermingshypothese' of 'defensieve collaboratie' ook in andere opzichten tot een steeds verdere meegaandheid van het ambtelijke apparaat tegenover de wassende stroom van Duitse eisen. De Hoge Raad der Nederlanden legitimeerde deze lijdzame houding toen hij in zijn Toetsingsarrest van 11 januari 1942 stelde dat de wettelijke maatregelen van de bezettingsautoriteiten niet aan het Landoorlogreglement konden worden getoetst. Het hoogste rechtscollege in ons land beschouwde de Duitse maatregelen, inclusief de antisemitische verordeningen, daarmee als regulier recht.⁴⁵ Op dit arrest van de Hoge Raad zou vrijwel geen bestuurder zich – dit in tegenstelling tot de *Aanwijzingen* – na de bezettingsperiode beroepen.

Tijdens de oorlog bleek al snel dat verschillende bepalingen van de *Aanwijzingen* voor uiteenlopende interpretaties vatbaar waren. In de richtlijn *Commentaar op de "Aanwijzingen in geval van een vijandelijke inval"*, vastgesteld door de Raad van Ministers in mei 1937 wees de regering in ballingschap in 1943 ambtenaren dan ook ernstig op hun individuele verantwoordelijkheid.⁴⁶

Verscheidene politici, onder wie het katholieke Kamerlid dr. L.G. Kortenhorst, en ook zuiveringsinstanties opperden in 1945 dat toetsing aan de *Aanwijzingen* bij de zuivering kon voorkomen dat het gestelde criterium 'het verlies aan vertrouwen' tot een arbitraire beoordeling zou leiden. In zijn geruchtmakende brochure *Was samenwerking met den vijand geoorloofd?*, dat hetzelfde jaar verscheen, betoogde de KVP'er dat ambtenaren de *Aanwijzingen* niet anders hadden kunnen interpreteren dan als de instructie om zo lang mogelijk aan te blijven en in het belang van de bevolking chaos te voorkomen. Naar zijn mening mocht deze gedragslijn pas worden herzien toen de bezetter van Nederlanders ging eisen dat zij directe bijdragen leverde aan de Duitse oorlogsvoering, bijvoorbeeld bij de productie van wapens of tewerkstelling in het kader van de *Gemeindeaktion*.⁴⁷ Onder *Gemeindeaktion* werd het aanleggen van verdedigingswerken verstaan, waarbij de gemeentebesturen op Duits bevel de arbeidskrachten daarvoor moest vorderden onder de eigen inwoners.⁴⁸

⁴⁴ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 248. Zie ook P. Griffioen en R. Zeller, *Jodenvervolging in Nederland, Frankrijk en België. Overeenkomsten, verschillen, oorzaken 1940-1945* (Amsterdam 2011), p. 324.

⁴⁵ R. Schütz, *Kille mist Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog* (Amsterdam 2016), p. 44-45.

⁴⁶ R. Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig. De afrekening met de foute' Nederlanders* (Amsterdam 1989; tweede druk 2002) p. 121.

⁴⁷ Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, p. 121-122.

⁴⁸ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 521.

Berechting en zuivering dienden naar de mening van Kortenhorst zoveel mogelijk beperkt blijven tot degenen die politiek 'fout' waren geweest.⁴⁹ Behalve instemming, ontmoette zijn brochure bij velen, vooral in oud-verzetskringen, kritiek.⁵⁰

Minister van Binnenlandse Zaken Beel en voorzitter H. Van Boeijen van het Centraal Orgaan voor de Zuivering op Overheidspersoneel wezen erop dat de regering in 1943 met haar *Commentaar op de Aanwijzingen* ambtenaren op hun eigen verantwoordelijkheid had gewezen. Zij bepaalden daarom dat moest worden nagegaan of ambtenaren de taak die hen was opgedragen in de eerste plaats aan hun geweten hadden getoetst. Dit standpunt had als consequentie dat het zuiveringsonderzoek met betrekking tot burgemeesters werd toegespitst op de vraag hoe een ieder uitdrukking had gegeven aan de eigen verantwoordelijkheid. Dat betekende in de praktijk niet dat de *Aanwijzingen* uit 1937 geen rol speelden tijdens de zuivering. Door zuiveringsinstantie en degenen die zich daarvoor moesten verantwoorden, werd regelmatig naar de *Aanwijzingen* verwezen. Wel moeten worden geconstateerd dat zowel tijdens als na de bezetting geen overeenstemming bestond over de betekenis ervan. Naast de ruime interpretatie van Kortenhorst en anderen, bestond de restrictieve uitleg van het verzet.⁵¹

In zijn magnum opus *Het Koninkrijk der Nederlanden tijdens de Tweede Wereldoorlog* stelde Loe de Jong dat de *Aanwijzingen* niet zozeer een reeks instructies behelsden voor diverse concrete situaties, maar – gelet op de geest van het document – veeleer;

'een uitvloeisel van wat, zo zouden wij willen uitdrukken, door nationaal fatsoen en nationale waardigheid voorgeschreven werd zolang de oorlog duurde.'⁵²

Hieruit volgt aldus Romijn inderdaad dat ambtenaren de aan hen opgedragen taak dienden te toetsen aan hun geweten. Deze opvatting bestempelde 'accommodatie', i.c. het toegeeflijk schikken in de nieuwe gezagsverhoudingen, als in strijd met 'nationaal fatsoen en nationale waardigheid' en daarmee als 'fout'. Romijn wijst er aansluitend op dat juist in veel zuiveringszaken aan hetgeen dat in de *Aanwijzingen* uitdrukkelijk werd verboden, het zwaarst werd gehecht. Zo werd het meewerken aan vorderingen ten behoeve van de vijandige strijdkrachten, onder meer de *Gemeindeaktion*, burgemeesters het meest kwalijk werd genomen.⁵³ Dit gold ook voor Tjalma.

⁴⁹ Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, p. 122.

⁵⁰ J.P. Gribbeling, 'L.G. Kortenhorst (1886-1963)', in: J. Charité (red.), *Biografisch Woordenboek van Nederland. Eerste Deel* ('s-Gravenhage 1979) p. 318.

⁵¹ Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, p. 121-122.

⁵² Hier geciteerd in Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, p. 122.

⁵³ Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, p. 122.

De naoorlogse zuivering van burgemeesters

Voor de zuivering van het overheidsapparaat kwam er na de bevrijding een omvangrijke bureaucratie tot stand. Ambtenaren vormden getalsmatig de grootste groep die aan de zuivering werd onderworpen en was ook de categorie waarbij de overheid het nauwst betrokken was.⁵⁴ Herstel van vertrouwen was het voornaamste doel van de zuivering van het overheidsapparaat.⁵⁵

De zuivering zelf kreeg een administratiefrechtelijke vorm, zo verduidelijkt Romijn in *Burgemeesters in oorlogstijd*. De minister beoordeelde als werkgever of werknemers hun ambt correct hadden vervuld of niet. Ten aanzien van de politieke gezindheid van ambtenaren was de zaak eenvoudig. Het Zuiveringsbesluit 1944 (Stbl. nr. E 14) stelde vast dat nationaalsocialisten en ook anderen die 'ontrouw' waren geweest aan de zaak van het Koninkrijk der Nederlanden per definitie niet in functie gehandhaafd mochten blijven. Er wachtte hen oneervol ontslag, dat gepaard ging met het verlies van rechten op wachtgeld en pensioen.⁵⁶

Bij de voorbereiding van het Zuiveringsbesluit 1944 was er nog weinig aandacht voor de grote categorie ambtenaren die niet pro-Duits waren geweest, maar zich niet bijster flink had opgesteld. In regeringskringen te Londen ging men ervan uit dat iedereen die zich niet had verzet tegen maatregelen die in strijd waren met het bezettingsrecht en het nationale belang, had gehandeld uit karakterzwakte. Dit werd eenvoudigweg gelijkgesteld aan trouweloosheid en moest derhalve tot ontslag leiden.⁵⁷

Krachtens de op 11 september 1944 afgekondigde Bijzondere Staat van Beleg was het Militaire Gezag bevoegd tot het nemen van voorlopige zuiveringsmaatregelen en werd in het bevrijde zuiden van het land een begin gemaakt met de zuivering. De procedures werden uitgevoerd door Sectie I Binnenlands Bestuur van de Staf van het Militaire Gezag onder leiding van mr. H.P. Linthorst Homan, maar verliepen niet altijd even moeiteloos.⁵⁸ Door de opgedane ervaring bleek spoedig dat er behoefte bestond aan meer nuance in de zuiveringswetgeving om daarmee alle gradaties van ambtelijk feilen te kunnen bestraffen. Er deden zich talrijke twijfelgevallen voor waarin de keuze tot oneervol ontslag óf helemaal geen maatregel onbevredigend was. Minister Beel vaardigde om deze reden twee Koninklijke Besluiten uit die in de lacune moesten voorzien. Het Koninklijk Besluit F 69 van 12 mei 1945 maakte het mogelijk in het kader van het Zuiveringsbesluit 'trouwelozen' ook met een andere maatregel dan ontslag te bestraffen. Beel ontleende aan het Ambtenarenreglement

⁵⁴ Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, p. 84.

⁵⁵ Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, p. 121.

⁵⁶ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 634 en Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, p. 85. Zie ook Nationaal Archief, *Inventaris van het archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984)* (Den Haag 1998), p. 7-8.

⁵⁷ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 634 en Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, p. 85. Zie ook Nationaal Archief, *Inventaris van het archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984)* (Den Haag 1998), p. 7-8.

⁵⁸ Nationaal Archief, *Inventaris archief Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering*, p. 9.

tuchtrechtelijke maatregelen als berisping, overplaatsing, degradatie of ophouden. De bewindsman vaardigde tegelijkertijd het Koninklijk Besluit F 70 uit, dat formeel losstond van het Zuiveringsbesluit. Deze maatregel voorzag in ongevraagd ontslag met de aanduiding 'eervol' van ambtenaren die naar oordeel van de bewindsman op grond van hun gedrag tijdens de bezettingsperiode het voor het vervullen van hun ambt benodigde algemeen vertrouwen hadden verloren. Dit hield in beginsel geen politieke veroordeling in. De betrokkenen werden op wachtgeld gezet in afwachting van herplaatsing of pensionering. Beide Koninklijke Besluiten werden nog nader aangevuld. Op 2 augustus 1945 kwam de definitieve versie van het Zuiveringsbesluit 1945 tot stand, die onder nummer F 132 in het *Staatsblad* werd gepubliceerd. Een volgende en definitieve nuancering, zo schrijft Romijn, was het Koninklijk Besluit F 221 van 10 oktober 1945. Dit besluit omvatte ook beroepsmogelijkheden en voorzag ook in ongevraagd ontslag dat niet 'eervol' werd verleend en in het intrekken van rechten op wachtgeld en/of pensioen.⁵⁹

Als verantwoordelijke bewindsman moest Beel bij de zuivering van het ambtenarenapparaat een aantal moeilijk te verenigen uitgangspunten combineren: zorgvuldigheid, snelheid en gelijke toepassing van de gestelde normen. De verantwoordelijkheid voor de eerste fase van de zuivering lag bij het Militaire Gezag als overgangsbestuur, dat namens de minister, ontslag kon aanzeggen, of zelfstandig kon besluiten tot staken of schorsen. De Provinciale Militaire Commissarissen vormden adviescommissies van burgers om hen daarbij te adviseren. De adviescommissies bestonden meestal uit vijf lokale notabelen. De Staf van het Militaire Gezag schreef voor dat minstens één lid het verzet moest vertegenwoordigen. De adviescommissies bepaalden hun oordeel over ambtenaren vaak aan de hand van vragenlijsten die onder meer door de kernen van de Landelijke Organisatie voor Hulp aan onderduikers (LO)/Landelijke Knokploegen (LKP) werden verspreid en vervolgens door lokale verzetsorganisaties werden ingevuld. Onder burgemeesters wekten deze vragenlijsten veel onrust en irritatie aangezien het invullen niet gebeurde op basis van verhoor. De betrokkenen wisten niet wat erin stond en konden daar dus inhoudelijk niet op reageren.⁶⁰ Bovendien werd op basis van één anonieme klacht al tot het instellen van een zuiveringsonderzoek besloten.⁶¹

De vragenlijst was door de afdeling Binnenlands Bestuur van het ministerie van Binnenlandse Zaken opgesteld. Het doel, zoals stond vermeld, was het verzamelen van 'objectief feitenmateriaal' over de houding van burgemeester tijdens de bezettingsperiode. Naar oordeel van de afdeling Binnenlands Bestuur waren veel illegale werkers door hun eigen ervaringen en relaties in staat om 'de noodzakelijke gegevens te verschaffen'. Het plaatselijke verzet moest de vragenlijst zo 'nauwkeurig en

⁵⁹ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 634-635 en Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, 91-92. Zie ook Nationaal Archief, Inventaris archief Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering, p. 7.

⁶⁰ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 635 en 641 en Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, p. 88 en 144.

⁶¹ Derksen en Van der Sande, 'Wij waren niet op heldendom geselecteerd', p. 66.

volledig mogelijk weergegeven zonder toevoegingen of eigen beschouwingen, opdat de rechtdoende instantie het volle profijt ervan zal kunnen trekken'.⁶² In het geval van Tjalma bleek daar flink wat aan te schorten.

De rubrieken a t/m j van de departementale vragenlijst hadden betrekking op houding van de burgemeester tegenover de Winderhulp, de Nederlandsche Volksdienst, de Jodenvervolging, de Arbeidsdienst, de Arbeidsinzet, het Nederlandsch Arbeidsfront, de invoering van de Tweede Distributiestamkaart, vorderingen door de Duitsers en nationaalsocialistische propaganda. In de verzamelrubriek k stonden onder meer vragen over de houding van de burgemeester tegenover onderduikers en het verzet, de staking in mei 1943 en werd gevraagd of de burgemeester in kwestie ooit was gearresteerd, ontslagen en/of ondergedoken.⁶³ De door het lokale verzet ingevulde vragenlijsten vormden de basis van de zuiveringsdossiers.⁶⁴

De tweede fase van de ambtenarenzuivering was volledig in de handen van het ministerie van Binnenlandse Zaken. Voor aansturing daarvan riep Beel op 21 april het Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel in het leven onder leiding van oud-minister van Binnenlandse Zaken H. van Boeijen.⁶⁵ Deze instantie zou in woorden van Romijn 'Beels ambtelijke apparaat tot sturing van de zuivering worden'. De zuivering moest centraal geleid worden en het Centraal Orgaan diende de uniforme toepassing van de voorgeschreven normen af te dwingen.⁶⁶ Deze departementale normen waren minder streng dan de door het verzet aangehangen 'absolute normen'.⁶⁷

Het Centraal Orgaan werd verantwoordelijk voor de hele procedure van vooronderzoek tot het voorbereiden van de uitspraak. Minister Beel had weinig fiducia in de waarde van de adviezen van de door het Militair Gezag ingestelde adviescommissies. Het Centraal Orgaan stelde documentatiecommissies in om zo nodig het vooronderzoek van deze commissies over te doen.⁶⁸

Voorzitter Van Boeijen informeerde op 15 juni op een bijeenkomst in Zwolle de Militaire Commissarissen van Drenthe, Groningen en Friesland over de instelling en de taken van de documentatiecommissies. Hij drong erop aan dat er over elk afzonderlijk geval een dossier gevormd werd waarin alle stukken verzameld waren, beklaagden en ook anderen die misschien nog belangrijke mededelingen konden doen werden gehoord en advies werd uitgebracht over mogelijk ontslag of niet. Het was de bedoeling dat de Provinciale Militaire Commissaris na overleg met de Commissaris der

⁶² Vragenlijst Binnenlands Bestuur, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

⁶³ Vragenlijst Binnenlands Bestuur, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

⁶⁴ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 634-635.

⁶⁵ Derksen en Van der Sande, 'Wij waren niet op heldendom geselecteerd', p. 52.

⁶⁶ Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, p. 93 en 95.

⁶⁷ Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, p. 121.

⁶⁸ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 635 en Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, p. 96-97.

Koningin en de illegaliteit, een voorstel zou doen over de samenstelling van de documentatiecommissie. De documentatiecommissies zouden alleen de gevallen behandelen die door het Centraal Orgaan aan hen werden opgedragen. De 'betrokkene' moest ('indien dit eenigszins mogelijk is') minstens eenmaal in de gelegenheid worden gesteld zichzelf te verdedigen. Dit kon plaatsvinden voor de provinciale adviescommissies, die zich bezighielden met de zuivering van burgemeester en andere ambtenaren, maar ook voor de documentatiecommissie.⁶⁹

Romijn vermeldt dat de instelling van de documentatiecommissies de uniformering van de toe te passen normen ten goede kwam, maar hun werkzaamheden ook vertragend werkten. Pas wanneer deze documentatiecommissies hadden gerapporteerd, kon het Centraal Orgaan een ministeriële besluit gaan voorbereiden. De meeste documentatiecommissie startten hun werkzaamheden pas in oktober of november 1945.⁷⁰

Naarmate in de wet- en regelgeving voor de zuivering meer nuances waren vastgelegd, werden de onderzoeksvragen gecompliceerder. Dit ging gepaard met groeiende onrust rondom de zuivering. Plaatselijk toegepaste normen werden losgelaten omdat deze naar oordeel van het Centraal Orgaan te slap of juist te streng waren. Als leden van de adviescommissies van het Militaire Gezag voelden oud-verzetslieden zich buiten spel gezet ten gunste van de meer ambtelijke documentatiecommissies. De discussie concentreerde zich in het bijzonder rondom de burgemeesters. Dit had, aldus Romijn, te maken met hun ambtelijke zichtbaarheid en de grote zelfstandige verantwoordelijkheid die ze tijdens de bezetting hadden gedragen. De beoordeling van burgemeesters raakte een breed scala van criteria: hun algemene imago; de vraag of hen specifieke beleidsfouten konden worden aangerekend, hoe zwaar eventuele fouten telden en ten slotte de functionele vraag of zij nog voldoende vertrouwen genoten om betrokken te worden bij de wederopbouw. Deze vertrouwensvraag, zo betoogt Romijn, werd in retorische termen gesteld namens 'de bevolking'. In de praktijk ging het om vertrouwen in de ogen van 'de finale besluitvormende instantie, de minister namens de uitvoerende macht'.⁷¹

In het bestuur zelf groeide de weerstand tegen de zuivering. De bezwaren werden niet alleen gevoed door de toegepaste normen, maar ook door de ondoorzichtigheid van de procedures en lange doorlooptijd ervan.⁷² In de ministerraadsvergadering op 17 juli 1945 kondigde minister Beel aan dat de

⁶⁹ Verslag Van de bespreking met de Militaire Commissaris in de provincie's Groningen, Friesland en Drenthe op Vrijdag 15 Juni 1945 te Zwolle, Archief van het Militair Gezag, (1939) 1943-1946 (1956) inv.nr. 1023.

⁷⁰ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 635-636 en Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, 97 en 154. Zie ook Nationaal Archief, *Inventaris archief Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering*, p. 9. Exemplaren van de 'Instructie voor de Documentatie-commissie voor de zuivering van het Overheidspersoneel' bevindt zich in Collectie Berghuis, inv.nr. 125 en NIOD DOC II - 1038 Zuivering: overheidspersoneel.

⁷¹ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 636. Zie ook Nationaal Archief, *Inventaris archief Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering*, p. 9.

⁷² Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 637.

zuivering op 1 januari 1946 voltooid moest kunnen zijn. De bewindsmand besloot twee dagen later dat de provinciale adviescommissies per 1 september dan wel per 1 oktober – afhankelijk van waar zij actief waren – hun werkzaamheden moesten beëindigen. Wanneer deze commissies niet klaar waren, dienden zij de overgebleven dossiers naar het Centraal Orgaan voor de Zuivering op het Overheidspersoneel te sturen. Indien deze instantie dat nodig achtte, konden dossiers voor nader onderzoek naar de documentatiecommissies worden doorgestuurd. Minister Beel bepaalde daarnaast dat zuiveringsorganen voortaan alleen nog tot staking of schorsing mochten overgaan wanneer er op overtuigende gronden ontslag kon worden verwacht.⁷³

In het bijzonder in de provincie Drenthe verliep de zuivering van burgemeesters moeizaam. Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk deed op 16 juni zijn beklag bij het hoofd Sectie I van de Staf van het Militaire Gezag Linthorst Homan dat hij bepaalde kandidaten had voorgesteld voor de 'Provinciale Advies-Commissie voor de Zuivering van Burgemeesters, Provinciale-, Gemeente- en Rijkswaterstaatsambtenaren in Drenthe' (hierna afgekort tot Provinciale Advies-Commissie), maar dat de Militaire Commissaris voor Drenthe, luitenant-kolonel A.H. Stok, zonder nader overleg andere personen had benoemd. De vertegenwoordiger van het Militaire Gezag volstond daarna met de mededeling dat dit was gebeurd na afstemming met het verzet. Linthorst Homan drong er bij de Militaire Commissaris aan om bij de samenstelling van de zuiveringscommissie met De Vos van Steenwijk ('die toch de hoogste autoriteit in de provincie is') rekening te houden. 'Vóór alles toch zou moeten worden voorkomen, dat daarover gekibbel zou ontstaan, op welk gebied wij in het zuiden zulke onaangename ervaringen hebben opgedaan', waarschuwde het hoofd van Sectie I.⁷⁴

De onderlinge verhoudingen tussen de bij de zuivering van burgemeesters betrokken instanties en autoriteiten in Drenthe zouden er niet beter op worden. De Commissaris der Koningin deed zich al snel kennen als een tegenstander van de gevoerde zuiveringspolitiek en wilde alleen maatregelen tegen NSB'ers nemen.⁷⁵ Leden van het Centraal Orgaan voor de Zuivering op het Overheidspersoneel begonnen in juni en juli met rondreizen langs de Provinciale Militaire Commissarissen om in overleg met Linthorst Homan de zuiveringswerkzaamheden op elkaar af te stemmen.⁷⁶ Dat was niet overbodig, zo bleek ook uit inspecties in opdracht van de Staf van het Militaire Gezag. Tegenover inspecteur luitenant A. Omta deed de secretaris J. Bakker van de Provinciale Advies-Commissie in juli zijn beklag dat er niets van Militaire Commissaris werd vernomen over de uitgebrachte zuiveringsadviezen, terwijl deze nota bene zelf op spoed had aangedrongen. Aan de hand van diverse brieven toonde luitenant-kolonel Stok tegenover de inspecteur aan dat zijn

⁷³ Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, p. 98-99.

⁷⁴ Brief van hoofd Sectie I Linthorst Homan aan Provinciale Militaire Commissaris Stok, 16 juni 1945, Archief van het Militair Gezag, (1939) 1943-1946 (1956) inv.nr. 987.

⁷⁵ Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, p. 94.

⁷⁶ Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, p. 98.

staf snel had gewerkt, 'doch dat de zaak door den C.d.K. wordt getraineed'. Het verslag van de inspecteur maakte duidelijk dat er bij de zuivering van de burgemeesters in Drenthe verschillende nog inhoudelijke en organisatorische verbeterpunten waren:

'Uit brieven bleek, dat de verhouding C.d.K. en P.M.C. veel te wenschen overlaat. De adviezen van de Zuiveringscommissie zijn door Overste Stok geheel ongewijzigd overgenomen. Overste Stok merkte nog op, dat het voor hem van geen belang is te weten op welke wijze in andere provincies wordt gezuiverd; het C.O. en de Regeering moeten t.z.t. zorgen voor de eenheid in beoordeeling, dit n.a.v. een vraag mijnerzijds of het niet gewenscht is, dat meer overleg wordt gepleegd om tot een zekere uniformiteit te geraken.'⁷⁷

Ook via een andere rapporteur bereikten Linhorst Homan in juli klachten van de Provinciale Adviescommissie in Drenthe dat zij van de Militaire Commissaris Stok niets meer hoorde over de uitgebrachte adviezen inzake het staken en schorsen van burgemeesters.⁷⁸

Ruim een maand later rapporteerde Linhorst Homan aan voorzitter van het Centraal Orgaan Van Boeijen dat in Drenthe 'een principieel verschil in zienswijze' was ontstaan tussen Militaire Commissaris en de Commissaris der Koningin.⁷⁹ De voornaamste oorzaak daarvan was de zuivering van burgemeesters in deze provincie. De Vos van Steenwijk ging niet alleen tijdens de eerste fase van de zuivering daarover de strijd aan met het Militaire Gezag, maar bleef zich ook in de tweede fase inzetten voor burgemeester die volgens hem ten onrechte gestaakt of geschorst waren. Een burgemeester waar hij zich in het bijzonder voor inzette was Tjalma.

Terwijl binnen het bestuur en de samenleving de onvrede groeide over de ondoorzichtige en langdurige zuiveringsprocedures, sprak minister Beel in een radiorede op 21 september publiekelijkde hoop uit dat de zuivering op 1 januari 1946 goeddeels kon zijn voltooid.⁸⁰ Naast alle eerder genoemde omstandigheden zou ook de factor tijd een steeds bepalender rol gaan spelen in de zuivering van Tjalma.

⁷⁷ Verslag dienstreis luitenant A. Omta van 9 -12 Juli 1945, voor luitenant-kolonel mr. Linhorst Homan, Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 412 en Archief van het Militair Gezag, (1939) 1943-1946 (1956) inv. nr. 1062.

⁷⁸ H. de Groot, Rapport inzake de Werkzaamheden van de Provinciale Adviescommissie voor de Zuivering van burgemeesters, provinciale-, gemeente- en Rijkswaterstaatambtenaren voor de Provincie Drenthe, 10 juli 1945, Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 412.

⁷⁹ Brief van hoofd Sectie I Linhorst Homan aan voorzitter van Centraal Orgaan Van der Boeijen, 21 augustus 1945, Archief van het Militair Gezag, (1939) 1943-1946 (1956) inv.nr. 1023 en Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 412.

⁸⁰ Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, 99. Beel had dit eerder al aangekondigd tijdens de ministerraad op 17 juli 1945.

2. De Vertrouwensraad der Illegaliteit van Hoogeveen

Hoogeveen werd op woensdag 11 april 1945 bevrijd. Verzetsman A.J. van der Kerk nam die dag als waarnemend burgemeester het bestuur van de gemeente in handen. De volgende dag hadden afgevaardigden van verschillende verzetsorganisaties op het gemeentehuis een bespreking met kapitein Kunen, die als vertegenwoordiger van de Provinciale Militaire Commissaris voor Drenthe optrad. Kunen deelde mee dat het gemeentebestuur in samenstelling van 10 mei 1940 diende te worden hersteld, 'mits er geen politieke bezwaren [bestaan] tegen de personen'. Aangezien Tjalma nog afwezig was, trad wethouder R. ter Stege als waarnemend burgemeester op, zo schreef de *Hoogeveensche Courant* op 16 april 1945.⁸¹ Op 19 april keerde Tjalma met zijn vrouw en zoon terug uit zijn onderduikadres in Friesland.⁸² Een door het Militair Gezag opgesteld 'Rapport betreffende Burgemeestersvoorzieningen in de gemeenten der Provincie Drenthe' vermeldt dat hij vanaf die datum weer zijn functie als burgemeester uitoefende in Hoogeveen 'zulks in volledige overeenstemming met de illegaliteit en C.d.K.'⁸³ Een ander rapport van het Militaire Gezag 'betreffende bestuursvoorzieningen in Drenthe', dat op 22 april was opgesteld, maakt er melding van dat er met de Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk en 'verschillende vertegenwoordigers der Illegaliteit' meerdere besprekingen waren gehouden over welke burgemeesters konden aanblijven, welke niet en wie er in dat laatste geval als plaatsvervanger moest worden aangewezen. Tjalma behoorde tot de eerste categorie van bonafide burgemeesters.⁸⁴

De Provinciale Militaire Commissaris voor Drenthe luitenant-kolonel Stok, Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk en zeven burgemeesters, onder wie Tjalma, kwamen op 23 april bijeen in het gemeentehuis te Meppel om een aantal urgente zaken te behandelen. Er werd onder meer gesproken over de avondklok, het benzinetekort, de geëvacueerden en als agendapunt 15 de zuivering van ambtenaren. Uit het verslag blijkt dat de aanwezigen vooral behoefte hadden aan richtlijnen hiervoor. Er werd afgesproken om twijfelgevallen aan het Militaire Gezag voor te leggen. Agendapunt 18 van de vergadering betrof de zuiveringscommissies. Het verslag vermeldt dat deze spoedig zouden worden ingesteld om adviezen uit te brengen.⁸⁵

Voor de zuivering van burgemeesters en andere ambtenaren werd door de overheid een

⁸¹ *Hoogeveensche Courant*, 16 april 1945.

⁸² Tjalma, *Herinneringen van een Burgemeester-Kamerlid*, p. 60.

⁸³ Militair Gezag, Rapport betreffende Burgemeestersvoorzieningen in de gemeenten der Provincie Drenthe, 16 juni 1945, Archief van het Militair Gezag, (1939) 1943-1946 (1956) inv.nr. 1062. Zie ook brief van loco-burgemeester R. ter Stege van 19 april 1945 om Tjalma bij zijn terugkeer als burgemeester de volgende dag te begroeten, Archief van de Secretarie Hoogeveen 1914-1975, inv.nr. 7672.

⁸⁴ Militair Gezag, Rapport 'Betreffende bestuursvoorzieningen in de gemeenten der Provincie Drenthe' 22 april 1945, Archief van het Militair Gezag, (1939) 1943-1946 (1956) inv.nr. 1062.

⁸⁵ Memorandum van de Bespreking met de Burgemeester in het District Meppel op 23 april 1945 (Gemeentehuis Meppel), Archief van het Militair Gezag, (1939) 1943-1946 (1956) inv.nr. 1062.

beroepgedaan op de kennis en ervaring van de voormalige leden van lokale verzetsorganisaties.

Door de verzetslieden in Hoogeveen werden daartoe in de Vertrouwensraad der Illegaliteit van deze gemeente benoemd: Albert van Aalderen, Arend Jan van der Kerk, Gerrit Reinders en Willem Bennink en Hendrik van Oosten. Burgemeester Tjalma werd daarover op 29 mei schriftelijk geïnformeerd.⁸⁶

De Vertrouwensraad der Illegaliteit van Hoogeveen stuurde op 7 juni 1945 aan burgemeester Tjalma een overzicht waarin per ambtenaar die werkzaam was op het gemeentesecretarie stond aangegeven welke houding deze tijdens de bezetting had aangenomen. In het document riep de raad wijlen verzetsman en 'onze vriend' Albert Jan Rozeman in herinnering.⁸⁷ Hij had het verzet onder de ambtenaren op het secretarie gebracht en hen op hun plicht gewezen. De weerklink was helaas gering geweest:

'Slechts enkele van Uw ambtenaren schaarde zich achter hem, doch de meerderheid trok zich terug en durfde geen risico's te nemen. De meeste voerden de maatregelen, die ze van de Duitschers kregen, uit of schoven deze af op anderen.'⁸⁸

De oordelen van de Vertrouwensraad der Illegaliteit over de ambtenaren op het gemeentesecretarie liepen uiteen van 'uiterst slappe figuur' tot 'zeer goed'. Een uitvoerig rapport, zo deelde de raad Tjalma mee, zou worden overlegd aan 'de Zuiveringscommissie voor ambtenaren'. Een beoordeling van de burgemeester ontbrak in het overzicht.⁸⁹

Het Bureau Illegaliteit Hoogeveen vulde voor de Provinciale Advies-Commissie de door het ministerie van Binnenlandse Zaken opgestelde vragenlijst in met betrekking tot burgemeester Tjalma. Bij verschillende antwoorden waren, aldus de toelichting, 'rapporten van betrokkenen of ingewijden toegevoegd; 'hopen U daarmee gedocumenteerd materiaal te hebben verschaft, waardoor U in staat zult gesteld zijn, U een objectief oordeel over de houding van bovengenoemd ambtenaar te kunnen vormen'.⁹⁰

Aan de vragenlijst was een apart document met een algemeen oordeel van het Bureau Illegaliteit Hoogeveen over Tjalma toegevoegd:

⁸⁶ Brief Vertrouwensraad der Illegaliteit aan Tjalma, 29 mei 1945, Archief van de Secretarie Hoogeveen 1914-1975, inv.nr. 190.

⁸⁷ Rozeman was een ambtenaar sociale zaken en voorman in het lokale verzet. Hij overleed op 30 januari 1945 in concentratiekamp Oranienburg als gevolg van ontberingen. Zie Historische Kring Hoogeveen, *Hoogeveen 1940-1945*, p. 169.

⁸⁸ Vertrouwensraad der Illegaliteit aan Tjalma, Overzicht houding ambtenaren op het gemeentesecretarie van Hoogeveen, 7 juni 1945, Archief van de Secretarie Hoogeveen 1914-1975, inv.nr. 190.

⁸⁹ Vertrouwensraad der Illegaliteit aan Tjalma, Overzicht houding ambtenaren op het gemeentesecretarie van Hoogeveen, 7 juni 1945, Archief van de Secretarie Hoogeveen 1914-1975, inv.nr. 190.

⁹⁰ Verklaring Bureau Illegaliteit Hoogeveen over Tjalma, ongedateerd, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

'Reeds in de eerste ontwikkelingsperiode van de illegaliteit van in Hoogeveen vormde de houding van den Burgemeester dezer gemeente tegenover Duitse maatregelen dikwijls een onderwerp van gesprek in deze kring. Naarmate de druk van den bezetter toenam en de kracht van het verzet wies [sic], werden deze besprekingen talrijker en de bedenkingen tegen het gedrag van den eersten ambtenaar onzer gemeente groter.⁹¹

Bij deze bespreking van het lokale verzet werd, aldus de verklaring van het Bureau Illegaliteit Hoogeveen, steeds meer geprobeerd het optreden van Tjalma te toetsen aan de richtlijnen, zoals vastgelegd in *de Aanwijzingen* van de regering uit 1937 en de opvattingen binnen illegale kringen 'over hetgeen van "hogere ambtenaren" in dezen verwacht mocht worden' en die waren verwoord in de brochure *Zuivering en illegaliteit*.⁹²

Naar eigen mededeling verloor het lokale verzet daarbij nooit uit het oog dat Tjalma niet slechts burgemeester van Hoogeveen was, maar ook 'hogere functies' had bekleed: 'Van hem kon met recht verwacht worden, dat hij volkomen op de hoogte was van de volkenrechtelijke beginselen, die de verhouding tussen den bezetter en de inwoners van het bezette gebied beheerschen.' Op grond van de door Tjalma vervulde functies en zijn ontwikkeling kon volgens het Bureau Illegaliteit Hoogeveen van hem worden geëist dat 'hij in alles, wat tegen den bezetter en onderdrukker gericht was, ambtelijk en persoonlijk het goede voorbeeld moest geven'. Op de burgemeester rustte als ambtenaar 'de plicht zijn beste krachten te geven, om bij het volk het besef levendig te houden, dat het verrichten van ongeoorloofde werkzaamheden een daad is van verraad tegenover eigen land, moreel verwerpelijk en..... strafbaar.'⁹³

In de door het Bureau Illegaliteit Hoogeveen aangeleverde 'Enquête-staat' over Tjalma was een groot aantal klachten over en beschuldigingen aan het adres van de burgemeester opgenomen. De 'Enquête-staat' bestond feitelijk uit een uitwerking van de vragenlijst van het ministerie van Binnenlandse Zaken. Ondertekenaars van het document waren het plaatselijke hoofd van de Politieke Opsporingsdienst (POD) F. de Jong en A. Knol, die als functionaris aan deze dienst verbonden was.⁹⁴ De Politieke Opsporingsdienst hield zich bezig met opsporen van foute elementen, zoals NSB'ers, Nederlanders in Duitse krijgsdienst en personen die met de Duitsers hadden samengewerkt en/of verraad hadden gepleegd.

Voor het opstellen van de 'Enquête-staat' over Tjalma waren buiten medeweten van de

⁹¹ Verklaring Bureau Illegaliteit Hoogeveen over Tjalma, ongedateerd, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

⁹² Verklaring Bureau Illegaliteit Hoogeveen over Tjalma, ongedateerd, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

⁹³ Verklaring Bureau Illegaliteit Hoogeveen over Tjalma, ongedateerd, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

⁹⁴ Verslag werkcommissie inzake onderzoek zaak Burgemeester Tjalma, burgemeester van Hoogeveen, gehouden te Hogeveen, 22 Juni 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

burgemeester dossiers gehaald van de gemeentesecretarie.⁹⁵ Bovenaan de tekst van de 'Enquête-staat' stond een algemene opmerking over burgemeester Tjalma en de secretaris van de gemeente Hoogeveen:

'Deze beide hoofdambtenaren dezer gemeente hebben in de bezettingstijd een uiterst slappe en afwachtende houding aangenomen. Hoewel ze graag voor het oog van de wereld voor "goed" wilden doorgaan, hebben ze toch maatregelen van de Duitsers uitgevoerd of hebben deze door de onder hen staande ambtenaren laten uitvoeren. Ook al weigerden deze laatsten dan zochten de beide heren wel zo lang tot ze een of andere burger bereid vonden het karweitje op te knappen. In beide notabelen van Hoogeveen [sic] is de burgerij diep teleurgesteld.'⁹⁶

De gekozen bewoording van de door het Bureau Illegaliteit Hoogeveen aangeleverde 'Enquête-staat' blonk niet altijd uit door nuancering. De tekst bevat bovendien diverse verklaringen uit tweede of derde hand waarvan het waarheidsgehalte moeilijk vast te stellen was. Zo zou volgens 'een gezegde' van gemeente-veldwachter en NSB'er K. Soer Tjalma na zijn vrijlating uit kamp Buchenwald in 1941 beloofd hebben de Duitsers nooit tegen te werken. 'Te controleren is dit echter niet', concludeerde het bureau.⁹⁷

Bij verschillende onderwerpen in de 'Enquête-staat' over Tjalma ontbrak daarnaast relevante informatie of werden belastende mededelingen ingeleid met de woorden 'vermoedelijk' of 'waarschijnlijk'. Over de Winterhulp werd gesteld dat het niet duidelijk was hoe lang Tjalma als burgemeester leiding gaf aan de plaatselijke afdeling. De vraag of hij als burgemeester optrad als plaatselijk leider van de Nederlandse Volksdienst (een nazi-liefdadigheidsorganisatie, RtS) of hiervan lid was, bleef onbeantwoord.⁹⁸

Over de Jodenvervolgving vermeldde het rapport van het Bureau Illegaliteit Hoogeveen in overeenstemming met de feiten dat Tjalma 'steeds alle gegevens betreffende de Joden die door de Duitse instanties werden gevraagd, nauwkeurig [heeft] vertrekt'. Opgemerkt werd dat toen dat het bevel van de Duitsers tot de arrestatie van de Joden in Hoogeveen kwam Tjalma verlof had, gevolgd door de opmerking: 'Omtrent dit verlof wordt beweerd, dat hij op de hoogte zou zijn van een op handen zijn bevel.'⁹⁹ In het rapport werd geen melding gemaakt van de lijst met Joodse inwoners van de gemeente die op 16 mei 1940 werd opgesteld en de brief van Tjalma van dezelfde datum aan 'de

⁹⁵ Brief van Tjalma aan de Provinciale Advies-Commissie, 2 juli 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

⁹⁶ Door het Bureau Illegaliteit Hoogeveen ingevulde Enquête-staat over Tjalma, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

⁹⁷ Door het Bureau Illegaliteit Hoogeveen ingevulde Enquête-staat over Tjalma, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

⁹⁸ Door het Bureau Illegaliteit Hoogeveen ingevulde Enquête-staat over Tjalma, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

⁹⁹ Door het Bureau Illegaliteit Hoogeveen ingevulde Enquête-staat over Tjalma, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

Joodsche gezinshoofden te Hoogeveen', waarin zij werden gesommeerd zich met hun familie te melden bij de Duitse wacht.

Het rapport van het Bureau Illegaliteit Hoogeveen bevatte ook belastende informatie over Tjalma's houding tegenover de arbeidsdienst en arbeidsinzet. Toetreding tot de Nederlandsche Arbeidsdienst gebeurde aanvankelijk op vrijwillige basis. Op 1 januari 1942 werd voor iedere Nederlander die in dat jaar 18 jaren werd en op het einde van dat jaar nog geen 23 was, de ongewapende dienstplicht ingevoerd, zowel voor mannen als voor vrouwen. In 1943 werd wat de mannen betreft ook daadwerkelijk de hele lichterding van dat jaar opgeroepen. Volgens het rapport had Tjalma daaraan meegewerkt en de namen van gemeentepersoneel dat in aanmerking kwam doorgegeven. 'Opdrachten gegeven tot het met geweld ter keuring brengen van weigeraars heeft hij waarschijnlijk niet gedaan', aldus het rapport. Nader onderzoek moest hier echter nog naar worden verricht. Wel stond voor het Bureau Illegaliteit Hoogeveen vast dat Tjalma de maatregelen niet had gesaboteerd."

Voor de gedwongen arbeidsinzet had Tjalma meerdere malen aan het Gewestelijk Arbeidsbureau en Duitse instanties opgaven doen verstrekken uit het bevolkingsregister. Het rapport bevatte een overzicht van verschillende opgaven van personeelsleden van de gemeente aan Nederlandse instanties en de *Beauftragte für die Provinz Drenthe* in Assen, die vaak betrekking [hadden] voor tewerkstelling in Duitsland'.^{100 101}

Tjalma zou volgens het Bureau Illegaliteit Hoogeveen in 1944 ook de voorschriften voor de invoering van de Tweede Distributiestamkaart (bedoeld om onderduikers uit te sluiten van de voedseldistributie, RtS) hebben nageleefd en de vordering van koper en radio's niet hebben gesaboteerd. Wel werd vastgesteld dat hij nooit aan het vorderen van huizen en inboedels ten behoeve van NSB'ers had meegewerkt, zich evenmin met Duitse propaganda had ingelaten en geen ambtenaren had benoemd die NSB'ers waren. Naar aanleiding van het terugvoeren van gemeentepersoneel in krijgsgevangenschap (bij bekendmaking van 29 april 1943 van de *Wehrmachtsbefehlshaber in den Niederlanden, General der Flieger* F.C. Christiansen, werd de terugvoering in krijgsgevangenschap van alle Nederlandse militairen verordend, RtS) verstreekte hij aan verschillende Nederlandse instanties opgaven 'ter verkrijging van "*Ausweise, Bescheidnigungen etc.*'. Diegenen die werden opgegeven hadden zover bekend bij het Bureau Illegaliteit Hoogeveen allen *Ausweise* en *Bescheinigungen* gekregen.¹⁰²

¹⁰⁰ Door het Bureau Illegaliteit Hoogeveen ingevulde Enquête-staat over Tjalma, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁰¹ Door het Bureau Illegaliteit Hoogeveen ingevulde Enquête-staat over Tjalma, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁰² Door het Bureau Illegaliteit Hoogeveen ingevulde Enquête-staat over Tjalma, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

Het rapport van het bureau vermeldde dat Tjalma in 1941 werd gearresteerd omdat hij een vooraanstaand persoon was in de ARP. Aansluitend volgt de mededeling dat de burgemeester waarschijnlijk nog nooit was gevraagd om persoonsbewijzen voor onderduikers te verschaffen om te vervolgen: 'Evenmin zal een beroep van illegale zijde op hem gedaan zijn.' Toen in mei 1943 de meerderheid van de ambtenaren op het gemeentesecretarie wilden staken had de burgemeester 'een uiterst slappe houding aangenomen': 'In plaats van een voorbeeld te zijn voor anderen, was hij zelf met geen mogelijkheid tot staking te bewegen.' Dit gold ook voor vier hoofdambtenaren op de gemeentesecretarie. Pogingen van enkele stakende ambtenaren van de Distributiedienst om het vijftal – die represailles vreesden – op andere gedachten te brengen hadden geen succes. 'Duidelijk hebben zij toen gezien welke geest er op de Secretarie heerste', luidde het commentaar van het Bureau Illegaliteit Hoogeveen. Hierna volgde de passage:

'Neen.....zelf liepen ze geen gevaar, zelf liepen ze veilig, zelf hadden ze nog zo'n goed leven, welnu waarom dan dit alles in de waagschaal gesteld voor een ander? Niet in het minst hebben deze ambtenaren meegeleefd met onze jongens en ze kunnen dan ook een voorbeeld nemen aan enige kleinere Drenthse gemeenten, waar personen, die soortgelijke betrekkingen bekleedden, beter hun taak hebben verstaan. Heren, Uw houding was diep treurig. Nooit hebben de inwoners duidelijker gezien wat voor een laf stelletje hoofdambtenaren deze gemeente had.'¹⁰³

Voor zover het Bureau Illegaliteit Hoogeveen wist had Tjalma aan de Duitse autoriteiten later geen inlichtingen over de staking verstrekt.¹⁰⁴

Ruime aandacht was er in het rapport van het bureau voor de bereidheid van Tjalma in februari 1944 om het Duitse bevel op te volgen inzake het aanwijzen van ingezetenen voor de tewerkstelling bij het militaire vliegveld bij Havelte. De ambtenaren van het Bevolkingsregister weigerden daarentegen hieraan mee te werken. Dit werd door de chef van deze afdeling B.H. Koomans aan de burgemeester meegedeeld die toen persoonlijk het Duitse bevel uitvoerde:

'Hierop heeft de burgemeester zelf een lijst samengesteld en in samenwerking met de politie te Hogeveen diverse mensen aangezegd dat deze in Havelte moesten werken. De slachtoffers waren echter zo standvastig om, voor het merendeel althans thuis te blijven, waarna de burgemeester met ziekteverlof ging. Weer een van die voorbeelden waaruit de slappe houding van den burgemeester goed blijkt.'¹⁰⁵

Nadat de locoburgemeester geweigerd had mee te werken aan de aanwijzing van inwoners,

¹⁰³ Door het Bureau Illegaliteit Hoogeveen ingevulde Enquête-staat over Tjalma, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁰⁴ Door het Bureau Illegaliteit Hoogeveen ingevulde Enquête-staat over Tjalma, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁰⁵ Door het Bureau Illegaliteit Hoogeveen ingevulde Enquête-staat over Tjalma, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

verschenen er Duitse militairen op het gemeentehuis die hem, de gemeentesecretaris en wethouder H. Kroezen persoonlijk verantwoordelijk stelden voor de uitvoering van de maatregel. Onder druk van het dreigement van razzia's werd toegezegd mee te werken. 'De burgemeester', zo stelde het rapport van het Bureau Illegaliteit Hoogeveen, 'was echter inmiddels al gearresteerd, daar zelfs de Duitsers wel voelden dat het ziekteverlof voorgewend was. Over de periode na Tjalma's tweede gevangenschap in 1944 stelde het Bureau Illegaliteit Hoogeveen ten onrechte: 'Hij is nimmer ondergedoken.'¹⁰⁶

Aan de voor de Provinciale Advies-Commissie opgestelde 'Enquête-staat' over Tjalma was een door voormalig verzetsman en ambtenaar van het bevolkingsregister Adriaan van der Kooij vervaardigd rapport toegevoegd over 'gebeurtenissen ter gemeente-secretarie van Hogeveen' tijdens de bezetting, dat gedateerd was op 8 mei 1945. De inleidende tekst hiervan luidde:

'In het algemeen kan worden gezegd, dat de lagere ambtenaren ter secretarie waartoe ook de bevolkingsambtenaren behoren alle steun van de hogere ambtenaren, den burgemeester inbegrepen, missen ten aanzien van hun houding in werkzaamheden, opgedragen door de bezettende macht, waardoor zij vaak alleen staan bij moeilijke beslissingen. In de laatste tijd werd zelfs meestal het advies gegeven alle opdrachten van de bezettende macht uit te voeren, hetgeen ook blijkt uit de hierna genoemde gebeurtenissen die ter secretarie voorvielen en die ondergetekende steeds naar waarheid mededeelt.'¹⁰⁷

Over de Meistaking in 1943 schreef Van der Kooij dat hij en nog een andere ambtenaar van het gemeentesecretarie staakten. De hoge ambtenaren wilden nog geen besluit nemen, maar afwachten of de Nederlandsche Spoorwegen zou gaan staken. De tweede dag werd buiten de stakers besloten om aan het werk te gaan als gevolg van de mededeling van de burgemeester dat hij aan de SiPo in Assen de namen moest doorgeven van de personeelsleden die om tien uur nog niet aan het werk waren.¹⁰⁸

Naar aanleiding van een redevoering van minister-president Gerbrandy op radio Oranje (de datum hiervan staat niet vermeld, RtS), zo rapporteerde Van der Kooij, werd aan Tjalma meegedeeld ambtenaren van het bevolkingsregister bezwaar hadden om 'verder mede te werken aan het uitvoeren van maatregelen die het doel hebben het oorlogspotentieel van de vijand te versterken'. De burgemeester verklaarde dat hij hierover met zijn collega's zou overleggen en verzocht de ambtenaren voorlopig het werk voort te zetten totdat de bespreking plaats had gevonden en hij nadere mededeling daarover kon doen. Dit laatste was nooit gebeurd. Van der Kooij schreef daarnaast dat toen de leiding van 'het Jodenkamp Westerbork' aan Tjalma verzocht administratief personeel aan te leveren, de

¹⁰⁶ Door het Bureau Illegaliteit Hoogeveen ingevulde Enquête-staat over Tjalma, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁰⁷ Rapport van gebeurtenissen ter gemeente-secretarie van Hogeveen, gedurende de bezetting van Nederland, samengesteld door ondergetekende, Adriaan van der Kooij, ambtenaar van het bevolkingsregister, 8 mei 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁰⁸ Rapport van gebeurtenissen ter gemeente-secretarie van Hogeveen, gedurende de bezetting van Nederland, samengesteld door ondergetekende, Adriaan van der Kooij, ambtenaar van het bevolkingsregister, 8 mei 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

burgemeester bij drie ambtenaren erop aandrong zich beschikbaar te stellen. Alle drie weigerden.¹⁰⁹

Saillant is Van der Kooij's klacht over de 'onbegrijpelijke en onrechtvaardige beslissing' van de burgemeester en wethouders om een NSB'er onder het gemeentepersoneel promotie te laten maken, terwijl hijzelf voor deze functie beter was gekwalificeerd. Aan het eind van zijn rapport liet Van der Kooij nog een soortgelijke klacht volgen. De in zijn functie herstelde Tjalma had op 19 april 1945 de ambtenaar J. van der Berg tijdelijk tot chef van de afdeling Bevolkingsregister benoemd, terwijl deze daar niet werkzaam was: 'Uit deze laatste promotiebeslissing van den burgemeester blijkt duidelijk, dat ook nu nog na de bevrijding men schijnbaar een gewezen onderduiker negeert, en een ambtenaar, die steeds is blijven zitten en geen bezwaar maakte tegen werk voor den vijand, de hand boven het hoofd houdt.'¹¹⁰

De door het Bureau Illegaliteit Hoogeveen ingevulde 'Enquête-staat' over Tjalma en het daaraan toegevoegde rapport van Van der Kooij vormde de basis van het zuiveringsdossiers dat door de Provinciale Advies-Commissie over Tjalma werd aangelegd. In een later stadium van diens zuiveringsprocedure zou de Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk minister Beel wijzen op onvolkomenheden in dit dossier en Van der Kooij's klachten over promoties van collega's.

¹⁰⁹ Rapport van gebeurtenissen ter gemeente-secretarie van Hogeveen, gedurende de bezetting van Nederland, samengesteld door ondergetekende, Adriaan van der Kooij, ambtenaar van het bevolkingsregister, 8 mei 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹¹⁰ Rapport van gebeurtenissen ter gemeente-secretarie van Hogeveen, gedurende de bezetting van Nederland, samengesteld door ondergetekende, Adriaan van der Kooij, ambtenaar van het bevolkingsregister, 8 mei 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

4. Het advies van de Provinciale Advies-Commissie

Behalve de door het Bureau Illegaliteit Hoogeveen aangeleverde 'Enquête-staat' over Tjalma en het daaraan toegevoegde rapport van Van der Kooij, ontving de Provinciale Advies-Commissie nog andere belastende informatie over de burgemeester. Zo stuurde W. Hensens, directeur van NV Kwak & Hensens' Borstelsfabrieken en districtcommandant van de Binnenlandsche Strijdkrachten in Hoogeveen een brief, waarin hij schreef dat Tjalma hem in februari 1944 had opgebeld met de mededeling dat hij twee man van zijn personeel moest aanwijzen voor de tewerkstelling aan het Duitse vliegveld bij Havelte. Dit was gebeurd na de weigering van het gemeentepersoneel om mee te werken aan de aanwijzing van burgers. Burgemeester Tjalma, zo verklaarde Hensen, meende 'dat er niets aan te doen was'.¹¹¹

Een werkcommissie van de Provinciale Advies-Commissie verrichtte aanvullend onderzoek naar Tjalma. In het kader daarvan hoorden zij op 22 juni zes personen die een voorname rol hadden gespeeld in het verzet en/of betrokken waren bij het opsporen van 'foute' Nederlanders. In het verslag worden de volgende personen genoemd:

- A. van Aalderen, interprovinciale leider van de LO te Hoogeveen;
- F. de Jong, plaatselijk hoofd van de POD;
- A.J. van der Kerk, verzetsman te Hogeveen;
- A. Knol, functionaris van de POD;
- H. van Oosten, directeur van de Middenstandsbank.
- A. Strijker, ambtenaar op de gemeentesecretarie.¹¹²

A. van Aalderen was een neef van J. van Aalderen met wie hij in het verzet nauw had samengewerkt. De Jong en Knol waren de ondertekenaars van de door het Bureau Illegaliteit Hoogeveen opgestelde 'Enquête-staat' over Tjalma. Van der Kerk en van Oosten maakten deel uit van de Vertrouwensraad der Illegaliteit van Hoogeveen. Van der Oosten was bovendien districtsleider van de LO geweest. De houding van Strijker tijdens de bezetting was door de Vertrouwensraad der Illegaliteit eerder beoordeeld als 'zeer goed'.¹¹³

Op basis van het horen van deze personen vermeld het verslag van werkcommissie:

'Het algemeen oordeel van de Heren was dat de burgemeester voor de oorlog wel gezien was. Na de oorlog wil men de burgemeester gezien zijn houding gedurende de bezettingstijd niet meer.

¹¹¹ Brief van W. Hensen, 1 juni 1943, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹¹² Verslag werkcommissie inzake onderzoek zaak Burgemeester Tjalma, burgemeester van Hoogeveen, gehouden te Hogeveen, 22 Juni 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹¹³ Vertrouwensraad der Illegaliteit aan Tjalma, Overzicht houding ambtenaren op het gemeentesecretarie van Hoogeveen, 7 juni 1945, Archief van de Secretarie Hoogeveen 1914-1975, inv.nr. 190.

De overgrote meerderheid der bevolking is van oordeel, dat de burgemeester veel te slap geweest is. Verder verklaarden de heren dat hij persoonlijk nooit iets positiefs gedaan heeft. Aan alle opdrachten van duitse zijden werd altijd met de meeste spoed voldaan.

Met name geldt dit ten aanzien van:

1. Alle opgaven de Joodse ingezetenen werden o.m. verstrekt aan den Beauftragte en de Zentralstelle für jüdische Auswanderung. (opgaven namen en adressen van alle Joodse ingezetenen).
2. Opgave betreffende de arbeidsinzet. O.m werden ambtenaren aangewezen voor tewerkstelling in Duitsland.
3. Arbeidsdienstverordening. Op geen enkele wijze werd door den burgemeester gesaboteerd. Gewezen werd er voorts op de naar de mening van de heren "laffe" houding van den burgemeester t.a.v. de aanwijzing van de arbeiders voor het vliegveld Havelte. Nadat de ambtenaren geweigerd hadden hieraan hun medewerking te verlenen, heeft de burgemeester zelfde aanwijzing in orde gebracht. Toen de ingezetenen niet opkwamen, werd burgemeester zeer ziek en liet zijn waarnemer met de problemen zitten.

Een andere grief tegen den burgemeester was zijn handelwijze t.a.v. de radio-boete. Indertijd gingen de radiotoestellen in vlammen op. De gemeente moest toen een boete van f. 200.000,- betalen. Nog voordat de boete was opgelegd, werd door den burgemeester aan de fa.Samson gevraagd spoedig aanslagbiljetten [sic] en kohieren te zenden.

Voor het overige verwezen de heren naar de uitvoerige rapporten.¹¹⁴

Het verslag van de werkcommissie was ondertekend door J. Bakker, K. Hoving en S. Snoek.¹¹⁵

De Provinciale Advies-Commissie hoorde op 24 juni ook Tjalma. Naar aanleiding hiervan stuurde de burgemeester op 2 juli een uitgebreide brief aan de commissie, waarin hij nader inging op verschillende besproken punten. Tjalma schreef dat hij inmiddels met Koomans had gesproken over diens weigering om mee te werken aan het aanwijzen van arbeiders om te werken aan het vliegveld bij Havelte. De chef van de afdeling Bevolkingsregister had tegenover hem verklaard 'dat het voor de ambtenaren gemakkelijker was om te weigeren' dan voor de burgemeester omdat de Duitsers deze aanspraken stelden en niet zijn personeel. Naar eigen mededeling had Tjalma in overleg met de politie in de eerste plaats zwarthandelaren aangewezen voor het werk aan vliegveld bij Havelte. Bovendien had hij had 'alles wat met de uitvoering verband hield' gesaboteerd, wat van invloed was op het feit dat slechts 8 van de 150 opgeroepen burgers waren verschenen.¹¹⁶

Tjalma ontkende het doen van 'opgaven omtrent de Joden' niet. Ter verdediging voerde hij aan dat destijds niet bekend was 'wat met hen geschieden zou'. Tijdens gesprekken die de burgemeester destijds met Joden had gevoerd, zou hem zijn gebleken dat een groot deel van hen te

¹¹⁴ Verslag werkcommissie inzake onderzoek zaak Burgemeester Tjalma, burgemeester van Hoogeveen, gehouden te Hogeveen, 22 Juni 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹¹⁵ Verslag werkcommissie inzake onderzoek zaak Burgemeester Tjalma, burgemeester van Hoogeveen, gehouden te Hogeveen, 22 Juni 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹¹⁶ Brief van Tjalma aan de Provinciale Advies-Commissie, 2 juli 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

optimistisch gestemd was. Tjalma vervolgde:

'Men mag deze opgaven achteraf dan ook niet beoordelen naar hetgeen ten slotte geschied is. Zou men dit wèl doen, dan zal men een ieder, die een persoonsbewijs in ontvangst nam (en wie deed dit niet?, moeten schuldig verklaren, zoals een illegaal geschrift terecht opmerkte. Immers men wist, dat de persoonsbewijzen met of zonder "J" werden uitgereikt, al naar gelang men Jood was of niet en dus heeft een ieder er toe meegewerkt om de Duitschers behulpzaam te zijn bij het vinden van Joden.'¹¹⁷

Tjalma ontkende evenmin dat hij lijsten met personen had doorgegeven aan het Gewestelijke Arbeidsbureau. Hij voerde aan dat hij na enkele keren dit te hebben geweigerd op het bureau van de *Beauftragte* in Assen was ontboden. Hier was gedreigd 'de scherpste maatregelen' tegen de burgemeester te nemen. Omdat zijn vrouw een ernstige operatie ondergaan, had Tjalma toegegeven.¹¹⁸

In zijn brief herhaalde Tjalma drie ontlastende verklaringen die hij had gedaan toen de Provinciale Advies-Commissie hem had gehoord. Hij had geweigerd deel te nemen aan 'de Winterhulpreis' naar Duitsland, opgaven te verstrekken van inwoners tussen de 18 en 24 jaar en NSB'ers in gemeentedienst te benoemen. Nadat hij was gehoord herinnerde de burgemeester zich nog dat hij ook geweigerd had deel te nemen de bijeenkomst van de Nederlandsche Volksdienst ondanks de aandrang van de *Beauftragte* en van de latere nationaalsocialistische Commissaris der Provincie Drenthe J.L. Bouma had weerstaan die Snoek als gemeenteontvanger (financieel beheerder die onder meer gemeentelijke belastingen int en gelden, RtS) uitbetaalwilde ontslaan toen deze met medeneming van een groot aantal persoonsbewijzen was ondergedoken.¹¹⁹

Tjalma verklaarde dat hij tijdens de bezettingsperiode 'geen lijst van "goede werken" (...) aangelegd'. Nadat de burgemeester was gehoord door de Provinciale Advies-Commissie had hij nagedacht wat hij nog kon mededelen. Tjalma stelde dat veel onderduikers met zijn medeweten en instemming door de een jaar eerder gefusilleerde ambtenaar van sociale zaken Rozema, die de afdeling armenzorg beheerde, uit de gemeentekas werden gesteund; 'hetgeen van illegale zijde bevestigd kan worden.' Tal van overvallen op distributiebureaus had volgens Tjalma plaatsgevonden met een revolver dat van hem afkomstig was. Als bewijs dat zijn verhouding tot de illegaliteit, met name de heren Rozeman, J. Bork en J. van Aalderen uitstekend was, vermeldde de burgemeester dat hij tijdens zijn zeven maanden durende internering in 1944 in Sint Michielsgestel elke week van het verzet een pakket met levensmiddelen ontving en ook zijn echtgenote op allerlei wijze hulp werd

¹¹⁷ Brief van Tjalma aan de Provinciale Advies-Commissie, 2 juli 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹¹⁸ Brief van Tjalma aan de Provinciale Advies-Commissie, 2 juli 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹¹⁹ Brief van Tjalma aan de Provinciale Advies-Commissie, 2 juli 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

geboden. 'Zooals vanzelf spreekt', schreef Tjalma, 'steunde ik de illegaliteit gedurende den geheelen oorlog financieel om in haar kosten te voorzien.'¹²⁰

Ten slotte tekende Tjalma tegenover de Provinciale Advies-Commissie bezwaar aan tegen de manier waarop belastende informatie tegen hem was verzameld. Aan het eind van zijn brief wilde hij zich 'nog een opmerking veroorloven betreffende de herkomst der dossiers, die in Uw vergadering ter tafel lagen'. Het plaatselijke hoofd van de POD had hem enige tijd daarvoor verzocht toe te staan dat dat twee door hem aan te wijzen personen op de gemeentesecretarie zouden kijken naar stukken die informatie konden geven over NSB-burgemeester J.M. Veldhuis (de opvolger van Tjama, RtS). Achteraf bleek Tjalma dat de twee leden van de Binnenlandse Strijdkrachten hadden gezocht naar 'brieven, die in hun oogen mij konden schaden'. Het hoofd van de POD zou hem nadien verzekerd hebben dat hen daartoe geen opdracht gegeven was. Tjalma besloot zijn brief aldus:

'Hieruit blijkt hoe buiten Uw weten op slinksche wijze tegen mij geageerd wordt. Terwijl ik mij verder van qualificatie onthoud, laat ik het oordeel over een dergelijke handelwijze gaarne aan Uw commissie over; ik vertrouw dat deze handeling niet door U gedekt zal worden.'¹²¹

De Provinciale Advies-Commissie hoorde op 10 juli 1945 opnieuw J. van Aalderen met wie burgemeester Tjalma naar eigen mededeling een uitstekende relatie onderhield tijdens de bezetting. Het voormalige kopstuk van de illegaliteit gaf aan dat het niet gemakkelijk was een oordeel te geven over de burgemeester:

'Het geval Tjalma acht ik een zeer moeilijk geval. Hij heeft inderdaad goede dingen gedaan. Hij was evenwel zeer slap: Steeds moest hem van onze zijde en met namen van wijlen Albert Rozema injecties worden toegediend. Allerlei dingen werden door hem met ons (d.w.z. v.Aalderen, Bork en Rozema besproken). Wij hebben veel plezier van hem gehad. Van hem zelf ging echter niets uit. Alle verantwoording werd door hem op anderen afgeschoven. Hij was er van op de hoogte dat de TD (Tweede Distributiekaart, RtS) beschikking gesaboteerd werd, dat er vele onderduikers in Hoogeveen waren, ook Joden. Verder werd met zijn goedvinden vele onderduikers via het Burgerlijk Armbestuur, waarvan wijlen Rozema de chef was, gestuurd.'¹²²

De verklaring van Tjalma dat hij de uitvoering van de aanwijzing van burgers voor de tewerkstelling

¹²⁰ Brief van Tjalma aan de Provinciale Advies-Commissie, 2 juli 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹²¹ Brief van Tjalma aan de Provinciale Advies-Commissie, 2 juli 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹²² Verklaring J. van Aalderen voor Provinciale Advies-Commissie, 10 juli 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180. Achter de laatste zin staat met potlood geschreven 'gesteund?'.

aan vliegveld bij Havelte had gesaboteerd, werd door Van Aalderen weersproken:

'Met betrekking tot de aanwijzing van ingezetenen voor het vliegveld Havelte verklaar ik nog dat de burgemeester o.m. allerlei bedrijven heeft opgebeld met de mededeling dat zij de helft van hun personeel voor die werkzaamheden beschikbaar moesten stellen.

De heer A.J.v.d.Kerk en ik zijn toen naar den burgemeester gegaan en hebben hem op het onjuiste van zijn handelwijze gewezen. Deze deelde ons toen mede: "Heren, er komt geen verandering in". De burg. heeft zich toen ziek gehouden en is door de Duitsers gearresteerd.¹²³

Over wat voor maatregel tegen burgemeester Tjalma getroffen zou moeten worden, liet Van Aalderen zich als volgt uit:

'Wanneer ik mijn oordeel zou mogen zeggen, dan zou het dit zijn: Deze burgemeester zou moeten worden geplaatst in een veel kleinere gemeente. Voor ontslag komt hij m.i. niet in aanmerking.¹²⁴

Op basis van het eigen onderzoek en de bestudeerde stukken bracht de voltallige Provinciale Adviescommissie nog dezelfde dag (10 juli) aan de Provinciale Militaire Commissaris haar zuiveringsadvies uit over Tjalma. Als belastende feiten stonden vermeld dat de burgemeester:

'Op last van de bezetter 'en ondanks het feit, dat de medewerking daartoe door ambtenaren ter secretarie werd geweigerd' met hulp van de politie 150 inwoners van zijn gemeente had aangewezen voor werkzaamheden aan het vliegveld bij Havelte. De Provinciale Adviescommissie wees erop dat het een handeling betrof die 'door de Nederlandsche regeering niet toelaatbaar werd geacht'; 'Alle maatregelen, welke op last van den bezetter tegen de Joden moesten worden genomen (w.o. het opgeven van alle namen en adressen der Joods ingezetenen aan den *Beauftragte* en aan de *Zentralstelle für Jüdische Auwanderung* te Amsterdam) heeft uitgevoerd of doen uitvoeren'. Hier voegde de Provinciale Advies-Commissie aan toe dat de burgemeester op de dag van de deportatie van de Joden in zijn gemeente niet aanwezig was, zodat hij daarvoor niet verantwoordelijk kon worden gesteld. Wel was de commissie van oordeel dat 'een woord van protest tegen deze barbaarse maatregel toch wel op zijn plaats zou zijn geweest'; Meerdere malen gegevens uit het bevolkingsregister had verstrekt aan het Gewestelijk Arbeidsbureau en aan Duitse instanties ten behoeve van de Arbeidsinzet; de namen van een aantal ambtenaren van zijn gemeente had doorgegeven aan het Gewestelijk Arbeidsbureau voor tewerkstelling in Duitsland; Ondanks het feit dat ambtenaren van de gemeente elke medewerking weigerden de vordering van radiotoestellen had uitgevoerd met behulp van een tweetal burgers 'zonder enige sabotage zijnerzijds'; Nadat de fabriek waar deze radiotoestellen waren opgeslagen in brand was gestoken, zijn medewerking verleende aan de invordering van een boete van 200.000 gulden die door de bezetter aan de gemeente was opgelegd; 'hoewel toch de uitvaardiging van deze gemeenschappelijke straf in lijnrechte strijd was met art. 50 van het Landoorlogreglement en de Burgemeester, volgens art. 22 van de "Aanwijzingen van 1937" elke opgelegde collectieve verantwoordelijkheid moest afwijzen'; Ook andere door de bezetter uitgevaardigde maatregelen, zoals de arbeidsdienstverordening en de kopervordering, heeft uitgevoerd of doen uitvoeren en in het algemeen alle gegeven die door Duitsers met betrekking tot de mannelijke bevolking der gemeente werden gevraagd, heeft verstrekt, 'een en

¹²³ Verklaring J. van Aalderen voor Provinciale Advies-Commissie, 10 juli 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹²⁴ Verklaring J. van Aalderen voor Provinciale Advies-Commissie, 10 juli 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

ander zonder beduidende sabotage zijnerzijds'.¹²⁵

De Provinciale Advies-Commissie was van oordeel dat de houding en handelingen van burgemeester Tjalma tijdens de bezetting getuigden van 'grote slaphed en vrees voor het aanvaarden van risico's'. Met vijf tegen vier stemmen ('van welke 4 stemmen 3 voor staking werden uitgebracht') besloot de commissie aan de Provinciale Militaire Commissaris te adviseren Tjalma te schorsen in zijn functie als burgemeester van Hogeveen.¹²⁶ Schorsing was een maatregel waarmee de Provinciale Advies Commissies kenbaar maakten dat zij ontslag verwachtten van de betrokkene, staking was een neutrale maatregel, in afwachting van nader onderzoek.

In hoeverre kwam dit advies overeen met andere door deze commissie uitgebrachte adviezen? In het 'Rapport inzake de Werkzaamheden van de Provinciale Adviescommissie voor de Zuivering van burgemeesters, provinciale-, gemeente- en Rijkswaterstaatambtenaren voor de Provincie Drenthe', dat op dezelfde datum (10 juli 1945) was opgesteld, stond vermeld dat van de 34 gemeenten in Drenthe 20 burgemeesters in aanmerking kwamen voor zuiveringsonderzoek.¹²⁷

Op dat moment had de Provinciale Advies-Commissie advies uitgebracht over acht van hen, inclusief Tjalma. In het zogenaamde 'zuiveringsarchief' van het ministerie van Binnenlandse Zaken is een overzicht aanwezig van de ten aanzien van de burgemeesters voorgestelde zuiveringsmaatregelen. Het is goed om te benadrukken dat hierin geen 'goede daden' staan vermeld die mogelijk van invloed waren op het advies. Uit het overzicht blijkt dat de Provinciale Adviescommissie vijf keer adviseerde de betreffende burgemeester te schorsen, twee keer staking voorstelde en één keer een 'ernstige berisping'. Het laatste geval betrof burgemeester J. van Royen van Odoorn. Naar de bevindingen van de Provinciale Advies-Commissie had hij medewerking verleend aan verschillende maatregelen van de bezetter en opdracht gegeven tot arrestatie van Joodse ingezetenen van zijn gemeente.¹²⁸ Hier stond kennelijk tegenover stond de burgemeester van Odoorn in mei 1943 uit zijn functie was gezet.¹²⁹

Bij de twee keer dat het advies van de Provinciale Advies-Commissie 'staking' luidde was dit gebaseerd op het feit dat de betreffende burgemeesters ingezetenen had aangewezen voor

¹²⁵ Advies van de Provinciale Advies-Commissie over Tjalma, 10 juli 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹²⁶ Advies van de Provinciale Advies-Commissie over Tjalma, 10 juli 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹²⁷ H. de Groot, Rapport inzake de Werkzaamheden van de Provinciale Adviescommissie voor de Zuivering van burgemeesters, provinciale-, gemeente- en Rijkswaterstaatambtenaren voor de Provincie Drenthe, 10 juli 1945, Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 412.

¹²⁸ Overzicht van door de Provinciale Advies-Commissie voorgestelde maatregelen tegen burgemeesters, Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945- 1959 (1984) inv.nr. 412.

¹²⁹ *Leeuwarder Courant*, 29 mei 1943.

tewerkstelling aan het militaire vliegveld bij Havelte. Burgemeester J.C. Meyboom van Diever had daar zelf graafwerkzaamheden verricht en, zo vermeldt het overzicht, medewerking verleend aan alle maatregelen van de bezetter. Burgemeester E.W. de Fiellietaz Goethart van Vries werd, behalve het aanwijzen van burgers voor tewerkstelling aan het vliegveld bij Havelte, ook 'een slappe houding en vrees aanvaarding van risico's' verweten.¹³⁰

Naast Tjalma adviseerde de Provinciale Advies-Commissie ook in het geval van vier andere burgemeesters schorsing. Het betrof J.K. Doornbos van Borger, mr. J.A. ten Holte van Dalen, A. van der Sluis van Rolde en mr.dr. W.S. Gelinck van Ruinerwold. Als reden voor schorsing werden medewerking aan de verschillende maatregelen van de bezetter, in het bijzonder *Organisation Todt*, zonder dat daarbij sabotage was gepleegd.¹³¹ *Organisation Todt* hield zich onder meer bezig met het bouwen van bunkers en andere objecten voor de Duitse oorlogsvoering. Hiervoor werden vaak ook burgers tewerkgesteld, zoals *Organisation Todt* ook deed bij de werkzaamheden aan het vliegveld bij Havelte.

¹³⁰ Overzicht van door de Provinciale Advies-Commissie voorgestelde maatregelen tegen burgemeesters, Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945- 1959 (1984) inv.nr. 412.

¹³¹ Overzicht van door de Provinciale Advies-Commissie voorgestelde maatregelen tegen burgemeesters, Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945- 1959 (1984) inv.nr. 412.

5. De Commissaris der Koningin versus de Provinciale Militaire Commissaris

De Commissaris der Koningin in Drenthe De Vos van Steenwijk uitte tegenover het Militaire Gezag herhaaldelijk zijn ongenoegen over de door de Provinciale Advies-Commissie uitgebrachte adviezen. Zo protesteerde hij op 18 juli schriftelijk bij de Provinciale Militaire Commissaris tegen de voorgestelde schorsing van de burgemeester van Ruinerwold Gelinck. Op grond van het feit dat deze burgemeester ingezetenen had aangewezen voor het verrichten van arbeid op het vliegveld bij Havelte en bij de aanleg van verdedigingswerken, was volgens de Provinciale Advies-Commissie ingegaan tegen 'de uitdrukkelijke lastgeving van de Regering te Londen van 16 augustus 1944. Hierop was in de eerste plaats zijn 'ontrouw' gegrond. De argumenten die De Vos van Steenwijk daartegen naar voren bracht zouden in de zuivering van burgemeester Tjalma ook rol spelen. De Commissaris der Koningin wierp de vraag op of de voornoemde aanwijzing van ingezetenen door de burgemeester Gelinck in strijd was met het volkenrecht. Volgens artikel 52 van het Landoorlogreglement mochten de persoonlijke diensten van ingezetenen worden gevorderd die niet als gevolg hadden dat zij gedwongen werden deel te nemen aan militaire operaties van de vijand. Onder volkenrechtdeskundigen bestond volgens De Vos van Steenwijk een verschil van mening wat daaronder moest worden verstaan. Zo had de Engelse Volkenrechtgeleerde Oppenheim volgens hem betoogd dat dit artikel uitsluitend betrekking had op werkzaamheden aan het front en 'dat de voorbereidingswerken achter het front hieronder niet zijn begrepen'.¹³²

De Vos van Steenwijk wees er aansluitend op dat overeenkomstig de *Aanwijzingen* van de regeringen uit 1937 ambtenaren bij een vijandelijke bezetting waren gehouden aan de bevelen van de Nederlandse regering 'zoveel als doenlijk is'. De Commissaris wees erop dat in de *Aanwijzingen* stond dat ambtenaren ieder ogenblik konden komen te staan voor ernstige moeilijkheden en dat daarbij moesten handelen naar de volgende beginselen: 'de reden, dat ambtenaren in functie blijven is deze, dat dit in het belang is van de bevolking; het nadeel, dat zij daardoor het belang van de bezetter dienen, is in het algemeen geringer dan het grotere nadeel, dat voor de bevolking zou voortvloeien uit het niet meer functioneren van een eigen bestuursapparaat.' Wanneer een ambtenaar door in functie te blijven zodanig diensten aan de vijand zou bewijzen dat deze groter konden worden geacht dan het nut dat voor de bevolking aan zijn aanblijven was verbonden, zou hij zijn post moeten verlaten. De Vos de Steenwijk betoogde dat de verdediging van burgemeester Gelinck dat deze in het belang van de bevolking heeft gemeend zijn functie te moeten blijven uitoefenen in beginsel niet onjuist was. Bij zijn

¹³² Brief van Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk aan Provinciale Militaire Commissaris Luitenant-Kolonel A.H. Stok, 18 juli 1945, Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 412 en NIOD Doc II -1038 Zuivering overheids personeel.

ontslag zou de aanwijzing van ingezetenen immers alsnog hebben plaatsgehad omdat in zijn plaats een NSB-burgemeester zou zijn benoemd. De Commissaris der Koningin stelde dat de aanwijzing van ingezetenen voor tewerkstelling op het vliegveld bij Havelte of bij de aanleg van verdedigingswerken in strijd zou kunnen komen met 'het vaderlandse gevoel van de Nederlandse functionaris' en op grond daarvan medewerking zou worden geweigerd. Het commentaar van De Vos van Steenwijk daarop luidde: 'Dit is echter een subjectief oordeel en het innemen van dit standpunt strekt tot de bevrediging van de gemoedsrust van den functionaris meer dan ter bevordering van het rechtstreeks landsbelang/ De burgemeester die geen behoefte had om zich 'deze gemoedsrust eigen te maken' kon daarom nog niet beschuldigd worden van ontrouw aan het Koninkrijk der Nederlanden of aan de regering. Naar de mening van de Commissaris der Koningin moest bij de zuivering vooral worden gekeken naar 'de mentaliteit, waarmede de gezagsdragers in bezettingstijd hun functie hebben uitgeoefend'.¹³³

De Vos van Steenwijk gaf in een ander schrijven eind juli aan de Provinciale Militaire Commissaris uiting aan zijn ergernis over de door de Provinciale Advies-Commissie uitgebrachte adviezen inzake de zuivering van de burgemeesters van Hogeveen, Coevorden, Peize en Diever. Hij uitte kritiek op de samenstelling en de reikwijdte van de werkzaamheden van de commissie. Toen deze zuiveringscommissie was benoemd wist de Commissaris der Koningin niet dat deze instantie ook burgemeesters zou gaan onderzoeken. De leden waren aan hem mondeling voorgelegd. Op 12 mei had hij aan de Provinciale Militaire Commissaris geschreven: 'Heb ik de mondelinge boodschap goed begrepen, dan zou deze commissie moeten oordelen over de zuivering van provinciale ambtenaren, gemeenteambtenaren en wethouders.' De Vos van Steenwijk had hierop geen antwoord meer ontvangen en meende derhalve dat zijn veronderstelling juist was. Wanneer hij destijds wist dat het de bedoeling was 'tal van Burgemeesters aan een onderzoek te onderwerpen' had hij voorgesteld een commissie van een andere samenstelling te benoemen.¹³⁴

De Vos van Steenwijk schreef nu aan de Provinciale Militaire Commissaris dat hij zich met de uitkomsten van de onderzoeken van de Provinciale Advies-Commissie naar verschillende burgemeesters niet kon verenigen. Naar zijn mening werd door de commissie 'niet in voldoende mate rekening gehouden met de uiterst moeilijke positie, waarin de Burgemeesters zich gedurende de bezettingstijd bevonden'. Ongetwijfeld hadden deze functionarissen zich aan hun verantwoordelijkheid kunnen onttrekken. Als voorbeeld noemde De Vos van Steenwijk de voormalige burgemeester van Sleen, mr. G.L. Mens Fiers Smeding, die al in het eerste jaar uit functie trad. De Commissaris der

¹³³ Brief van Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk aan Provinciale Militaire Commissaris luitenant-Kolonel A.H. Stok, 18 juli 1945, 2.04.67 Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 412 en NIOD Doc II -1038 Zuivering overheidspersoneel.

¹³⁴ Brief van Commissaris der Koningin aan Provinciale Militaire Commissaris luitenant-Kolonel A.H. Stok, 26 juli 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 412 en NIOD Doc II -1038 Zuivering overheidspersoneel.

Koningin had tegenover deze burgemeester zeer duidelijk zijn 'afkeuring over zijn desertie te kennen gegeven'. Ook de burgemeester van Smilde, W.P. Berghuis, die in november 1941 na een conflict met de bezettingsmacht en de NSB terug trad,¹³⁵ had zich naar mening van De Vos van Steenwijk aan zijn verantwoordelijkheid onttrokken. Hij had destijds tegen Berghuis gezegd dat hij diens principiële bezwaren niet kon onderschrijven en zijn heengaan betreurde.¹³⁶

Dat de Berghuis na overleg tussen de Chef van de Staf van het Militair Gezag generaal-majoor mr. H.J. Kruis en de minister van Binnenlandse Zaken Beel in het voorjaar van 1945 was benoemd tot 'civiel adviseur' van Sectie I van het Militaire Gezag in de noordelijke provincies zal De Vos van Steenwijk weinig zijn bevallen.¹³⁷ Hetzelfde gold ongetwijfeld voor diens lidmaatschap van de Provinciale Advies-Commissie in Drenthe.¹³⁸ De ARP'er Berghuis, die een vooraanstaande rol in het verzet had gespeeld, was namelijk een principieel voorstander van een uiterst strenge zuivering van het overheidsapparaat. Het was volgens hem niet voldoende 'dat de ambtenaren in bezettingstijd geen strafbaar feit opzettelijk hebben gepleegd, zij dienen *te worden bekeken op hun positieve houding in bezettingstijd*'. De Commissaris der Koningin verzette zich dan ook - tevergeefs overigens - tegen de benoeming van Berghuis tot voorzitter van de Provinciale Documentatiecommissie in augustus. Het verzet wilde hem wel als voorzitter en het Militaire Gezag ondersteunde deze wens.¹³⁹ Bij Berghuis, zo kon worden verwacht, hoefde burgemeesters als Tjalma niet op veel coulance te rekenen.

De Commissaris der Koningin daarentegen verzocht de Provinciale Militaire Commissaris juist om begrip te tonen voor de burgemeesters die tijdens de bezetting waren aangebleven:

'De Burgemeesters, die in functie zijn gebleven, hebben een van de moeilijkste ambten bekleed, die men zich in bezettingstijd kan indenken. Steeds werden zij voor nieuwe moeilijkheden gesteld, steeds verantwoordelijk gesteld voor wat in hun gemeente plaats vond, steeds voor beslissingen gesteld, die a la minute moesten worden genomen. En dat ging jaren achtereen door: vacantie werd door hen hoegenaamd niet genomen. Daar komt bij, dat zij destijds niet met het oog op die reusachtige taak werden benoemd en niet getoetst waren op kwaliteiten, die he voor een rol in dit wereldgebeuren geschikt maakten.'¹⁴⁰

¹³⁵ D. Houwaart, *De mannenbroeders door de bocht. Herinnering aan en van dr. W.P. Berghuis, van 1956 tot 1968 voorzitter van de Anti-Revolutionaire Partij* (Kampen 1988) 25-27 en I. Drexhage-Zijlstra, 'W.P. Berghuis', in, J. Charité en A.C.M. Gabriëls (red.), *Biografisch Woordenboek. Vierde Deel* ('s-Gravenhage 1994), p. 28.

¹³⁶ Brief van Commissaris der Koningin aan Provinciale Militaire Commissaris luitenant-kolonel A.H. Stok, 26 juli 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 412 en NIOD Doc II -1038 Zuivering overheidspersoneel.

¹³⁷ Houwaart, *De mannenbroeders door de bocht*, 29-31. Brief hoofd Sectie I Militaire Gezag Linthorst Homan aan Berghuis, 30 mei 1945, 887 Collectie Dr. W.P. Berghuis, inv.nr. 123.

¹³⁸ Dit uit de bedankbrief van de nieuwe Militaire Commissaris van Drenthe luitenant-kolonel Th.J.A. Doove aan Berghuis, 24 september 1945, 887 Collectie Dr. W.P. Berghuis, inv.nr. 129. Zie ook Houwaart, *De mannenbroeders door de bocht*, p. 36.

¹³⁹ Houwaart, *De mannenbroeders door de bocht*, 33-36.

¹⁴⁰ Brief van Commissaris der Koningin aan Provinciale Militaire Commissaris luitenant-kolonel A.H. Stok, 26 juli

De meeste burgemeesters die waren aangebleven hadden volgens De Vos van Steenwijk hun best gedaan om zoveel mogelijk de belangen van hun gemeente en de ingezetenen te behartigen. Natuurlijk hadden zij tal van fouten, maar de burgemeesters van Hoogeveen, Coevorden, Peize en Diever gaven geen aanleiding om hun gezindheid in twijfel te trekken en 'hen als slechte vaderlanders aan de dijk te zetten na afloop van de moeilijkste periode, die ooit een Nederlandse Burgemeester in de laatste 125 jaren heeft doorgemaakt'.¹⁴¹

De vier burgemeesters, waarvan de dossiers aan De Vos van Steenwijk waren voorgelegd, waren volgens hem allemaal van 'goede Nederlandsche gezindheid' en zij waren dan ook terecht na de capitulatie van Duitsland door de Militaire Commissaris in hun functie gehandhaafd. Er was dan ook geen sprake van dat zij het vertrouwen van het overgrote deel van de burgerij hadden verloren en op grond daarvan dienden te worden geschorst of gestaakt:

'Geenszins bestaat daartoe aanleiding op grond van de overlegde stukken, waaraan als regel de schriftelijke verdediging van den verdachte ontbreekt. Men moge dan in sommige gevallen met feiten en tekortkomingen te doen hebben – welke ambtenaar heeft deze niet in de bezettingstijd begaan – maar niet met functionarissen, die wegens hun verkeerde politieke gezindheid aan de dijk moeten worden gezet op grond van klachten veelal van hen onwelgevallige elementen'.¹⁴²

Over Tjalma merkte De Vos van Steenwijk op dat hij in twee gevangenissen en drie concentratiekampen had gezeten (in werkelijkheid waren het twee kampen, RtS): 'Men kan dus niet zeggen, dat de Duitse autoriteiten hem beschouwde als een functionaris, die de belangen van den bezetter goed behartigde, of die belangen welgezind was.' Na zijn terugkomst uit Buchenwald hadden de Nederlandse autoriteiten, waaronder de commissaris zelf, veel moeite gedaan om hem weer in zijn ambt van burgemeester hersteld te krijgen. Het was voor Tjalma zelf gemakkelijker geweest om daar van af te zien. 'Hij heeft echter de verantwoordelijkheid niet geschuwd en is weer aan het werk gegaan', oordeelde De Vos van Steenwijk.¹⁴³

1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 412 en NIOD Doc II -1038 Zuivering overheidspersoneel.

¹⁴¹ Brief van Commissaris der Koningin aan Provinciale Militaire Commissaris luitenant-kolonel A.H. Stok, 26 juli 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 412 en NIOD Doc II -1038 Zuivering overheidspersoneel.

¹⁴² Brief van Commissaris der Koningin aan Provinciale Militaire Commissaris luitenant-kolonel A.H. Stok, 26 juli 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 412 en NIOD Doc II -1038 Zuivering overheidspersoneel.

¹⁴³ Brief van Commissaris der Koningin aan Provinciale Militaire Commissaris luitenant-kolonel A.H. Stok, 26 juli 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 412 en NIOD Doc II -1038 Zuivering overheidspersoneel.

De Commissaris der Koningin wees erop dat zich in het dossier van Tjalma bevonden 'een aantal schrifturen met beschuldigingen, sommige in heftig bewogen toon vervat, waarvan in het advies van de commissie geen melding wordt gemaakt'. Hij nam aan dat deze stukken niet als basis van het advies van de Provinciale Advies-Commissie hadden gediend en onthield zich daarom van een bespreking van deze stukken. Wat betreft de aanwijzing van arbeiders voor werkzaamheden aan het vliegveld bij Havelte verwees De Vos van Steenwijk naar zijn eerdere brief over burgemeester Gelinck van Ruinerwold. Aansluitend merkte hij op de burgemeester Tjalma slechts eenmaal een dergelijke aanwijzing had gedaan en dat 'op dusdanige wijze, dat de Duitsers dit als sabotage beschouwden en hem deswege arresteerden'. Dat de afwezige Tjalma na de deportatie van de Joodse ingezetenen 'niet overging tot een volkomen zinloos protest' achtte de Commissaris der Koningin 'zeer begrijpelijk en een uiting van wijs beleid'. Voor wat de opgaven aan het Gewestelijke Arbeidsbureau betrof verwees De Vos van Steenwijk naar het bijgevoegde verweerschrift burgemeester Tjalma.¹⁴⁴

De opmerking van de Provinciale Advies-Commissie over door de Duitsers aan de inwoners van de Hoogeveen opgelegde collectieve boete van 200.000 gulden achtte de Commissaris der Koningin 'ten enenmale onbegrijpelijk'. Of Tjalma daarmee in strijd met art. 50 van het Landoorlogreglement had gehandeld was volgens hem 'zeer de vraag'. Het artikel was 'zeer rekbaar' en het had destijds veel moeite gekost om tot een formulering te komen. Bovendien ging het in het geval van de opgelegde boete van 200.000 gulden alleen om een financiële schade voor de ingezetenen 'die zeker wel te dragen was en die, wanneer daarvoor termen zouden zijn, na de oorlog gemakkelijk kan worden ongedaan gemaakt'. Ten slotte stelde dat De Vos van Steenwijk dat hij niet kon aannemen dat de grote meerderheid van de inwoners van Hoogeveen Tjalma niet meer als burgemeester zou wensen.¹⁴⁵

De Provinciale Militaire Commissaris Stok reageerde op 8 augustus schriftelijk op de klachten van de Commissaris der Koningin. Stok erkende dat de Provinciale Advies-Commissie aanvankelijk niet voor de zuivering van burgemeesters was ingesteld. Aan de eerste luitenant mr. J.W. van Blokland was later echter mondeling met De Vos van Steenwijk besproken dat de commissie zich ook zou bezighouden met 'de zgn. dubieuze [sic] gevallen van burgemeesters', waartegen de Commissaris der Koningin geen bezwaar had geuit. Toen de Provinciale Advies-Commissie met haar werkzaamheden begon bleken zich meer dubieuze gevallen te voorgedaan en leek het de Provinciale Militaire

¹⁴⁴ Brief van Commissaris der Koningin aan Provinciale Militaire Commissaris luitenant-kolonel A.H. Stok, 26 juli 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 412 en NIOD Doc II -1038 Zuivering overheidspersoneel.

¹⁴⁵ Brief van Commissaris der Koningin aan Provinciale Militaire Commissaris luitenant-kolonel A.H. Stok, 26 juli 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 412 en NIOD Doc II -1038 Zuivering overheidspersoneel.

Commissaris 'alleszins juist, dat de commissie ook deze gevallen beoordeelde, opdat in dezen een en zelfde lijn zou worden getrokken'.¹⁴⁶

Dat de Provinciale Advies-Commissie 'minder juist zou zijn samengesteld', kon luitenant-kolonel Stok 'gezien de door haar uitgebrachte adviezen, niet zonder meer toegeven'. Naar zijn oordeel waren de adviezen 'alle uitstekend gedocumenteerd' en werd met 'het verweer dat de betrokken burgemeesters voeren steeds ten volle rekening gehouden'. De Provinciale Militaire Commissaris vervolgde:

'Toegegeven kan worden, dat de commissie een principiële standpunt inneemt, doch ik meen te moeten betwijfelen, dat zij hierin onjuist handelt, met name in deze een andere opvatting huldigt, dan de Regering uiteindelijk zal innemen'.¹⁴⁷

De Provinciale Militaire Commissaris merkte op dat de Provinciale Advies-Commissie een burgemeester telde van wie hij aannam dat ook De Vos van Steenwijk moest erkennen dat deze bij uitstek geschikt was om moeilijkheden van de burgemeesters tijdens de bezetting te begrijpen en 'een objectief en redelijk oordeel' te hebben. Luitenant-kolonel Stok verklaarde aansluitend dat de richtlijnen die de commissie bij haar adviezen in acht nam voor zover hij kon beoordelen 'wel in overeenstemming zijn met het algemeen gevoelen van de Regering, althans van den betrokken Minister van Binnenlandsche Zaken'.¹⁴⁸

De Provinciale Militaire Commissaris erkende dat de burgemeesters tijdens de bezetting een zeer moeilijke en verantwoordelijke taak hadden die zij van tevoren nooit hadden kunnen bevroeden. Dit nam niet weg dat een burgemeester de gevolgen moest dragen wanneer hij bij uitvoering van zijn taak 'in Vaderlandschen zin principiële onjuist heeft gehandeld'. Een niet goed te keuren daad was de aanwijzing voor tewerkstelling in augustus 1944 'voor het aanleggen van directe vestingwerken, nadat de Regeering uitdrukkelijk ieder mede werking [sic] aan een zoodanige tewerkstelling aan Burgemeester had verboden. Stok was het met de Provinciale Advies-Commissie eens dat voor een burgemeester die zich daaraan had schuldig gemaakt te zijner tijd ontslag moest volgen en op dat moment schorsing in elk geval gerechtvaardigd was, tenzij 'de betrokken Burgemeester daartegenover zooveel goede dingen kan stellen, dat hem deze fout kan worden vergeven. Naar de Provinciale Militaire Commissaris bekend was, was dit ook het standpunt van het Centraal Orgaan voor de Zuivering op Overheidspersoneel. De vraag of een burgemeester 'politiek betrouwbaar' geacht werd,

¹⁴⁶ Brief van Provinciale Militaire Commissaris Stok aan de Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk, 8 augustus 1945 (1), NIOD Doc II -1038 Zuivering overheidspersoneel.

¹⁴⁷ Brief van Provinciale Militaire Commissaris Stok aan de Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk, 8 augustus 1945 (1), NIOD Doc II -1038 Zuivering overheidspersoneel.

¹⁴⁸ Brief van Provinciale Militaire Commissaris Stok aan de Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk, 8 augustus 1945 (1), NIOD Doc II -1038 Zuivering overheidspersoneel.

deed daar niets aan af.¹⁴⁹

Op dezelfde dag (8 augustus 1945) stuurde luitenant-kolonel Stok nog een brief aan De Vos van Steenwijk die alleen betrekking had op Tjalma. De Provinciale Militaire Commissaris merkte op de burgemeester van Hoogeveen wel degelijk personen uit zijn gemeente had aangewezen voor de tewerkstelling aan vliegveld bij Havelte en de aangewezenen op eigen initiatief waren weggebleven. Dat de Duitsers de burgemeester hiervoor verantwoordelijk hadden gesteld nam niet weg 'dat de heer Tjalma generlei activiteit tot sabotage van de aanwijzing of tewerkstelling heeft getoond'. Stok vervolgde:

'Ook overigens blijkt deze Burgemeester in geen enkel opzicht uit eigen initiatief Deutsche maatregelen te hebben gesaboteerd of andere positieve daden tegen de Deutsche maatregelen te hebben genomen. Steeds heeft hij de uitvoering van diverse maatregelen opgedragen aan zijn ondergeschikten en zich aan de behandeling daarvan verder onttrokken. Van een positieve houding en een leiding geven aan zijn ambtenaren ter zooveel mogelijk frustering van de Deutsche maatregelen is bij dezen Burgemeester nimmer iets gebleken.'¹⁵⁰

De Provinciale Militaire Commissaris betoogde dat Tjalma was gearresteerd 'als vooraanstaande persoonlijkheid van een politieke partij, waarvan de leden door den Duitschen bezetter zooveel mogelijk uit de maatschappij werden geweerd'. Zijn eigen optreden als burgemeester had daartoe geen reden gegeven. Om deze reden meende luitenant-kolonel Stok dat Tjalma 'in afwachting van een definitieve beslissing der Regeering' als burgemeester moest worden gestaakt. Omdat de Provinciale Militaire Commissaris wel de indruk had dat Tjalma 'politiek betrouwbaar' was, had hij in zijn geval gemeend niet tot schorsing te moeten over te gaan en daarmee 'de vraag of zijn beleid als Burgemeester al dan niet tot ontslag aanleiding geeft zoveel mogelijk aan de regeering over te laten'.¹⁵¹

Om zijn zaak te behartigen bezocht Tjalma op maandag 11 augustus majoor Bierens de Haan, die de functie bekleedde van districtscommandant van het Militaire Gezag. Dezelfde avond bracht de Marechaussee het bevel van de Provinciale Militaire Commissaris aan hem over de uitoefening van zijn ambt te staken.¹⁵²

¹⁴⁹ Brief van Provinciale Militaire Commissaris Stok aan de Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk, 8 augustus 1945 (1), NIOD Doc II -1038 Zuivering overheidspersoneel.

¹⁵⁰ Brief van Provinciale Militaire Commissaris Stok aan de Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk, 8 augustus 1945 (2), Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 412 en NIOD Doc II -1038 Zuivering overheidspersoneel.

¹⁵¹ Brief van Provinciale Militaire Commissaris Stok aan de Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk, 8 augustus 1945 (2), Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 412 en NIOD Doc II -1038 Zuivering overheidspersoneel.

¹⁵² Dit blijkt uit de brief van Tjalma aan districtscommandant van het Militair Gezag Bierens de Haan, 20

6. De lobby voor een gestaakte burgemeester

Op grond van artikelen 3 en 4 van het Zuiveringsbesluit 1944 (Stbl. E 14) vaardigde de Provinciale Militaire Commissaris op 13 augustus 1945 een 'bevel tot staking' uit. Hierin stond dat Tjalma met de ingang van dezelfde datum de uitoefening van zijn functie als burgemeester en alle andere openbare functies moest staken 'in afwachting van een onderzoek omtrent de noodzaak van schorsing of ontslag'. Behalve de burgemeester, werden ook de minister van Binnenlandse Zaken, de Chef Staf Militair Gezag, de Commissaris der Koningin in de Drenthe en de secretaris van de gemeente Hoogeveen op de hoogte gesteld van dit besluit.¹⁵³

Drie dagen nadat de staking van zijn functie van kracht was geworden stuurde Tjalma een pagina's lange brief met bijlagen aan de Provinciale Militaire Commissaris. Omdat hij de tekst daarvan later vrijwel overnam in andere apologetische brieven aan hoogwaardigheidsbekleders, onder wie minister van Binnenlandse Zaken Beel, wordt hier vrij uitvoerig op de inhoud ingegaan.

Tegenover Stok verklaarde Tjalma allereerst dat hij in 1941 door de Duitsers was gearresteerd en vervolgens in Kamp Schoorl, 'de gevangenis te Scheveningen', opnieuw Kamp Schoorl en ten slotte in concentratiekamp Buchenwald gevangen had gezeten.¹⁵⁴ Met de vermelding 'de gevangenis te Scheveningen' probeerde de Hoogeveense burgemeester ten onrechte de indruk te wekken dat hij in het bekende Oranjehotel had gezeten, waar veel verzetsmensen in de oorlog waren opgesloten.¹⁵⁵ In werkelijkheid zat hij een nacht in een cel van het vroegere departement van koloniën.¹⁵⁶

Tjalma schreef aansluiten aan Stok dat hij in 1941 als burgemeester was geschorst en uiteindelijk tot het betalen van een boete werd veroordeeld. In februari 1944 was hij opnieuw gearresteerd, waarna hij eerst in het Huis van Bewaring in Groningen en vervolgens als 'Vorbeugungshaftling' in Sint Michielsgestel had gezeten. Na zijn vrijlating was Tjalma zeven maanden ondergedoken geweest. 'Na aldus de tol aan den vijand betaald te hebben, kwam thans de vervolging van Nederlandsche zijde en wel van die der zuiveringscommissie', zo hield hij de Provinciale Militaire Commissaris voor.¹⁵⁷

De gestaakte burgemeester deed vervolgens zijn beklag over de Provinciale

augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁵³ Bevel tot staking Tjalma inzake uitoefening van zijn functie als burgemeester van Hoogeveen, 13 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180, Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984) inv nr. 27586 en Archief van de Secretarie Hoogeveen 1914-1975, inv.nr. 7672

¹⁵⁴ Brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁵⁵ Zie Bas Von Benda-Beckmann, *Het Oranjehotel Een Duitse gevangenis in Scheveningen* (Amsterdam 2019).

¹⁵⁶ Tjalma, *Herinneringen van een Burgemeester-Kamerlid (1928-1965)* p. 47, 281 Collectie J. Tjalma.

¹⁵⁷ Brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

Adviescommissie. Naar Tjalma verhaalde kreeg op 23 juni 's avonds van een ingezetene, die toevallig op de Provinciale Griffie was geweest, een oproep dat hij de volgende dag voor 'de zuiveringscommissie' in Assen moest verschijnen zonder vermelding van de onderwerpen waarover hij gehoord zou worden; 'hetgeen mij deed denken aan de wijze van handelen, die ik meermalen van de zijde der Duitse bezetting had ondervonden, wanneer ik ter verantwoording werd geroepen op het bureau van den Rijkscommissaris te 's-Gravenhage of bij den Beauftragte of de Sicherheitspolizei te Assen'. Door zijn drukke werkzaamheden verscheen de burgemeester geheel onvoorbereid voor de Provinciale Advies-Commissie. De commissie hoorde hem in 'den "koepel" van het Stationskoffiehuys' in Assen. Aangezien het algemeen bekend waarom de Provinciale Advies-Commissie hier bijeenkwam en Tjalma twee uur moest wachten voordat hij gehoord was, had dit volgens hem de aandacht van verscheidene personen in de buurt getrokken. 'Het komt mij voor, dat een dergelijke encensering niet bijdraagt tot handhaving van de gezagspositie van een Burgemeester', luidde zijn verwijt.¹⁵⁸

De Provinciale Advies-Commissie, zo verklaarde Tjalma, had hem gehoord over de gehele periode tijdens de bezetting dat hij als burgemeester in functie was geweest. Wanneer hij bepaalde details niet kon herinneren, lieten secretaris Bakker en commissielid mr. J.W. Bast zich hierover 'op zeer denigreerende wijze' uit. Toen Tjalma uit de *Aanwijzingen* van de regering uit 1937 citeerde dat van burgemeesters werd verwacht dat zij zo lang mogelijk zouden aanblijven als in het belang van de bevolking was, zou Bast zijn uitgevallen; 'dat weten wij ook wel.' Deze 'agressieve houding' toonde, aldus Tjalma, dat dit citaat Bast kennelijk onwelgevallig was. 'Wasje maar in Schoorl gebleven!', zou Bast de burgemeester zelfs hebben toegevoegd. 'Ik kan de gedachte niet van mij afzetten, dat hier partie [sic] pris in het spel waren', aldus Tjalma tegenover de Provinciale Militaire Commissaris.¹⁵⁹

In zijn brief aan luitenant-kolonel Stok herhaalde hij zijn eerdere klacht over de wijze waarop twee medewerkers van de POD op het gemeentesecretarie dossiers hadden verzameld. 'Ik deel dit niet mede, omdat de bedoelde stukken belangrijk zouden zijn (de commissie heeft er dan ook slechts een kort oogenblik bij stil gestaan), maar om te kenschetsen hoe van bepaalde zij tegen mij werd geopereerd', zo stelde Tjalma. Hij achtte het voor de Provinciale Advies-Commissie 'infra dignitatem om gebruik te maken van op een dergelijke, slinksche, wijze verkregen dossiers'.¹⁶⁰

De gestaakte burgemeester uitte zijn twijfels over de integriteit van drie leden van de Provinciale Advies-Commissie. Naar zijn verklaring had Bakker zich door de NSB-Commissaris der Provincie Bouma tot hoofdcommies laten benoemen in wiens kabinet hij correspondentie

¹⁵⁸ Brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁵⁹ Brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁶⁰ Brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

behandelde. Bakker was nog altijd in deze functie gehandhaafd. Bast ('het meest agressieve lid der commissie') ontzag zich als advocaat niet om de belangen te behartigen van 'hen, die om politieke redenen gearresteerd zijn'. De gemeenteontvanger Snoek was 'een fel sociaal-democraat' die enkele jaren daarvoor buiten de aanbeveling van het College van B&W benoemd was. Meerder malen zou hij zich tijdens de oorlog de uitroep 'Heil Moscou!' veroorloofd hebben. Bovendien had Snoek zich tot in 1943 belast met 'de financieering, het in ontvangst nemen en verstrekken van collectebussen van Winterhulp. Toen de gemeenteontvanger in 1945 onderdook, had hij, behalve een aantal persoonsbewijzen, ook 4000 gulden 'geheel te eigen bate' meegenomen uit de gemeentekas. Aan 'den sterken aandrang van den Commissaris der Provincie Bouma' om Snoek te ontslaan, had Tjalma desondanks weerstand geboden. Hij had de gemeentetovanger slechts geschorst. Bij het opnieuw in dienst treden van Snoek was het bedrag van 4000 gulden verrekend met zijn achterstallig salaris.¹⁶¹ Het is belangrijk in dit verband op te merken dat Tjalma's bewering dat hij in 1945 als burgemeester te maken had met Bouma niet met de feiten strookt aangezien hij destijds ondergedoken zat.

In zijn brief aan de Provinciale Militaire Commissaris wierp Tjalma de vraag op of het juist was dat een burgemeester zich moest verantwoorden voor een commissie waarin de gemeenteontvanger van zijn gemeente deel uitmaakte. Hij suggereerde dat aangezien Snoek het enige lid van Provinciale Advies-Commissie was die in Hoogeveen woonachtig was, diens inbreng van belangrijke invloed zouden kunnen zijn geweest op het standpunt van de commissie over hem.¹⁶²

Aan zijn lange brief had Tjalma een nog uitvoeriger bijlage toegevoegd. In dit document ging hij nader in op de punten waarover hij was gehoord door de Provinciale Advies-Commissie. Hij herhaalde daarin deels de al eerder gememoreerde argumenten. De gestaakte burgemeester verklaarde opnieuw dat hij tijdens de bezetting voortdurend in verbinding had gestaan met het verzet, waarover J. van Aalderen en desgewenst ook J. Bork inlichtingen konden verstrekken. Twee andere illegaal werkers waarmee Tjalma naar eigen zeggen steeds in contact stond waren J. Rozeman en J. de Raad, die beiden helaas waren gefusilleerd. 'Van de illegaliteit alhier ontving ik wekelijks een pakket in het concentratiekamp', aldus Tjalma. Hij voegde daaraan toe dat veel onderduikers met zijn medeweten door de gemeentelijk dienst voor sociale zaken werden ondersteund ('in het bijzonder, toen de ondergrondse organisaties nog onvoldoende georganiseerd waren') en talrijke overvallen op distributiebureaus hadden plaatsgevonden met een pistool dat van hem afkomstig was.¹⁶³

¹⁶¹ Brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁶² Brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁶³ Brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

In aansluiting daarop vermeldde Tjalma dat tijdens de bezetting 'twee gevangenen en drie concentratiekampen' (in werkelijkheid waren het twee verschillende concentratiekampen, RtS) zijn deel waren. Bij een van zijn verhoren op het bureau van de Rijkscommissaris Seys-Inquart in 1941 werd hem onder meer verweten dat hij een portret van koningin Wilhelmina in de raadzaal van het nieuwe gemeentehuis had laten ophangen ter gelegenheid van de officiële opening in september 1940, hij geweigerd had deel te nemen aan een reis voor de Winterhulp naar Keulen en hij op de opening van een landbouwtentoonstelling 'een den Duitschers onwelgevallige rede gehouden had'.¹⁶⁴

Als redenen voor zijn tweede arrestatie in 1944 noemde Tjalma dat hij ten aanzien van de volgende punten had geweigerd mee te werken:

- het vertrekken van opgaven over mannelijke inwoners van Hoogeveen tussen de 18 en 24 jaar,
- het benoemen van NSB'er in gemeentedienst (onder andere toen de *Beauftragte* wenste dat de burgemeester een plaatselijke leider van Musserts beweging bij de distributie zou aanstellen),
- deel te nemen aan bijeenkomsten van de Winterhulp en Nederlandsche Volksdienst en lid te worden van deze laatste organisatie en ook het Nationaal Arbeidsfront (een nationaalsocialistische vakcentrale onder leiding van NSB'er H J Woudenberg, RtS).

Een laatste reden voor zijn internering in 1944 ten slotte was zijn 'sabotage bij tewerkstelling van arbeiders voor Duitse belangen'.¹⁶⁵

Tjalma verklaarde tegenover de Provinciale Militaire Commissaris dat het 'de bedoeling was mij "naar Vught (het beruchte Kamp Vught dat onder leiding en beheer van de SS stond, RtS) te zenden of erger", zoals van Duitse zijde werd medegedeeld'. Het ministerie van Binnenlandse Zaken wist echter te bereiken dat hij in Sint Michielsgestel werd gevangengezet. Hier was Tjalma naar eigen zeggen geïnterneerd 'niet gijzelaar, maar als "Verbeugungshaftling" omdat ik gearresteerd was wegens mijn daden en niet die van anderen'.¹⁶⁶

Tjalma deed zijn beklag over de leden van de Provinciale Advies-Commissie, die tijdens de bezetting niet in dezelfde moeilijke positie hadden verkeerd als hij, maar zich nu wel een oordeel over hem aanmaten en de burgemeesters die uit eigen beweging waren teruggetreden in de oorlogsjaren:

'Van de zuiveringscommissie heeft bijna geen der leden in den storm op de commandobrug gestaan; nu de storm is gaan liggen, is het voor deze stuurlieden, die aan den wal waren, gemakkelijk om achteraf

¹⁶⁴ Brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁶⁵ Brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁶⁶ Brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

een constructie te maken om na te gaan hoe men naar hun oordeel had moeten handelen.¹⁶⁷
Wanneer ik mijn eigen belang had willen dienen, had ik moeten handelen als sommige ambgenooten, die wegens de verandering van enkele straatnaambordjes de bevolking aan haar lot overlieten om deze aan een N.S.B.opvolger uit te leveren. Deze ambtsgenooten worden nu als helden vereerd.¹⁶⁸

Tjalma verklaarde dat hijzelf daarentegen trouw was gebleven aan de door hem afgelegde eed dat hij 'de belangen der gemeente (en dus niet mijn eigen belang) zou voorstaan en bevorderen'. Dit belang betekende 'een N.S.B.regime zoo lang mogelijk te voorkomen'. In zijn geval duurde dit 'totdat ik op bevel van een in woede ontstoken Beauaftragte wegens sabotage werd gearresteerd, sabotage door mij inderdaad bij herhaling gepleegd'. Tot slot verzocht Tjalma aan de Provinciale Militaire Commissaris om – nadat deze had kennisgenomen van de inhoud van zijn brieven de toegevoegde bijlagen – hem spoedig rechtsherstel te verlenen en het stakingsbevel in te trekken.¹⁶⁹

In de bijlagen ging Tjalma nader in op de onderwerpen die ter sprake waren gebracht toen hij op 23 juni was gehoord door de Provinciale Advies-Commissie. Hieronder staan zijn verklaringen per onderwerp samengevat.

Winterhulp

Naar mededeling van Tjalma had de plaatselijke afdeling van de Winterhulp alleen onder hem geressorteed in 'het seizoen 1940/1941, toen het karakter van deze organisatie nog niet onderkend werd en aan het hoofd der provinciale organisatie een tegenstander der N.S.B. stond'. De burgemeester had geen pogingen ondernomen om de opbrengst te stimuleren waardoor die tot de laagste in de provincie Drenthe behoorde. Na zijn terugkeer uit concentratiekamp Buchenwald en de opheffing van zijn schorsing in november 1941, had hij geen bemoeienis meer met de Winterhulp gehad.¹⁷⁰

Joden

Verwijzend naar zijn brief aan 'de Joodsche gezinshoofden' van 16 mei 1940 met de opdracht om zich twee dagen daarna bij de Duitse Wacht te melden, stelde Tjalma:

'Korten tijd na de bezetting van Nederland in 1940 werd alhier een post der "Marineküstenpolizei" gevestigd, waarvan de commandant verordende, dat de Joden zich eiken dag 2 keer melden moesten om vervolgens te werk gesteld te worden. Stappen, die ik bij den betrokken Ortscommandant deed,

¹⁶⁷ Brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁶⁸ Brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁶⁹ Brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁷⁰ Bijlage bij brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

hadden tengevolge, dat deze maatregelen werden ingetrokken.¹⁷¹

Over de lijst van alle Joodse inwoners die op 16 mei 1940 werd opgesteld, maakte Tjalma geen melding. Wel deelde hij mee dat enige tijd later door de Beaufragte aan alle burgemeester een opgave werd gevraagd van de Joden die woonden in hun gemeente:

'Waar tot dan toe tegen de Joden niets ondernomen was, is deze lijst verstrekt, uitgaande van de veronderstelling, dat zulks geen gevolgen van beteekenis zou hebben. Ook de Joden zelf waren, zooals mij uit gesprekken met hen bleek, in dien tijd, de meening toegedaan, dat hun geen kwaad te duchten viel.¹⁷²

Het doorgeven van de namen van de Joodse inwoners van Hoogeveen aan de Duitse autoriteiten mocht men naar mening van Tjalma 'niet beoordeelen naar hetgeen tenslotte is geschied'. Ook hier gold volgens hem 'il faut juger les choses après leurs dates'. Wanneer men dit niet deed 'dan zou men zoals een illegaal geschrift terecht opmerkte, iedereen aansprakelijk moeten stellen, die een persoonsbewijs in ontvangst nam (en wie deed dit niet?) aangezien men wist, dat deze met en zonder "J" verstrekt werden al naar men Jood was of niet'. Tjalma herhaalde zijn verklaring dat wanneer hij aanwezig was geweest in Hoogeveen op de dag dat de Joodse inwoners werden weggevoerd hij daaraan zijn medewerking geweigerd zou hebben.¹⁷³

Distributiedienst en onderduikers

Hierover deelde Tjalma mee dat door de ambtenaren van de plaatselijke distributiedienst voortdurend medewerking werd verleend aan het verstrekken van levensmiddelenkaarten aan onderduikers. Door het verzet zou hem zijn medegedeeld dat om deze reden geen overvallen op dit distributiecentrum plaatsvonden.¹⁷⁴

Invoering Tweede distributiestamkaart

Na mededeling van Tjalma had hij met de uitgifte van deze kaarten gewacht 'voldoende was nagegaan hoe de voorgeschreven regeling zoodanig kon worden uitgehold, dat de onderduikers zonder gevaar te lopen aan bedoelde kaart geholpen konden worden'. Een handleiding, 'die de mogelijkheden van ontduiking volledig weergaf, stelde hij ter beschikking aan de ambtenaar die de leiding had. In overleg met hem was de uitvoering van de regeling vertraagd ten behoeve van

¹⁷¹ Bijlage bij brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁷² Bijlage bij brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁷³ Bijlage bij brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁷⁴ Bijlage bij brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

onderduikers en had de illegaliteit aldus Tjalma aan hem zijn instemming betuigd over deze gang van zaken.¹⁷⁵

Radioboete

Tjalma verklaarde dat hij als gevolg van de brandstichting in juli 1943 op het gebouw waar de ingevorderde radiotoestellen waren opgeslagen, hij bij de *Beauftragte* werd ontboden. Op de mededeling van de Duitse functionaris dat er een boete zou worden opgelegd aan de inwoners van Hoogeveen, zou de burgemeester hebben geantwoord dat volgens Nederlands recht de schuldigen gezocht moesten worden. Wanneer het niet lukte om de daders te vinden, mocht er geen collectieve straf worden opgelegd. De *Beauftrage* toonde zich daarmee niet tevreden. Dit gold eveneens voor Tjalma's voorstel hem dan verantwoordelijk te stellen en te ontslaan als burgemeester. Onmiddellijk na het overleg stelde Tjalma zich in verbinding met secretaris-generaal Frederiks om de dreigende represaillemaatregel te voorkomen. Frederiks leek aanvankelijk succes te hebben met zijn pogingen, maar in november 1943 werd Tjalma ontboden bij de *Sicherheitspolizei*. Aan de burgemeester werd een brief overhandigd, waarin aan de inwoners van Hoogeveen een collectieve boete van 200.000 gulden werd opgelegd. Zijn voorstel om in plaats daarvan hem te ontslaan, vond opnieuw geen gehoor. Naar eigen mededeling gaf Tjalma uitvoering aan de opgelegde boete overeenkomstig de betreffende bepaling in *de Aanwijzingen* van de regering uit 1937 'om bij requisities hiervoor zelf te zorgen en deze niet door den vijand te laten uitvoeren, omdat een eerlijke verdeling alleen dan mogelijk was'. Hij werd in deze opvatting gesterkt door de manier waarop de NSB-burgemeester in de aangrenzende gemeente Zuidwolde bij de uitvoering van een collectieve boete bepaalde burgers opzettelijk had benadeeld.¹⁷⁶

Personeelslijsten

Tjalma herhaalde zijn eerdere mededeling dat hij tot drie keer aan toe geweigerd had lijsten van gemeentepersoneel te verstrekken en vervolgens in april 1943 op het bureau van de *Beauftrage* was gedreigd 'de scherpste maatregelen' tegen hem te nemen zonder dat werd toegelicht waaruit deze maatregelen zouden bestaan. 'Blijkbaar was de bedoeling mij bij weigering vast te houden', zo voegde Tjalma daar nu aan toe. Omdat zijn vrouw op dat moment een zeer ernstige operatie had ondergaan, had hij uiteindelijk 'als ware met het pistool op de borst, toegegeven'. Hij leverde de personeelslijsten aan, waarin op drie na alle namen waren voorzien van een rood kruisje. Overeenkomstig de

¹⁷⁵ Bijlage bij brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁷⁶ Bijlage bij brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

betreffende circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken betekende dit dat deze ambtenaren niet gemist konden worden. Van de overige opgegeven personeelsleden was Tjalma bekend dat zij waren ondergedoken of dit zouden doen. Hij beweerde dat door geen enkele instantie gebruik was gemaakt van deze lijsten voor de arbeidsinzet; 'blijkbaar waren de lijsten waardeloos en bovendien had de inzending te laat plaats.' De Duitse autoriteiten waren bovendien ondertussen al toe overgegaan Nederlandse burgeres per jaarklasse op te roepen.¹⁷⁷

Arbeidsinzet en arbeidsdienst

Als gevolg van de vele gevallen waarin geen gevolg werd gegeven aan oproepingen voor de arbeidsinzet en arbeidsdienst ontving Tjalma herhaaldelijk schriftelijk opdrachten om tot arrestatie en overbrenging over te gaan van de betreffende inwoners. Naar eigen mededeling waarschuwde hij de betrokkenen steeds zelf of liet hij dat de politie doen, 'waardoor bereikt werd, dat nimmer iemand thuis getroffen werd, wanneer hij gearresteerd moest worden'.¹⁷⁸

Tjalma verklaarde dat voordat hij was overgegaan tot het oproepen van personen voor de arbeidsinzet aan het vliegveld bij Havelte, hij zich 'in verbinding [had] gesteld met een autoriteit, die onderzocht had of zulks volkenrechtelijk was geoorloofd'.¹⁷⁹ Hoogstwaarschijnlijk doelde de gestaakte burgemeester hier op de Leidse hoogleraar en rechtsgeleerde prof.mr. R.D. Kolléwijn, die met zijn gezin in oktober 1942 naar Hoogeveen was verbannen.¹⁸⁰ Op zijn vraag deelde de door hem geraadpleegde 'autoriteit' aan Tjalma mee dat kenners van het volkenrecht van mening verschilden of dit geoorloofd was, maar de Britse geleerde professor Oppenheim een onderscheid maakte tussen *preparations* en *operations*. Werkzaamheden aan het vliegveld bij Havelte zouden tot *preparations* behoren. In de korte tijd die hem nog restte was Tjalma tot de conclusie gekomen dat het aanwijzen van burgers hiervoor dus geoorloofd was. Nog dezelfde dag kwam hij echter bij nadere overweging tot de conclusie dat – hoewel er wellicht 'geen formeel bezwaar' bestond – hij 'het moreel niet verantwoordelijk achtte met de aanwijzing voort te gaan'. Naar eigen mededeling saboteerde Tjalma de gang van zaken zoveel mogelijk, onder meer door een groot aantal aangewezenen vrij te stellen. Mede hierdoor vertrokken de volgende dag van de 150 aangewezen personen slechts acht naar Havelte.¹⁸¹

¹⁷⁷ Bijlage bij brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁷⁸ Bijlage bij brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁷⁹ Bijlage bij brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁸⁰ Historische Kring Hoogeveen, *Hoogeveen 1940-1945*, p. 240.

¹⁸¹ Bijlage bij brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

Tjalma vroeg dezelfde dag ziekteverlof aan bij de nationaalsocialistische Commissaris der provincie Bouma, die zijn aanvraag aanhield en de *Beauftragte* inlichtte. Woedend verscheen de Duitse functionaris een later op het gemeentehuis en liet hij de burgemeester thuis arresteren. Tot slot merkte de Tjalma hier op dat ruim een halfjaar later op 15 augustus 1944 Radio Oranje pas mededeelde dat burgemeester voor dergelijke werkzaamheden geen personeel mochten aanwijzen.¹⁸²

Behalve de voornoemde bijlagen, had Tjalma aan zijn brief voor de Provinciale Militaire Commissaris ook een schrijven van advocaat Bast aan het Hoogeveense gemeentebestuur toegevoegd. De brief van Bast had betrekking op de intrekking van een vergunning voor een bedrijf van een cliënt tijdens de bezetting.¹⁸³ Het feit dat de advocaat het zakelijke belang behartigde van een persoon die inmiddels vanwege zijn politieke overtuiging was geïnterneerd, beschouwde Tjalma kennelijk als diffamerend voor Bast.

Op 20 augustus 1945 stuurde Tjalma ook een brief naar de districtscommandant van het Militaire Gezag Bierens de Haan om opnieuw zijn zaak bij deze functionaris te bepleiten. Hij meldde dat hij gestaakt was in zijn functie als burgemeester en daar de Provinciale Militaire Commissaris stok 'een gelijkkluidend schrijven' over had gestuurd. Tjalma schreef dat dat veel inwoners van Hoogeveen aan hem hun verontwaardiging hadden laten blijken over zijn staking. Verschillende ingezetenen voegden daar nog aan toe 'dat eenige gereformeerden thans trachten mij als niet-gereformeerde Burgemeester weg te werken'. Dit kon volgens Tjalma verklaren waarom de twee gereformeerde leden van de zuiveringscommissie 'zoo fel' tegen hem optraden. Hij tekende opnieuw bezwaar aan tegen de samenstelling van de Provinciale Advies-Commissie waarvan slechts één burgemeester lid was. Tjalma betwijfelde of de overige leden van deze commissie – een advocaat, een gemeenteontvanger, een postambtenaar en een bestuurslid van een landarbeidersbond – 'de taak van een Burgemeester in oorlogstijd met alle daaraan verbonden moeilijkheden' konden beoordelen. Hij had daarom een beroep gedaan op de bevoegdheid van het Militaire Gezag om een bevolen staking weer op te heffen 'in vertrouwen dat daarvan gebruik gemaakt wordt'. Een 'objectief oordeel' over hem kon districtscommandant Bierens de Haan vernemen van reservekapitein J. van Aalderen, terwijl Tjalma zelf bereid was om inlichtingen te verstrekken.¹⁸⁴

In de dagen daarna benaderde de gestaakte burgemeester verschillende topambtenaren om zijn zaak bepleiten. Zo bezocht hij op woensdag 22 augustus in Den Haag het hoofd van Sectie I van de Staf van het Militaire. Tijdens het onderhoud met Linthorst Homan wist Tjalma te bereiken dat deze

¹⁸² Bijlage bij brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁸³ Brief van advocaat en procureur te Meppel mr. J.W. Bast aan het gemeentebestuur van Hoogeveen, 11 juli 1945, bijlage bij brief van Tjalma aan de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe, 16 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁸⁴ Brief van Tjalma aan districtscommandant van het Militair Gezag Bierens de Haan, 20 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

zijn staking met Militair Commissaris Stok zou bespreken, 'in het bijzonder om de inzending der stukken te bespoedigen'.¹⁸⁵

Linthorst Homan gaf tijdens het gesprek met Tjalma als zijn oordeel te kennen dat het Kamerlidmaatschap van Tjalma niet viel onder de openbare functies waarvoor deze gestaakt was. Wel was het hoofd van Sectie I van mening dat de staking van volgens de voorschriften niet kon worden opgeheven zonder het Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel daarin te kennen.¹⁸⁶

De chef van de afdeling Binnenlands Bestuur mr. J.M. Kan van het ministerie van Binnenlandse Zaken deelde Tjalma al eerder mee dat dit ook zijn mening was. Beiden hadden 22 augustus telefonisch contact.¹⁸⁷ Later die dag lichtte Tjalma deze topambtenaar in over zijn contact met Homan Lindhorst en de stappen die het hoofd van Sectie I zou ondernemen. Tjalma verzocht Kan hem 'een wenk' te geven wanneer het wenselijk was dat hij de minister van Binnenlandse Zaken Beel sprak.¹⁸⁸

In zijn hoedanigheid van waarnemend secretaris-generaal van het ministerie van Binnenlandse Zaken stuurde Kan dezelfde dag namens Beel een brief naar het Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel. Uit de inhoud wordt duidelijk dat de leiding van het ministerie van Binnenlandse Zaken de staking van Tjalma graag opgeheven wilde zien:

'Naar mij wordt medegedeeld, heeft de Provinciale Militaire Commissaris in de provincie Drenthe op 13 Augustus jl. een aanzegging tot staking zijner werkzaamheden gedaan aan den Burgemeester van Hoogeveen, J. Tjalma.

Mede aangezien de krachtens de op 19 Juli jl. uitgevaardigde instructie slechts in uiterste gevallen tot staking dient te worden overgegaan, zal ik het op prijs stellen, in dien U terzake op korten termijn een onderzoek wilt instellen en wilt bevorderen, dat, indien zulks mogelijk is, de staking spoedig kan worden opgeheven.'¹⁸⁹

Tjalma zond op 23 augustus een uitvoerige brief aan de minister van Binnenlandse Zaken Beel. De tekst hiervan, inclusief die van de toegevoegde bijlagen, was hetzelfde als van het schrijven dat hij de week daarvoor aan de Provinciale Militaire Commissaris Stok had gestuurd. Alleen de passage over burgemeesters die tijdens de bezetting zelf opstapten en daarmee de bevolking aan hun lot overlieten

¹⁸⁵ Brief van Tjalma aan Kan, 22 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁸⁶ Brief van Tjalma aan Kan, 22 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁸⁷ Brief van Tjalma aan Kan, 24 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁸⁸ Brief van Tjalma aan Kan, 22 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁸⁹ Brief minister van Binnenlandse Zaken aan het Centraal Orgaan op de Zuivering van het overheidspersoneel, 22 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

en uitleverde aan een NSB-burgemeester had hij geschrapd.¹⁹⁰ Dat was wel zo verstandig, aangezien één van deze burgemeesters, Berghuis, met instemming van minister Beel niet alleen was benoemd tot 'civiel adviseur' van Sectie I van het Militaire Gezag in de noordelijke provincies, maar ook een zeer prominente rol vervulde bij de zuivering van ambtenaren.¹⁹¹

Een afschrift van zijn uitgebreide brief aan minister Beel stuurde Tjalma op 23 augustus aan voorzitter van Boeijen van het Centraal Orgaan op de Zuivering op Overheidspersoneel. Uit zijn begeleidende brief blijkt dat de gestaaakte burgemeester zich een dag eerder onaangekondigd had gemeld bij Van Boeijens privéadres in Voorburg. De voorzitter van Centraal Orgaan op de Zuivering op Overheidspersoneel was niet thuis geweest. Tijdens de vriendelijke ontvangst door diens vrouw, zo schreef Tjalma, had hij verteld over zijn 'wedervaren in en na de bezettingstijd'. In overleg met haar zond hij Van Boeijen nu 'spoedshalve' een afschrift van zijn brief aan de minister van Binnenlandse Zaken.¹⁹²

In zijn brief aan de voorzitter van de voorzitter van Centraal Orgaan op de Zuivering op Overheidspersoneel maakte Tjalma duidelijk dat er meerdere acties op stapel stonden om zijn terugkeer als burgemeester te bewerkstelligen:

'Een groot aantal vooraanstaande inwoners zal zich met een adres spontaan [sic] tot den Minister van Binnenlandsche Zaken richten om er o.a. op te wijzen, dat ik het volle vertrouwen van de bevolking heb, welk adres door personen van allerlei kleur ondertekend zal worden. Ook van illegale zijde zal men zich tot de Minister wenden met een brief te mijner gunste.'¹⁹³

Tjalma verklaarde tegenover Van Boeijen dat hij aan zijn 'verweerschrift' voor minister Beel weinig had toe te voegen. Wel was graag hij bereid om vragen van de voorzitter van Centraal Orgaan op de Zuivering op Overheidspersoneel mondeling of schriftelijk te beantwoorden. In het belang van de gemeente Hoogeveen ('die vooral in deze opbouwtijd een stagnatie in haar bestuur moeilijk verdraagt') en omwille van zijn eigen reputatie verzocht Tjalma aan Van Boeijen 'te bevorderen, dat de staking mijner werkzaamheden spoedig een einde vindt'. Na alles wat hij van de vijand ondervond had viel het Tjalma 'dubbel moeilijk om te berusten in de staking, die het Militair Gezag gemeend heeft te mijner opzicht te moeten bevelen'. Tot slot bracht Tjalma in herinnering dat hij in 1941 achtereenvolgens gevangen zat in Schoorl, Scheveningen [sic] en Buchenwald, in 1944 in Groningen en Sint

¹⁹⁰ Brief van Tjalma aan minister van Binnenlandse Zaken Beel, 23 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁹¹ Houwaart, *De mannenbroeders door de bocht*, 29-31. Brief hoofd Sectie I Militaire Gezag Linthorst Homan aan Berghuis, 30 mei 1945, 887 Collectie Dr. W.P. Berghuis, inv.nr. 123.

¹⁹² Brief van Tjalma aan Van Boeijen, 23 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁹³ Brief van Tjalma aan Van Boeijen, 23 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

Michielsgestel en daarna tot het einde van de oorlog ondergedoken was.¹⁹⁴

Een afschrift van zijn 'verweerschrift' zond de gestaaakte burgemeester ook naar het hoofd van Sectie I van de Staf van het Militaire Gezag Linthorst Homan en de chef van de afdeling Binnenlands Bestuur van het ministerie van Binnenlandse Zaken Kan. Tjalma bedankte de laatste voor 'de voortvarendheid, waarmede U de onderhavige quaestie heeft aangesneden'.¹⁹⁵

De Provinciale Militaire Commissaris zond op 24 augustus de omvangrijke brief die Tjalma hem een week eerder had gestuurd door naar de Provinciale Advies-Commissie. Vier dagen later stuurde deze commissie een reactie op de klachten van Tjalama. Het was niet de gewoonte, zo schreef de Provinciale Advies-Commissie aan Stok, in een schriftelijke oproep tot personen 'de punten van ondervraging te vermelden'. Degenen die werden opgeroepen kregen volledig de gelegenheid om zich te verantwoorden en hun verklaring na het verhoor schriftelijk toe te lichten. Het vooraf toe zenden van een gedetailleerde vragenlijst kon leiden tot 'een verweer waarbij heil wordt gezocht in ontkenning of in spitsvondige verdraaiing van de feiten'. Bovendien mocht van degenen die voor de Provinciale Advies-Commissie moesten verschijnen, worden verwacht dat zij zich hun houding en gedragingen in het algemeen tijdens de bezettingstijd op basis van hun geheugen konden verantwoorden.¹⁹⁶

Het aangevoerde bezwaar van Tjalma dat algemeen bekend was waarvoor de bijeenkomsten van de Provinciale Advies-Commissie in de koepel bij het Stationskoffiehuis dienden en deze van buitenaf goed zichtbaar waren voor publiek, werd door de commissie ontkend. Dat opgeroepen soms enige tijd moesten wachten was onvermijdelijk wanneer er meerder verhoren achter elkaar plaatsvonden en grondig onderzoek vereist was. Het was de Provinciale Advies-Commissie niet duidelijk waarom zij geen gebruik zou mogen maken van de door de POD verstrekte gegevens. De commissie beschouwde het niet als haar taak te onderzoeken hoe deze opsporingsdienst informatie verkreeg en daarover een oordeel te vellen.¹⁹⁷

'Ook op de opmerkingen over de samenstelling van de Commissie en tegen enkele van de leden afzonderlijk, behoeven wij, naar wij vertrouwen, niet in te gaan', zo stelde de Provinciale Advies-Commissie. De commissie stelde aansluitend dat Tjalma voor inlichtingen over zijn relaties met het verzet verwees naar J. van Alderen, maar dat de door deze op 10 juli 1945 afgelegde verklaring over

¹⁹⁴ Brief van Tjalma aan Van Boeijen, 23 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁹⁵ Brief van Tjalma aan Kan, 24 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

¹⁹⁶ Brief Provinciale Advies-Commissie aan Provinciale Militaire Commissaris, 28 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180 en Archief Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 27586.

¹⁹⁷ Brief Provinciale Advies-Commissie aan Provinciale Militaire Commissaris, 28 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180 en Archief Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 27586.

de burgemeester 'niet bepaald gunstig [kon] worden genoemd'. Het zakelijke gedeelte van Tjalma's verweerschrift had naar het oordeel van de Provinciale Advies-Commissie 'geen nieuwe gezichtspunten geopend'.¹⁹⁸

Met de reactie van de Provinciale Advies-Commissie deed de Militaire Commissaris voor de provincie Drenthe voorlopig niets. Ook in andere opzichten blonk de staf van luitenant-kolonel Stok niet altijd uit in voortvarendheid en zorgvuldigheid. Zo trok de Militaire Commissaris op 28 augustus het bevel tot staking' voor Tjalma in en vaardigde hij daarvoor in de plaats een 'aanzegging tot staking' uit. In deze aanzegging – eveneens een formele beschikking van het Militaire Gezag – schreef Stok dat hij pas op 18 augustus ervan kennis had genomen dat het Zuiveringsbesluit 1944 (Stbl. E. 14) was vervangen door het Zuiveringsbesluit 1945 (Stbl. F. 132), dat op 6 Augustus 1945 in werking was getreden. Artikel 2 van de 'aanzegging tot staking' luidde: 'Aan J. TJALMA, Burgemeester van Hoogeveen, in afwachting van de door den betrokken Minister te nemen beslissing, aan te zeggen de uitoefening van zijn functie als Burgemeester te staken, welke aanzegging tevens insluit aanzegging tot staking van alle andere door J. TJALMA voorgenoemd bekleede functies.'¹⁹⁹ Uiteraard werd hier bedoeld: alle andere *openbare* functies die Tjalma bekleedde.

De volgende dag (29 augustus 1945) reageerde de Provinciale Militaire Commissaris in een brief aan Tjalma op diens verweerschrift van 16 augustus. Luitenant-kolonel Stok maakte daarbij geen gebruik van de onderbouwde reactie van de Provinciale Advies-Commissie van 28 augustus daarop. Hoogstwaarschijnlijk had hiervan nog geen kennis genomen. Wel betoogde de Provinciale Militaire Commissaris middels een tamelijk curieuze redenering dat Tjalma's klachten over de werkwijze en samenstelling van de zuiveringscommissie niet relevant waren, met name omdat het uitgebrachte advies 'met algemene stemmen is genomen, waarbij een groote meerderheid der voltallige commissie tot de strenge schorsingsmaatregel adviseerde'.²⁰⁰

Stok schreef aan Tjalma dat hij 'wat betreft de overige door U aangevoerde punten' rekening had gehouden door hem slechts in zijn functie van burgemeester te staken en niet, zoals de Provinciale Advies-Commissie adviseerde, te schorsen. Over de rol van de burgemeester bij de

¹⁹⁸ Brief Provinciale Advies-Commissie aan Provinciale Militaire Commissaris, 28 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180 en Archief Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 27586.

¹⁹⁹ Aanzegging tot staking Tjalma inzake uitoefening van zijn functie als burgemeester van Hoogeveen, 28 augustus 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180, Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984) inv.nr. 27586, Archief van het Militair Gezag, (1939) 1943-1946 (1956) inv.nr. 987 en Archief van de Secretarie Hoogeveen 1914-1975, inv.nr. 7672

²⁰⁰ Brief van Provinciale Militaire Commissaris Stok aan burgermeester Tjalma, 29 augustus 1945, Drents Archief, Archief van Militaire Commissaris van Drenthe, inv.nr. 407, en Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

aanwijzing van ingezetenen voor de tewerkstelling aan het vliegveld bij Havelte stelde hij:

'De aanwijzing voor tewerkstelling van Uw gemeentenaren aan Duitse verdedigingswerken zonder noemenswaardige tegenwerking acht ik principieel onaanvaardbaar, tenzij daartegenover dusdanig veel positieve sabotagedaden staan, dat deze aanwijzing vergeven kan worden. Van dit laatste is bij het onderzoek niet der Commissie niet gebleken, zodat tot staking is overgegaan in afwachting van de door de Regeering te stellen principieele richtlijnen.'²⁰¹

De Provinciale Militaire Commissaris deelde ten slotte aan Tjalma mee dat hij diens verweerschrift had toegevoegd aan het dossier en bij het Centraal Orgaan op Zuivering van Overheidspersoneel 'op een spoedige behandeling [had] aangedrongen'.²⁰² Luitenant-kolonel Stok voegde ook een afschrift van zijn eigen brief toe aan het dossier dat hij dezelfde dag naar het Centraal Orgaan doorstuurde.²⁰³

Een week later (6 september 1945) zond de Provinciale Militaire Commissaris nog een brief aan Tjalma waarin hij de bezwaren van de Provinciale Advies-Commissie tegen diens verweerschrift weergaf zonder overigens de commissie te noemen.²⁰⁴ Deze brief en het schrijven van de Provinciale Advies-Commissie stuurde hij op 8 september ook door naar het Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel.²⁰⁵

Naast de gestaakte burgemeester, de minister van Binnenlandse Zaken en de Provinciale Militaire Commissaris, maakte nog een partij kenbaar dat zij een snelle afhandeling van de zaak Tjalma wenste. Drie kopstukken van het voormalige verzet uit Hoogeveen stuurden op 3 september een brief aan minister Beel. Het ging om Jos van Aalderen, aangeduid als kapitein-commandant geweest van de Binnenlandse Strijdkrachten, H. van Oosten, die districtsleider voor de LO was geweest en wethouder A.J. van der Kerk. De laatste twee personen waren lid van de Vertrouwensraad der Illegaliteit van Hoogeveen. In het belang van de gemeente Hoogeveen en ook dat van Tjalma, zo schreven de drie oud illegale werkers, was 'het gewenscht, dat deze zaak spoedig een juiste beslissing wordt genomen'. Om deze reden verzochten zij door minister Beel in audiëntie ontvangen te worden

²⁰¹ Brief van Provinciale Militaire Commissaris Stok aan burgermeester Tjalma, 29 augustus 1945, Drents Archief, 0144 Militaire Commissaris van Drenthe, inv.nr. 407 en Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁰² Brief van Provinciale Militaire Commissaris Stok aan burgermeester Tjalma, 29 augustus 1945, Drents Archief, 0144 Militaire Commissaris van Drenthe, inv.nr. 407 en Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁰³ Brief van Provinciale Militaire Commissaris A.H. Stok aan het Centraal Orgaan voor Zuivering op Overheidspersoneel, 29 augustus 194, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁰⁴ Brief van Provinciale Militaire Commissaris A.H. Stok aan Tjalma, 6 september 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁰⁵ Brief van Provinciale Militaire Commissaris A.H. Stok aan het Centraal Orgaan voor Zuivering op Overheidspersoneel, 6 september, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

'om deze voor onze gemeente zoo belangrijke aangelegenheid te bespreken'.²⁰⁶

Uit de brief die Tjalma op 10 september 1945 schreef aan Kan bleek dat de gestaaakte burgemeester rond dezelfde tijd een onderhoud had met de chef van de afdeling Binnenlands Bestuur en ook dat hij op de hoogte was van het initiatief te zijner gunste uit de kringen van het voormalig verzet: 'Toen ik na het laatste gesprek, dat ik met U had, uit Hoogeveen terugkwam, hadden intusschen een paar illegalen zich tot de Minister gewend, te weten de heeren van der Kerk en van Aalderen, met het verzoek door hem ontvangen te worden met het doel spoedige in functie- intreding van mij te bepleiten.' De lobby voor de gestaaakte burgemeester beperkte zich niet tot dit initiatief, zo bleek uit Tjalma's brief aan Kan: 'Daarnaast staat eenzelfde verzoek van niet-illegalen, dat via U zal worden ingediend. Hierbij heeft men op doorzichtige gronden een pastoor ingeschakeld'. Tjalma meende er goed aan te doen de chef van de afdeling Binnenlands Bestuur alvast over 'een en ander ter orienteering te berichten'.²⁰⁷

Tegenover Kan uitte hij ook kritiek op de procedurele en juridische onzorgvuldigheid waarmee zijn staking door de Provinciale Militaire Commissaris gepaard ging: 'Ter vervanging van het oorspronkelijke stakingsbevel ontving ik heden een nieuw stakingsbesluit, d.d. 28 augustus j.l., aangezien het eerste gebaseerd was op het vorige zuiveringsbesluit, dat niet meer van kracht was op het moment, waarop het bevel tot staking was uitgevaardigd.' In het 'nieuwe bevel' stond vermeld dat aanzegging voor het burgemeesterschap ook betrekking had op alle andere door Tjalma bekleedde functies. Hij had de aandacht van de Provinciale Militaire Commissaris erop gevestigd dat dit zowel met het vigerende als met het vorige zuiveringsbesluit van de regering in strijd was. Tjalma veronderstelde dat 'hier waarschijnlijk een omissie in het spel is door uitvalling van het woord „openbare”'. 'Men kan nu een derde stakingsbesluit tegen uitvaardigen!', aldus zijn misprijzende commentaar. Hij liet daarop de mededeling volgen dat de Provinciale Militaire Commissaris inmiddels zijn functie had neergelegd.²⁰⁸

Ten slotte berichtte Tjalma aan de chef van de afdeling Binnenlands Bestuur dat hij in *Trouw* 'een van illegale zijde afkomstig artikel over de zuivering' had gelezen. Hierin stond dat 'vooral met het oog op de gestaaakte Burgemeesters, (...) de Regeering hoe dan ook een einde dient te maken aan de zuivering; anders komt er niet een streep onder, maar door de zuivering'.²⁰⁹

²⁰⁶ Brief J. van Aalderen, H. van Oosten en A.J. van der Kerk aan de minister van Binnenlandse Zaken, 3 september 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁰⁷ Brief Tjalma aan Kan, 10 september 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁰⁸ Brief Tjalma aan Kan, 10 september 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁰⁹ Brief Tjalma aan Kan, 10 september 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180. Luitenant-Kolonel Stok was twee dagen eerder - op 8 september - teruggetreden.

Tjalma's woorden waren een getrouwe weergave van het artikel dat woensdag 29 augustus 1945 op de voorpagina van de voormalige verzetskrant *Trouw* was gepubliceerd. In dit artikel – getiteld 'Het zuiveringsvraagstuk' – stond onder meer:

'De eerste groote moeilijkheid, die aan een oplossing van het zuiveringsvraagstuk in den weg staat, is de te hoog gespannen verwachting, die velen van de zuivering koesteren. Men verwacht dan dat door de zuivering uit het openbare leven zullen verdwijnen al die figuren, waarop in nationalen zin het een of ander aan te merken is. Dat is een illusie. Een illusie, die in den bezettingstijd gevoed is geworden door velen, die in het verzet tegen den vijand vooraan stonden, maar die nochtans een illusie is. Een illusie is nl. een ideaal dat buiten verband met bereikbare mogelijkheden gekoesterd wordt. Om drie redenen is deze „absolute" zuivering een illusie. In de eerste plaats omdat de Overheid, het eenige orgaan dat de zuivering dwingend kan toepassen, niet van een genoegzame fijnheid van structuur is om zoo subtiel te oordeelen als 'een „absolute" zuivering dat eischt. In de tweede plaats omdat er onder volkomen achtbare Nederlanders nu eenmaal duidelijke verschillen van meening zijn over de mate waarin en de normen waarnaar gezuiverd moet worden. In de derde plaats omdat een „absolute" zuivering, een zuivering in den strengsten zin, tot gevolg kan hebben een ontwrichting van de organisatie van ons maatschappelijk leven. Dat is bij de reeds heerschende desorganisatie een onaanvaardbaar iets.'²¹⁰

Een knipsel van het artikel 'Het zuiveringsvraagstuk', dat de gestaakte burgemeester aan zijn brief van 10 september aan Kan had toegevoegd, bevindt zich in Tjalma's vuistdikke persoonsdossier in het archief van het ministerie van Binnenlandse Zaken.²¹¹

Op dezelfde dag verstuurd drie Hoogeveense notabelen – wethouder R. ter Stege, architect G. de Jonge en pastoor L.C. Dommershuijsen – schriftelijk een verzoek aan minister Beel om door hem in audiëntie te worden ontvangen. Het drietal zou 'gaarne de belangen van den heer Burgemeester Tjalma, dezer gemeente, die door het Militair Gezag is gestaakt, bij Uwe Excellentie mondeling willen behartigen'.²¹² Op de brief noteerde de chef van de afdeling Binnenlands Bestuur, Kan, de volgende aantekening voor minister Beel: 'Zou u Exc. deze Heeren persoonlijk willen ontvangen?'. Kennelijk als reactie op het daarop volgende suggestie van de bewindsman dat de delegatie uit Hoogeveen door secretaris-generaal mr.dr. M.J. Prinsen kon worden ontvangen, tekende deze laatste op de brief aan: 'Ik had gehoopt, dat Z.Exc., waar het hier een Burg. behoeft, die tevens lid der 2^e Kamer, is, zelf zou ontvangen. Wilt ge niet nog een poging doen? 't Heeft weinig zin, dat de Heeren bij mij komen.'²¹³ Beel bleek daartoe niet bereid, zo werd duidelijk uit een tweede verzoek voor een audiëntie die Ter Stege, De Jonge en Dommershuijsen een maand later verstuurd. Ditmaal

²¹⁰ *Trouw*, 29 augustus 1945.

²¹¹ Knipsel artikel 'Het zuiveringsvraagstuk' uit *Trouw*, 29 augustus, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²¹² Brief van R. ter Stege, G. de Jonge en L.C. Dommershuijsen aan de minister van Binnenlandse Zaken, 10 september 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²¹³ Aantekeningen van Kan en Prinsen op brief van R. ter Stege, G. de Jonge en L.C. Dommershuijsen aan de minister van Binnenlandse Zaken, 10 september 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

werd, behalve de bewindsman, ook chef van de afdeling Binnenlands Bestuur Kan aangeschreven.²¹⁴ Voor zover bekend had ook diens poging om de minister Beel tot een onderhoud met de delegatie uit Hoogeveen te bewegen geen effect.²¹⁵

²¹⁴ Brief wethouder Ter Stege aan chef afdeling Binnenlands Bestuur Kan, 15 november en Brief wethouder Ter Stege aan minister van Binnenlandse Zaken Beel, 15 november, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²¹⁵ Op de door hem ontvangen brief van Ter Stege noteerde Kan 'Mag ik dit stuk U.Ex. aandacht brengen?' Een ontvangst van de delegatie door hemzelf had weinig zin, zo schreef Kan aansluitend. Zie aantekening Kan op brief Ter Stege aan chef afdeling Binnenlands Bestuur Kan, 15 november, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

7. Toegelaten tot de Tweede Kamer

Het kabinet-Schermerhorn publiceerde op 2 augustus 1945 het Besluit Tijdelijke Staten-Generaal. Op grond van dit besluit werd een zuiveringscommissie ingesteld, die moest vaststellen welke leden van de beide Kamers – voor zover nog in leven – gewraakt dienden te worden.²¹⁶ Artikel 3 van het Besluit Tijdelijke Staten-Generaal bepaalde dat 'schriftelijke, gemotiveerde, gedocumenteerde en ondertekende klachten' uiterlijk op 15 augustus bij de voorzitter van deze commissie moesten zijn ingediend.

Slechts door toeval vernam een van de leden van de Provinciale Raad van de Illegaliteit in de provincie Drenthe op 14 augustus over de zuiveringsprocedure bij de Staten-Generaal. Tijdens een vergadering op 20 augustus nam de raad een motie aan om te protesteren tegen de wel zeer krappe termijn van de bovengenoemde procedure. Het Tweede Kamerlid Tjalma kwam volgens Provinciale Raad van de Illegaliteit in Drenthe 'voor een ernstig onderzoek naar zijn houding in bezettingstijd in aanmerking'. De raad benadrukte in zijn motie dat door de Provinciale Militaire Commissaris tegen Tjalma een bevel tot staking van zijn functie als burgemeester was uitgevaardigd.²¹⁷

De zuiveringscommissie van de Staten-Generaal – bekend als 'verklaringscommissie' onder leiding van jhr. F. Beelaerts van Blokland – vroeg op 7 september schriftelijk bij het Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel de dossiers op over de Kamerleden W. van der Sluis (SDAP) en Tjalma. De commissie wilde kennis nemen van 'de stukken, welke betrekking hebben op het tegen deze personen uitgevaardigde bevel tot staking van hun werkzaamheden als burgemeester'.²¹⁸ Kennelijk legde het Centraal Orgaan dit verzoek voor aan het ministerie van Binnenlandse Zaken, want op de brief tekende secretaris-generaal Prinsen twee dagen later aan dat er geen bezwaar tegen inzage was en dit ook het standpunt van minister Beel was.²¹⁹ Tezamen met nog een aantal dossiers van hoofdzakelijk NSB-Kamerleden, zond de secretaris van het Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel, de volgende dag het dossier over Tjalma naar de zuiveringscommissie van de Staten-Generaal met het verzoek na gebruik zo spoedig mogelijk terug te zenden.²²⁰

De 'verklaringscommissie' besloot dat Tjalma terug kon keren als Kamerlid. Aan Commissaris

²¹⁶ L.J. Giebels, *Beel. Van vazal tot onderkoning. Biografie 1902-1977* (Den Haag 1995), p. 127.

²¹⁷ Motie van de Provinciale Raad van de Illegaliteit in de provincie Drenthe, 20 augustus 1945, NIOD 193b Collectie Commissie Zuivering Staten-Generaal.

²¹⁸ Brief zuiveringscommissie Staten-Generaal aan Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel, 7 september 1945, Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 27586.

²¹⁹ Aantekening Prinsen van 9 september 1945 op brief zuiveringscommissie Staten-Generaal aan Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel, 7 september 1945, Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 27586.

²²⁰ Brief Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel aan zuiveringscommissie Staten-Generaal, 10 september 1945, Archief Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 27586.

der Koningin De Vos van Steenwijk schreef de nog altijd gestaakte burgemeester begin november dat 'zoowel bij het mondeling verhoor als bij het daarna door de commissie ingestelde onderzoek ook mijn beleid, dat ik als Burgemeester in den bezettingstijd gevoerd heb, volledig [is] nagegaan'.²²¹

Terwijl de Provinciale Advies-Commissie oordeelde dat Tjalma op grond van zijn optreden als burgemeester tijdens de bezetting uit deze functie ontslagen moest worden, werd hij gehandhaafd als lid van de Tweede Kamer. Het was een opmerkelijke gang van zaken, zeker in vergelijking met de drie parlementariërs over wie wel werd besloten dat zij niet konden terugkeren. Het Tweede Kamerlid en predikant G.H. Kersten (SGP) verkondigde na de Duitse inval: 'Zie toch niet op dien Duitscher. Hij is slechts een roede in Gods hand'. Met deze voorstelling van de nazi's als werktuigen van God werden fatalisme en passiviteit aangekweekt. De boodschap van Kersten was medebepalend voor het besluit om hem niet na de bevrijding niet meer toe te laten tot het parlement.²²²

In tegenstelling tot Kersten werden twee ander volksvertegenwoordigers uitgesloten op grond van beschuldigingen die later onwaar bleken te zijn. Het eerste Kamerlid en hoogleraar prof.dr. A.M.A.A. Steger (RKSP) werd ten onrechte verweten dat hij studenten zou hebben aangeraden de loyaliteitsverklaring te tekenen.²²³ A.B. de Zeeuw (SDAP) mocht niet terugkeren als senator omdat partijleider K. Vorrink hem verweet dat hij in 1941 als waarnemend burgemeester van Rotterdam de ambtsketen had omgehangen bij de door Seyss-Inquart benoemde NSB-burgemeester F.E. Müller aldaar.²²⁴ De Zeeuw had deze symbolische handeling echter demonstratief door een stadshuisbode laten verrichten. In bijzijn van talrijke hoge Duitse functionarissen en kopstukken van de NSB had hij bovendien een uiterst kritische redevoering gehouden.²²⁵ Bij zijn zuivering als Kamerlid werd De Zeeuw zelfs niet gehoord door de 'verklaringscommissie'.²²⁶

Dat hij en Steger niet mochten terugkeren als Kamerlid en Tjalma wel zegt veel over de wijze waarop de zuiveringscommissie van de Staten-Generaal haar taak uitvoerde. In hoeverre partijpolitieke belangen in haar besluit over Tjalma een rol speelde, is onduidelijk.

²²¹ Brief van Tjalma aan de Commissaris der Koningin in de Provincie Drenthe, 3 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²²² G. van Roon, *Protestants Nederland en Duitsland 1933-1941* (Utrecht 1973; tweede druk 1990) p. 297 en 307 en W. Slagter, G.H. Kersten (1882-1948), in: J. Charitée en A.J.A. Gabriëls (red.), *Biografisch Woordenboek van Nederland. Vierde Deel* ('s-Gravenhage 1994) p. 236-237.

²²³ Biografie van A.M.A.A. Steger op www.parlement.com.

²²⁴ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 639.

²²⁵ J.L. van der Pauw, *Rotterdam in de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2006) p. 232 en 237.

²²⁶ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 639.

8. Het Centraal Orgaan voor de Zuivering op Overheidspersoneel

De eerstvolgende stap in de zuiveringsprocedure van Tjalma als burgemeester was het advies door het Centraal Orgaan voor de Zuivering op Overheidspersoneel. In een intern preadvies werd de balans over hem opgemaakt. Alle negatieve en positieve punten over Tjalma's optreden als burgemeester tijdens de bezetting stonden hierin puntsgewijs opgesomd. Onder de rij 'contra' stond vermeld dat hij in februari 1944 ingezetenen aanwees voor de tewerkstelling aan het vliegveld bij Havelte en aan verschillende fabrikanten opdracht gaf voor arbeiders te zorgen, meewerkte aan het invorderen van de aan de gemeente opgelegde collectieve boete van 200.000 gulden, opgaven van gemeentepersoneel aan het Gewestelijk Arbeidsbureau verstrekke, aan drie ambtenaren van het gemeentesecretarie verzocht zich beschikbaar te stellen voor administratieve werkzaamheden bij Kamp Westerbork en geen morele steun bood aan het verzet, zoals bijvoorbeeld bij de staking in mei 1943. Zijn algemene houding werd omschreven in termen als: 'Hield zich op de achtergrond waar een voorbeeld van hem werd gevraagd.'²²⁷

Onder de rij 'pro' stond vermeld dat Tjalma erin toestemde dat door lagere ambtenaren sabotage werd gepleegd, illegaal werk werd verricht en onderduikers via Burgerlijk Ambbestuur steun ontvingen. Ook had de burgemeester geweigerd deel te nemen aan een 'W.H.N.cursus' naar Keulen en was hij geen lid van de Nederlandsche Volksdienst. Bovendien onderhield Tjalma contact met de illegaliteit en steunde hij deze financieel. Aan dit laatste was toegevoegd: 'Had daarvoor echter ook wel eens een injectie nodig. Zegt dat "Fik" (illegaal man van formaat) zijn revolver gebruikte.'²²⁸

Het interne preadvies van het Centraal Orgaan voor de Zuivering op Overheidspersoneel vermeldde dat de Provinciale Advies-Commissie adviseerde tot schorsing van Tjalma als burgemeester, maar hij inmiddels als lid van de Tweede Kamer was gehandhaafd. Hij was tweemaal tijdens de bezetting gearresteerd. De eerste keer in 1941 omdat Tjalma een 'vooraanstaand figuur' in de ARP was en de tweede maal 'in verband met de geringe opkomst van arbeiders voor het vliegveld in Februari 1944'. Het oordeel over Tjalma luidde:

'We schijnen hier van doen te hebben met een man die tegengevallen is en daardoor scherp wordt becritiseerd. Hij heeft de bevolking en zijn ondergeschikten blijkbaar niet dien steun geboden die men van hem als voorman van voor Mei 1940 had verwacht. Dat is jammer.'²²⁹

²²⁷ Centraal Orgaan voor de Zuivering van Overheidspersoneel, Ongedateerd preadvies over Tjalma, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180 en archief Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984) inv nrs. 438 en 27586.

²²⁸ Centraal Orgaan voor de Zuivering van Overheidspersoneel, Ongedateerd preadvies over Tjalma, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180 en archief Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984) inv.nrs. 438 en 27586.

²²⁹ Centraal Orgaan voor de Zuivering van Overheidspersoneel, Ongedateerd preadvies over Tjalma, Archief van

De nota merkte op door zijn eerste arrestatie – 'waardoor hij waarschijnlijk steeds aan het spiedend oog van den bezetter blootgestaan heeft' – mogelijk van invloed was geweest op zijn houding. Hij was echter niet 'verkeerd' (d.w.z. 'fout') en zijn 'niet voorgaan in bezettingstijd' achtte de opsteller van meer belang voor 'de Zuivering van de A.R.-partij als zoodanig'. Voor zijn zuivering als burgemeester gold als 'voornaamste grief' dat hij arbeiders had geworven voor het werk aan het vliegveld bij Havelte. Nadat zijn personeel had geweigerd mee te werken aan de aanwijzing voerde Tjalma deze opdracht van de Duitsers zelf uit. Door 'een injectie van de illegaliteit' zag hij daar het verkeerde van in en wendde hij ziekte voor, waarop hij werd gearresteerd. Geconcludeerd werd dat - hoewel Tjalma niet tot voorbeeld kon worden gesteld en hij minder goed in 'de nieuwe tijd' paste - er onvoldoende gronden waren voor schorsing uit zijn functie van burgemeester, zoals de Provinciale Adviescommissie voorstond. De minister werd ter overweging gegeven hem voor het aanwijzen van arbeiders voor de tewerkstelling op het vliegveld bij Havelte 'een ernstige schriftelijke berisping (zonder openbaarmaking) te geven'.²³⁰

Wat opvalt aan het interne preadvies van het Centraal Orgaan voor de Zuivering op Overheidspersoneel, is dat Tjalma's opstelling tegenover de Jodenvervolgung geen rol meer speelde, terwijl ook de meeste andere aangevoerde bezwaren tegen hem nu van minder belang werden geacht. Als 'voornaamste grief' tegen de Hogeveense burgemeester gold de voornoemde aanwijzing voor de tewerkstelling op het vliegveld bij Havelte.

Voorzitter Van Boeijen was het niet eens met de in het preadvies voorgestelde berisping van Tjalma. Hij noteerde op 24 september op dit document: 'voor een herbenoeming als burgemeester te Hogeveen dient hij t.z.t. naar mijn meening niet in aanmerking te komen.' Hier voegde hij aan toe: 'F 70' en 'aan de minister overlaten of dit kan in verband met aanblijven als Kamerlid'.²³¹ Dit zou in het vervolg van de zuiveringsprocedure een belangrijk argument worden om Tjalma ook als burgemeester te handhaven.

Twee dagen later bracht het Centraal Orgaan voor de Zuivering op Overheidspersoneel zijn advies over Tjalma uit aan minister Beel. Onder de invloed van voorzitter Van Boeijen was dit advies aanmerkelijk strenger dan het interne preadvies. Allereerst werd opgemerkt dat het Centraal Orgaan

Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180 en archief Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984) inv nrs. 438 en 27586.

²³⁰ Centraal Orgaan voor de Zuivering van Overheidspersoneel, Ongedateerd preadvies over Tjalma, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180 en archief Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984) inv nr. 438 en 27586.

²³¹ Aantekening van Van Boeijen Ongedateerd preadvies over Tjalma op archief Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 27586.

bij de beoordeling van de zaak 'zich bewust [was] geweest van het bijzondere gewicht daarvan nu de commissie voor de zuivering der Staten-Generaal den heer Tjalma als lid der Tweede Kamer heeft gehandhaafd'. Het Centraal Orgaan was niettemin de mening toegedaan dat hij alle voorgelegde gevallen zelfstandig diende te beoordelen en zich bij het uitbrengen van zijn advies niet door de conclusies van andere zuiveringsinstanties mocht laten leiden.²³²

Het Centraal Orgaan voor de Zuivering op Overheidspersoneel wilde de aandacht van de minister erop vestigen 'dat als één der voornaamste bezwaren tegen dezen functionaris is aangevoerd het werven van een 150 tal ingezetenen voor werkzaamheden op het vliegveld te Havelte in Februari 1944, ondanks het feit dat de medewerking daartoe door de secretarie- ambtenaren werd geweigerd'. Het Centraal Orgaan was van oordeel dat optreden in de gegeven omstandigheden Tjalma zeer ernstig moesten worden aangerekend 'omdat daarmee niet alleen den vijand hand- en spandiensten werden verleend, doch ook omdat hij i.c. het verzet der ambtenaren op niets deed uitloopen'.²³³

Als 'zeer afkeurenswaardig' gold ook dat Tjalma 'voetstoots' uitvoering gaf aan de opgelegde collectieve boete van 200.000 gulden, hetgeen in strijd was met de betreffende bepalingen van het Landoorlogreglement en *de Aanwijzingen* van de regering uit 1937. Het Centraal Orgaan velde een streng oordeel over Tjalma, waarbij werd opgemerkt dat de bemoeienis van het verzet hem hadden behoed voor nog erger:

'De houding en gedragingen van dezen Burgemeester gedurende den bezettingstijd, getuigen voorts van slapheid en vrees voor het aanvaarden van risico's.

Naar meening van het Centraal Orgaan hebben de incidenteel tot hem gerichte waarschuwingen van de illegaliteit deze functionaris nog van het begaan van meerdere fouten afgehouden. Het acht het niet onwaarschijnlijk dat het bij het ontbreken dezer waarschuwingen, niet bij de thans gewraakte fouten zou zijn gebleven.
(...)

Hoewel anderzijds de heer Tjalma een tegemoetkomende houding heeft aangenomen, wanneer het om de behartiging van waarlijk Nederlandsche belangen ging, moet worden opgemerkt dat eigen initiatief daarbij veelal ontbrak.

De moreele steun die van hem mocht worden verwacht werd niet geboden.²³⁴

²³² Brief Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel aan minister van Binnenlandse Zaken, 26 september 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180 en archief Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 27586.

²³³ Brief Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel aan minister van Binnenlandse Zaken, 26 september 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180 en archief Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 27586.

²³⁴ Brief Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel aan minister van Binnenlandse Zaken, 26 september 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180 en archief Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 27586.

Het Centraal Orgaan voor de Zuivering op Overheidspersoneel was tot de slotsom gekomen dat Tjalma door zijn beleid tijdens de bezetting het algemene vertrouwen had verloren en daarom niet als burgemeester kon worden gehandhaafd. Ondanks de moeilijkheden en praktische bezwaren die voor de minister van Binnenlandse Zaken waren verbonden aan dit advies – 'afgezien in hoeverre de uitvoering van de voorgestelde maatregel mogelijk is, nu de heer Tjalma als lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal is gehandhaafd' – kon het Centraal Orgaan niet anders dan adviseren om de burgemeester van Hoogeveen eervol ontslag te geven, overeenkomstig het KB van 12 mei 1945 (Stbl. F 70).²³⁵

Nog onwetend van dit advies wendde Tjalma zich de volgende dag opnieuw per brief tot Kan. Uit dit schrijven blijkt dat chef van de afdeling Binnenlands Bestuur en de gestaaakte burgemeester elkaar opnieuw gesproken hadden. Naar aanleiding van de door de Provinciale Advies-Commissie aangevoerde regeringsverklaring op Radio Oranje in augustus 1944, merkte Tjalma op dat de *Aanwijzingen* uit 1937 daarmee met terugwerkende kracht ongeldig waren verklaard. Aangezien deze formele richtlijnen op het Landoorlogreglement waren gebaseerd, was dit niet zonder grote consequenties:

'Thans den eisch te stellen, dat wij het ongeldige van een en ander tijdens de bezetting, hadden moeten begrijpen, gaat toch wel zeer ver. Herhaaldelijk is van Nederlandsche zijde, vaak ook vanuit Londen, met het Landoorlogreglement geopereerd om aan te toonen, dat de Duitschers als bezetters hun bevoegdheden te buiten gingen; als wij thans achteraf dat reglement wraken, waar blijft dan de rechtsgrond voor hetgeen wij tijdens de bezetting beoogd hebben? Dan komt alles op losse schroeven te staan.'²³⁶

Tjalma deelde aan Kan mee dat hij van de Provinciale Militaire Commissaris een brief had ontvangen waarin werd meegedeeld dat dat aangezien 'de aanzegging tot staking' van zijn functie was gebaseerd op het Zuiveringsbesluit 1945, de in dit besluit van gegeven bepalingen van toepassing waren om toe te voegen: 'Ik geef toe, dat het juistere ware geweest, indien dit met meerdere woorden vermeld was.' Met het handhaven van zijn besluit om Tjalma aan te zeggen de uitoefening van zijn functie als burgemeester te staken, handhaafde de Provinciale Militaire Commissaris daarmee ook de 'tot staking van alle andere door J. Tjalma voornoemd bekleede functies'. Dit was volgens Tjalma 'apert in strijd met het zuiveringsbesluit, waarop de aanzegging berust'. Hij was niet meer van plan om dit onder de aandacht van de Provinciale Militaire Commissaris te brengen. Tjalma noemde dit een juridische fout en liet de beoordeling ervan over aan Kan. Hij voegde daar aan toe: 'Misschien maakt dit besluit in de

²³⁵ Brief Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel aan minister van Binnenlandse Zaken, 26 september 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180 en archief Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984), inv.nr. 27586.

²³⁶ Brief van Tjalma aan Kan, 27 september 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

bewoordingen, waarin het vervat is, het t.z.t. gemakkelijk om het ook om formele redenen te wraken.²³⁷

Aan zijn brief had Tjalma het artikel 'De Zuivering' toegevoegd, dat op 11 september 1945 in *De Nederlander* (een aan de CHU verbonden dagblad) was verschenen en waarover hij Kan eerder had gesproken. In de tekst van het artikel kwamen de volgende passages voor:

'De zuivering is een nationale epidemie geworden. Men zuivert niet meer het ontleedmes, waarmede men zieke plekken uit onze samenleving tracht te snijden, maar met de stofzuiger, waarmede men geheele bevolkingsgroepen wil weg blazen of schoonblazen.
(....)

Het stelsel van zuiveren is verkeerd en daarmede is de zaak eigenlijk al veroordeeld. Het is nu eenmaal onmogelijk om negen miljoen mensen te zuiveren en dat wordt wel bewezen door de aller afschuwelijkste casuïstiek, die bij de pogingen daartoe van de afgelopen tijd ontwikkeld is. Naar onze meening had men een geheel ander systeem moeten volgen. Men had op korten termijn en met groote zekerheid al diegenen moeten verwijderen, die op leidende posities apert „ernaast" zijn geweest. En dan had men ook tegenover de publieke opinie gerust wat twijfelgevallen en wat kleine mannetjes kunnen laten lopen.

Landverraad moet uit den aard van de zaak streng gestraft worden. Het lidmaatschap van Duitsch gezinde organisaties maakte onbekwaam voor de vervullen van een publieke functie. Ernstige gevallen van collaboratie mogen zeker niet licht behandeld worden. Maar wat is eigenlijk collaboratie? Als men daaronder elke handeling begrijpt, die rechtstreeks of zijdelings aan de Duitsche oorlogsinspanning ten goede is gekomen, dan is ook collaborateur de postbode, die een brief bij het Rijkscommissariaat in de bus heeft gedaan en eigenlijk ook iedere Nederlander, die in bezettingstijd belasting heeft betaald.

Laat men zich bij de zuivering ten volle toeleggen op een spoedige verwijdering van onzuiveren in leidende posities en zich niet te veel begeven in casuïstiek, die de kans op een mislukking van de geheele zuivering verre van denkbeeldig maakt.²³⁸

De inhoud van het artikel uit *De Nederlander* sloot aan bij kritiek die inmiddels in brede kringen van de samenleving leefde.

²³⁷ Brief van Tjalma aan Kan, 27 september 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²³⁸ *De Nederlander*, 11 september 1945.

9. De nota van Kan

In opdracht van secretaris-generaal Prinsen stelde Kan op 8 oktober een nota op over de zaak Tjalma met daarop de aantekening 'Spoed'. Het hoofd van de afdeling Binnenlands Bestuur stelde vast dat de Provinciale Advies-Commissie en het Centraal Orgaan voor de Zuivering op Overheidspersoneel allebei hadden geconcludeerd dat de Hoogeveense burgemeester vanwege zijn houding en gedragingen tijdens de bezettingsperiode niet kon worden gehandhaafd in zijn ambt. De door de Provinciale Advies-Commissie aangevoerde motieven hadden, aldus het hoofd van de afdeling Binnenlands Bestuur, 'slechts ten deele beteekenis'. Twee hiervan verdienden naar zijn mening aandacht:

'De aanwijzing van 150 ingezetenen van de gemeente Hoogeveen voor de werkzaamheden op het vliegveld bij Havelte in februari 1944, ondanks weigering van de ambtenaren van het gemeentesecretarie daaraan mee te werken; Het medewerking verlenen aan de uitvoering van de opgelegde collectieve boete van 200.000 gulden.'²³⁹

Kan merkte op dat de Commissaris der Koningin in Drenthe ten aanzien van het eerste punt 'zich formeel op het standpunt' stelde dat deze aanwijzing in strijd was met het volkenrecht, zoals was vastgelegd in het Landoorlogreglement, en niet met *de Aanwijzingen* van de regering uit 1937. De Vos van Steenwijk wees er daarbij op dat Tjalma deze aanwijzing slechts eenmaal had gedaan en 'dat op zoodanige wijze, dat de Duitschers dit als sabotage beschouwden en hem deswege arresteerden'.²⁴⁰

Ten aanzien van het tweede punt merkte Kan op dat de Commissaris der Koningin het zeer de vraag vond of Tjalma hier in strijd met artikel 50 van het Landoorlogreglement had gehandeld, zoals beide zuiveringscommissies betoogden. De Vos van Steenwijk achtte bovendien 'deze medewerking niet van betekenis, omdat zij alleen financiële schade voor de ingezetenen betekende die zeker te dragen was'.²⁴¹

In het midden latend of 'deze motiveeringen van den CdK. geheel aanvaardbaar zijn', was de afdeling Binnenlands Bestuur, aldus Kan, van mening dat 'de onder 1 en 2 bedoelde medewerking op zichzelf geen voldoende reden voor (eervol) ontslag is'. Hij stelde dat bij het aanwijzen van arbeiders van militaire werken zijn inziens een onderscheid moest worden gemaakt tussen aanwijzing van vóór augustus 1944, oftewel het Verbod van de Regeering', en aanwijzingen daarna. Tegen eerstbedoelde aanwijzingen kan men veel milder staan', meende Kan. Hierbij tekenende hij wel aan dat dit geval

²³⁹ Memorandum van Kan over de zaak-Tjalma, 8 oktober 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁴⁰ Memorandum van Kan over de zaak-Tjalma, 8 oktober 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁴¹ Memorandum van Kan over de zaak-Tjalma, 8 oktober 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

minder eenvoudig was omdat de gemeenteambtenaren zelf niet wilden meewerken. De chef van de afdeling Binnenlandse Zaken vervolgde:

'Bij de beoordeeling van de gedragingen van dezen burgemeester mag eenerzijds niet uit het oog worden verloren, dat zijn beleid ook op verschillende andere punten slap is geweest, zonder dat hem echter ernstige verwijten kunnen worden gemaakt, anderzijds, dat de bezettingsautoriteiten over zijn „medewerking" slecht te spreken waren, getuige zijn arrestatie en verblijf in gevangenis en kampen tot tweemaal toe.'²⁴²

Kan wees erop dat het de Commissaris der koningin stelde dat 'geenzins mag worden aangenomen, dat de groote meerderheid van de bevolking van Hoogeveen den heer Tjalma niet meer als burgemeester zou wenschen', terwijl het Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel concludeerde dat de burgemeester het algemeen vertrouwen had verloren.²⁴³

Naar mening van de afdeling Binnenlandse Bestuur was het 'de vraag, of deze burgemeester in zijn functie gehandhaafd kan blijven'. Het was daarom wenselijk het advies van de Commissie van Advies Zuiveringsbesluit 1945 in te winnen over 'de vraag i.c. F.70 zal moeten worden toegepast'.²⁴⁴

Ook ten aanzien van de opheffing van de staking door de minister sprak Kan zich uit. Strikt genomen kon daartoe worden overgegaan in gevallen waarbij geen maatregelen betrof die op krachtens het Zuiveringsbesluit waren genomen. Het hoofd van de afdeling Binnenlands Bestuur wees op de risico's die hieraan verbonden waren:

'Het zou echter een weinig fraaie figuur zijn, een gestaakte burgemeester in zijn ambt te doen terugkeeren en korte tijd daarna ontslag te verleenen op grond van zijn houding tijdens de bezetting. Mede met het oog op de consequenties – tal van andere burgemeesters en ambtenaren verkeerden in dezelfde omstandigheden – kan hiertoe naar de meening der afdeeling niet worden overgegaan.'²⁴⁵

Hoewel niet vaststond dat in het geval van Tjalma 'F 70' zou worden toegepast, was de afdeling Binnenlands Bestuur van mening 'dat terugkeer thans van den heer Tjalma in zijn ambt niet moet worden bevorderd'. De afdeling adviseerde de stukken 'met spoed en advies' naar de commissie-Scholten te sturen.²⁴⁶ Deze commissie, vernoemd naar haar voorzitter de Amsterdamse jurist prof.mr.

²⁴² Memorandum van Kan over de zaak-Tjalma, 8 oktober 1945, Archief van Ministerie van Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005),

²⁴³ Memorandum van Kan over de zaak-Tjalma, 8 oktober 1945, Archief van Ministerie van Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005),

²⁴⁴ Memorandum van Kan over de zaak-Tjalma, 8 oktober 1945, Archief van Ministerie van Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005),

²⁴⁵ Memorandum van Kan over de zaak-Tjalma, 8 oktober 1945, Archief van Ministerie van Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005),

²⁴⁶ Memorandum van Kan over de zaak-Tjalma, 8 oktober 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

P. Scholten, adviseerde de minister van Binnenlandse Zaken over de redelijkheid van de voorgenomen zuiveringsontslagen.²⁴⁷ Berghuis maakte ook deel uit van deze commissie.²⁴⁸ Met pen was op memorandum – hoogstwaarschijnlijk door secretaris-generaal Prinsen – genoteerd: 'De „onschuld" van den heer Tjalma staat helaas niet in die mate vast dat ik U.E. zou durven adviseeren in te grijpen en de staking ongedaan te maken.'²⁴⁹

²⁴⁷ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 650 en Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, 97.

²⁴⁸ Houwaart, *De mannenbroeders door de bocht*, p. 37.

²⁴⁹ Ongedateerde notitie op Memorandum van Kan over de zaak-Tjalma, 8 oktober 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

8. Tjalma's finale verweerschrift en advies van de commissie- Scholten

Minister Beel zond de volgende dag (9 oktober) het dossier over de zaak Tjalma naar de commissie - Scholten. In de begeleidende brief schreef de bewindsman dat het Centraal Orgaan voor de Zuivering op Overheidspersoneel van oordeel was dat aan burgemeester Tjalma eervol ontslag moest worden verleend en verzocht hij de commissie-Scholten om hierover spoedig te adviseren.²⁵⁰

De minister stuurde het advies van het Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel op dezelfde dag ook door aan de Commissaris der Koningin in Drenthe. 'Alvorens een beslissing met betrekking tot deze aangelegenheid te nemen', schreef Beel aan De Vos van Steenwijk, 'zal ik het op prijs stellen te vernemen, of de in genoemd schrijven neergelegde conclusie U tot opmerkingen aanleiding geeft.'²⁵¹ De Commissaris der Koningin op zijn beurt stuurde het advies van het Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel een week later (17 oktober) door naar Tjalma en bood hem de gelegenheid hierop te reageren.²⁵²

Beel voelde inmiddels zozeer de maatschappelijke en politieke druk dat hij kort daarna verschillende maatregelen nam om de algemene voortgang van de zuivering te bespoedigen. Zo verklaarde hij op 31 oktober in een beschikking dat de Commissarissen der Koningin en ook de burgemeesters van de vier grote steden bevoegd waren om met betrekking tot hun ambtenarenkorps in de lichte gevallen, die naar hun oordeel niet tot ontslag hoefden te leiden, zelf stakingen en schorsingen op te heffen.²⁵³ Aan de Commissarissen van de Koningin schreef Beel dat dit van groot belang was voor burgemeesters omdat hun prestige bij de burgers door het voortduren van deze maatregelen elke dag meer schade opliep. Om deze reden moesten de Commissarissen erop toezien dat de provinciale adviescommissies de dossiers zo snel mogelijk doorzonden aan het Centraal Orgaan. Beel kon zich niet aan de indruk onttrekken 'dat bij deze commissies niet altijd voldoende begrip bestaat voor het feit dat de "tijd" bij de zuivering een voorname rol speelt en een dagelijks in

²⁵⁰ Brief minister van Binnenlandse Zaken aan Commissie-Scholten, 9 oktober 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁵¹ Brief van minister van Binnenlandse Zaken Beel aan de Commissaris der Koningin in Drenthe, 9 oktober 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁵² Dit staat vermeld in de antwoordbrief van Tjalma aan Commissaris der Koningin in Drenthe, 3 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁵³ Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, p. 100. Overigens vermeldt Lou de Jong dat Beel aan de Commissarissen der Koningin toen de *instructie* gaf alle burgemeesters en overige gestaaften die in dienst van een gemeente of provincie waren geweest en van wie mocht worden aangenomen dat zij zich niet zodanig hadden misdragen dat zij ontslagen zouden worden, per 1 december weer in hun functie te benoemen. Zie L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 12. Epiloog. Eerste helft* (Leiden 1988) p. 345.

gewicht toenemende factor is.²⁵⁴

Van Boeijen en de andere leden van het Centraal Orgaan maakten aan minister Beel duidelijk dat ze begrip hadden dat hij om politieke redenen de snelheid van de zuivering moest opvoeren. Zij bleven niettemin van oordeel dat dat de zuivering beter een halfjaar langer kon duren wanneer daarmee de rechtsgelijkheid werd bevorderd. Omdat deze naar hun mening nu in het geding was gekomen en de minister ook hun eerdere waarschuwingen in de wind had geslagen, traden zij af. Als directeur van het 'nieuwe' Centraal Orgaan trad dr. J.W. Nootboom in november aan.²⁵⁵

Tjalma zelf reageerde na ontvangst op het advies van het Centraal Orgaan in een vele pagina's lange brief die hij op 3 november naar De Vos van Steenwijk zond. De gestaaakte burgemeester ging in dit nieuwe verweerschrift allereerst in op zijn aanwijzing van ingezetenen voor de tewerkstelling aan het vliegveld bij Havelte in 1944. Tjalma verklaarde opnieuw dat hij alvorens hiertoe over was gegaan zich in verbinding had gesteld met 'een autoriteit', die had onderzocht of dit volkenrechtelijke geoorloofd was. Deze autoriteit had hem gewezen op het door de Engelse hoogleraar prof. Oppenheim gemaakte onderscheid tussen *preparations* en *operations*. Op grond van de overtuiging dat de zogenaamde *preparations* geoorloofd waren, was Tjalma aanvankelijk tot de conclusie gekomen 'dat aanwijzing van personen derhalve oirbaar was, waarom ik te goeder trouw daarmede aanving'. De volgende dag was hij tot de conclusie gekomen dat 'al bestond dan volgens sommige kenners van het volkenrecht daartegen geen bezwaar, het juister was niet de aanwijzing voort te gaan'. De aanwijzing moest bovendien om de 14 dagen plaatsvinden. Tjalma merkte daarbij op dat nadat hij zijn 'functie had neergelegd', dit dan ook steeds gebeurde.²⁵⁶ Dat Duitse militairen op het gemeentehuis waren verschenen en hadden gedreigd met represailles, waaronder razzia's, liet hij onvermeld.

Pas nadat hij het besluit had genomen zijn ambt neer te leggen, zo vervolgde Tjalma in zijn verweerschrift, bezochten de verzetsmannen J. van Aalderen en A.J. van der Kerk hem op het gemeentehuis. Hij zei tegen hen: 'Ik begrijp, waarvoor U gekomen is en kan U mededeelen, dat ik mijn besluit genomen heb; vandaag hoort U hiervan nog meer.' Naar Tjalma verklaarde waren de vertegenwoordigers van de illegaliteit met deze toezegging tevreden. Later die dag bereidde hij in een vergadering de wethouders voor op het beëindigen van functie. Dit moest in 'voorzichtige termen' gebeuren omdat er een van hen, die inmiddels overleden was, pro-Duits was. Bij de Commissaris voor de provincie Drenthe, de NSB'er Bouma, vroeg hij later die middag ziekteverlof aan 'op grond van een medisch attest, waarin een te lage bloeddruk werd geconstateerd, dezelfde reden, waarom ik door een

²⁵⁴ Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, p. 143.

²⁵⁵ Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, p. 100-101.

²⁵⁶ Brief van Tjalma aan de Commissaris der Koningin in de Provincie Drenthe, 3 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

S.S.arts in het najaar van 1941 te Buchenwald was afgekeurd en naar huis gezonden'. Naar eigen zeggen had Tjalma in een brief aan Bouma geschreven dat het voor hem onmogelijk was in afwachting van de beslissing over zijn aanvraag nog later zijn functie uit te oefenen.²⁵⁷

Over zijn eigen rol bij de aanwijzing van inwoners stelde hij:

'Ik had den gang van zaken zoveel mogelijk gesaboteerd, o.a. door velen, die door de politiek mondeling waren aangewezen, den volgenden dag vrijstelling te verleen, mede tengevolge waarvan slechts 8 personen zich te Havelte vervoegden, één dag nadat ik mijn functie had neergelegd, hetgeen ik derhalve onafhankelijke van het resultaat gedaan heb.'²⁵⁸

Tjalma was vervolgens thuis gearresteerd. Na eerst gevangen te hebben gezeten in het Huis van bewaring in Groningen, zat hij vervolgens zeven maanden in Sint Michielsgestel. 'Ik verkreeg daar den status van "Vorbeugungshafning" en niet dien van gijzelaar', aldus de gestaakte burgemeester, 'omdat ik wegens mij eigen daden en nalatigheid gevangen gezet werd.'²⁵⁹

In dit verweerschrift betoogde Tjalma opnieuw dat pas ruim een halfjaar na zijn arrestatie – op 15 augustus 1944 – Radio Oranje meedeelde dat burgemeesters voor werkzaamheden aan Duitse defensiewerken geen personen mochten aanwijzen. Hij wees er aansluitend op dat de minister van Verkeer en Energie bij de recente herdenking van de spoorwegstaking van 1944 in zijn redevoering niet alleen de staking huldigde. De bewindsman had ook zijn instemming betuigd met het handelen van de directie en personeel daarvoor tijdens de bezetting door als zijn zienswijze kenbaar te maken dat het in functie blijven van het personeel meer in het belang van het land was dan heen te gaan. Hij had daarbij geen afkeurend oordeel gegeven over het vervoer door de Nederlandsche Spoorwegen van Duitse militairen, geschut, munitie en andere militaire goederen in de voorgaande vier jaar. Het was Tjalma niet duidelijk waarom het Centraal Orgaan van de Zuivering op Overheidspersoneel de eenmaal dat hij ingezetenen had aangewezen voor werkzaamheden aan een vliegveld zo zwaar liet wegen, terwijl de Nederlandsche Spoorwegen zich jarenlang leende voor 'grootscheepsche militair vervoer' zonder daarvoor gedésavouéerd te worden. Het verschil was volgens hem des te opvallender aangezien hij bij nadere overwegingen zijn bemoeiing na één dag gestaakt had en de Nederlandsche Spoorwegen jarenlang hun medewerking voortzette, hoewel op basis van de *Aanwijzingen* van de regering uit 1937 het 'vervoeren van troepen, munitie en in het algemeen voor zuiver militair materieel'

²⁵⁷ Brief van Tjalma aan de Commissaris der Koningin in de Provincie Drenthe, 3 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁵⁸ Brief van Tjalma aan de Commissaris der Koningin in de Provincie Drenthe, 3 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁵⁹ Brief van Tjalma aan de Commissaris der Koningin in de Provincie Drenthe, 3 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

uitdrukkelijk verboden was.²⁶⁰

In zijn verweerschrift ging Tjalma daarna in op enkele uitspraken die het Centraal Orgaan voor de Zuivering op Overheidspersoneel over hem had gedaan. Zo stelde het Centraal Orgaan in zijn advies aan minister Beel: 'De houding en gedragingen van dezen Burgemeester gedurende den bezettingstijd getuigen voorts van slapheid en vrees voor het aanvaarden van risico's.' Tjalma repliceerde dat 'deze meening (...) met geen enkel argument gestaafd of met niet één voorbeeld toegelicht wordt'. Hij vroeg zich of deze bewering kon worden gehandhaafd 'in het licht van de volgende feiten'. Bij verschillende door hem daarop genoemde 'feiten' bleek het niet zozeer om gebeurtenissen te gaan waarvan de waarheid onbetwistbaar vaststond. Zo verklaarde Tjalma dat hij bij de opening van het nieuwe gemeentehuis in september 1940 een portret van koningin Wilhelmina liet ophangen in de raadszaal waar de plechtigheid plaatsvond.²⁶¹ Zijn verklaring strookt niet met zijn eerder getuigenis tegenover De Vos van Steenwijk van 17 september 1941 dat het portret bij de meubilering van het nieuwe raadshuis was overgebracht vanuit het oude raadshuis.²⁶² Dit is ook het verhaal zoals hij beschrijft in zijn ongepubliceerde herinneringen.²⁶³

De gestaakte burgemeester voerde ook aan dat hij geweigerd had gehoor te geven aan 'een "uitnodiging" van den *Beauftrafte* om deel te nemen aan een Winterhulpreis naar Keulen'. Door niet te vermelden dat hij om religieuze redenen (zondagsrust) geweigerd had, zinspeelde Tjalma erop dat hij om politieke redenen geweigerd kon hebben. In zijn brief aan De Vos van Steenwijk van 3 november herhaalde Tjalma onder meer dat hij de opdracht van de *Beauftragte* geweigerd had om een NSB'er te benoemen bij de plaatselijke distributiedienst, hij in het algemeen geen NSB'er in gemeentedienst benoemde en hij weigerde lid te worden van de Winterhulp en Nederlandsche Volksdienst. Nieuw waren de verklaringen van Tjalma dat hij opdrachten van de *Ortskommandant* geweigerd had om ervoor zorg te dragen dat bij het hijsen en neerhangen van de Duitse vlag 's ochtends en 's avonds het publiek zou stilstaan en een auto van de gemeente in 1943 in te zetten om koper en andere metalen te vorderen. Tijdens de Meistaking in 1943 had Tjalma toen hij werd gebeld door de *Sicherheitsdienst* in strijd met de feiten verklaard dat er in zijn gemeente niet werd gestaakt, zodat medewerkers van deze gevreesde Duitse dienst niet naar Hoogveen kwamen.²⁶⁴

²⁶⁰ Brief van Tjalma aan de Commissaris der Koningin in de Provincie Drenthe, 3 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁶¹ Brief van Tjalma aan de Commissaris der Koningin in de Provincie Drenthe, 3 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁶² Brief van Tjalma aan de Commissaris der provincie Drenthe De Vos van Steenwijk, 17 september 1941, Nationaal Archief, 2.04.87 Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180..

²⁶³ Tjalma, *Herinneringen van een Burgemeester-Kamerlid (1928-1965)* p. 48, 281 Collectie J. Tjalma.

²⁶⁴ Brief van Tjalma aan de Commissaris der Koningin in de Provincie Drenthe, 3 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-)

Tjalma stelde dat hij door zijn functie als burgemeester herhaaldelijk in botsing kwam met de Duitse autoriteiten. Zijn positie was des te moeilijker omdat Hoogeveen bekend stond als een gemeente waar het verzet sterk was en op het gemeenste-secretarie een NSB'er werkte die voortdurend in verbinding stond met 'Duitse en N.S.B.instanties'. Tijdens Tjalma's eerste gevangenschap in 1941 zou deze aan de *Beauftragte* hebben geadviseerd 'den Duitschvijandigen Burgemeester Tjalma gevangen te houden'. Later was de burgemeester gebleken dat dit personeelslid zijn handtekening vervalste onder officiële stukken. Het is saillante informatie die opmerkelijk ontbreekt in alle eerdere verklaringen Tjalma.²⁶⁵

Deze en andere voorbeelden toonden volgens Tjalma voldoende aan dat hij bereid was risico's te aanvaarden. Uit zijn eigen ervaring was hem gebleken dat uitoefenen van de functie van burgemeester 'aanmerkelijk grotere risico's met zich mede bracht, dan wanneer men als onderduiker leefde'.²⁶⁶

De gestaakte burgemeester bestreed in zijn verweerschrift ook de uitspraak van het Centraal Orgaan voor de Zuivering van Overheidspersoneel dat de incidentele waarschuwingen van het verzet hem hadden afgehouden van het begaan van nog meerdere fouten. 'Deze meening, die evenmin gemotiveerd wordt, is volkomen in strijd met de feiten', aldus Tjalma. Het was volgens het een 'feit' dat hij tijdens de bezetting voortdurend in contact stond met 'vooraanstaande personen' van het lokale verzet, te weten J. van Aalderen, A.J. van der Kerk, J. Bork, J. Rozeman en K. de Raad.²⁶⁷ Bij zijn eerder schriftelijke getuigenis aan de Provinciale Advies-Commissie over zijn contactpersonen bij het verzet ontbraken A.J. van der Kerk en K. de Raad,²⁶⁸ die evenals Rozeman tijdens de oorlog gefusilleerd was.

Ook in andere opzichten verschilde de verklaring van Tjalma in november 1945 over zijn relaties met het verzet van zijn aanzienlijk soberder getuigenis uit juli dat jaar. Ondanks dat hij 'nagenoeg voortdurend geschaduwd werd', had hij één keer of meerdere malen per week contact met Rozeman. Onder het voorwendsel van de bespreking van dienstaangelegenheden kwam deze ambtenaar sociale zaken bij hem 'om onderwerpen van het ondergronds verzet te behandelen, o.m. ook de steun aan onderduikers, die hij (...) in overleg met mij regelde'. Naar

1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁶⁵ Brief van Tjalma aan de Commissaris der Koningin in de Provincie Drenthe, 3 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁶⁶ Brief van Tjalma aan de Commissaris der Koningin in de Provincie Drenthe, 3 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁶⁷ Brief van Tjalma aan de Commissaris der Koningin in de Provincie Drenthe, 3 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁶⁸ Brief van Tjalma aan de Provinciale Advies-Commissie, 2 juli 1945, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

eigen zeggen besprak Tjalma ook voortdurend verzetsaangelegenheden met den heer Bork die hij als medekerovoogd bijna wekelijks ontmoette, terwijl K. de Raad maandelijks bij hem thuis kwam om onderwerpen aangaande het verzet te bespreken en zijn periodieke financiële bijdrage aan de illegaliteit kwam incasseren. Op ongeregelde tijdstippen ontmoette Tjalma de verzetsmannen J. van Aalderen en A.J. van der Kerk, waarbij de eerstgenoemde onder meer het transport van 'geallieerde vliegers' met hem besprak. Het hoofd van het gemeentelijk evacuatiebureau, G. de Jonge, regelde in overleg met hem dat de inkwartiering van zo dat er geen personen werden onder gebracht in gezinnen waren ondergedoken. Tjalma sloot de gedetailleerde verklaring over zijn uitstekende relaties met het verzet af met de woorden:

'Deze opsomming maakt geen aanspraak op volledigheid, doch dient slechts ter illustratie en tevens als uitgangspunt ter bestrijding van hetgeen het Centraal Orgaan stelt, dat ik door de verzetsbeweging herhaaldelijk gewaarschuwd ben.

Ik stel hiertegenover, dat de illegaliteit bij het veelvuldig contact, dat ik blijkens, het bovenstaande met haar had, mij nimmer eenige waarschuwing of wenk, op welke wijze ook deed toekomen; op niet één punt was dit het geval en het Centraal Orgaan heeft zijn opmerking in casu ook met geen enkel voorbeeld toegelicht, laat staan met argumenten gestaafd.'²⁶⁹

Op grond van het voorgaande vroeg Tjalma zich af wat er overbleef van de volgende uitspraak van het Centraal Orgaan van de Zuivering op Overheidspersoneel: 'Het acht het niet onwaarschijnlijk, dat het bij het ontbreken van dezer waarschuwingen niet bij de thans gewraakte fouten zou zijn gebleven.' Naar eigen zeggen onderhield Tjalma steeds een 'uitnemende verstandhouding tot de illegaliteit' en ontving hij van het verzet geen enkele waarschuwing. Aan 'deze meening' van het Centraal Orgaan, die op zichzelf al 'een zuiver hypothetisch karakter' had, ontviel 'zelfs eiken schijn van grond'. Het bezoek van J. van Aalderen en A.J. van der Kerk in februari 1944 deed daar niets aan af, zo betoogde Tjalma. Beide oud-verzetsmannen konden desgewenst bevestigen dat hij op dat moment al besloten had zijn functie neer te leggen.²⁷⁰

In zijn verweerschrift nam Tjalma stelling tegen de uitspraak van het Centraal Orgaan voor de Zuivering van Overheidspersoneel dat hij 'voetstoots' uitvoering gaf aan het invorderen van de aan de inwoners van Hoogeveen opgelegde collectieve boete van 200.000 gulden. Hij verwees hiervoor naar zijn eerder tot de minister van Binnenlandse Zaken gerichte verweerschrift van 23 augustus 1945, waarvan de Commissaris der Koningin in Drenthe een afschrift had ontvangen. Aansluitend wees Tjalma erop dat hij zowel bij de *Beauftragte* als de *Sicherheitsdienst* had geprotesteerd tegen de straf

²⁶⁹ Brief van Tjalma aan de Commissaris der Koningin in de Provincie Drenthe, 3 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁷⁰ Brief van Tjalma aan de Commissaris der Koningin in de Provincie Drenthe, 3 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

en had voorgesteld hem te ontslaan als burgemeester. Tegenover de verklaring van het Centraal Orgaan voor de Zuivering van Overheidspersoneel dat de gestaaakte burgemeester had gehandeld in strijd met de *Aanwijzingen* van de regering uit 1937, verweest Tjalma naar hoofdstukken 3 hiervan, waarin stond: 'De bevolking zal zich aan deze maatregelen moeten onderwerpen en de overheden zullen daarbij hare medewerking kunnen verleenen, teneinde de uitvoering op de meest zachte en billijke wijze te doen plaats hebben.'²⁷¹

Tjalma voerde nog twee andere bronnen aan om zijn medewerking aan de uitvoering van de collectieve boete te rechtvaardigen. Zo stelde het katholieke Tweede Kamerlid dr. L.G. Kortenhorst in zijn brochure *Was samenwerking met den vijand geoorloofd?* uit 1945 op pag. 25:

'Het is wellicht overbodig hier op te merken, dat de hypothetisch opgenoemde maatregelen van den bezetter in feite veel uitgebreider zijn geweest dan in de "Aanwijzingen" staan opgesomd en dat de bestuursorganen derhalve verplicht waren naar analogie van de wel vermelde onderwerpen zich een weg te banen door het dicht struweel van verordeningen, die weldra folianten van het verordeningenblad gingen vullen. Telkens opnieuw zagen zij zich voor de veelal ondankbare taak gesteld maatregelen, welke zij niet hadden kunnen verijdelen en die zij wellicht in strijd achten met het internationale recht zóó uit te voeren, dat zij op voor de inwoners zachtste en billijkste wijze plaats hadden.'²⁷²

Een ander bron die Tjalma aanvoerde om zijn medewerking aan de uitvoering van de collectieve boete te rechtvaardigen was het commentaar op de aanwijzingen uit 1937 van de regering tijdens een uitzending van Radio Oranje in mei 1943:

'Het Landoorlogreglement staat requisities - ook van gemeenten - alleen toe ten behoeve van het bezettingsleger. Deze grens mag niet worden overschreden. Medewerking is dus verboden aan de uitvoering van verordeningen, die deze verordeningen anders of verdergaande regelen, tenzij deze uitvoering alleen strekt tot verzachting van het oorlogsleed of bevordering van een gelijkmatigen druk over de geheele bevolking.'²⁷³

De onderstreping in het citaat was van Tjalma. Hij voegde er nog aan toe dat secretaris-generaal Frederiks om wiens tussenkomst hij destijds had verzocht, aanvankelijk opschorting van de maatregel wist te bereiken. De collectieve boete werd door de Duitse autoriteiten na drie maanden alsnog opgelegd. Over zijn medewerking aan de uitvoering hiervan schreef Tjalma:

²⁷¹ Brief van Tjalma aan de Commissaris der Koningin in de Provincie Drenthe, 3 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁷² Hier geciteerd in Brief van Tjalma aan de Commissaris der Koningin in de Provincie Drenthe, 3 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁷³ Hier geciteerd in Brief van Tjalma aan de Commissaris der Koningin in de Provincie Drenthe, 3 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

'Uit het bovenstaande moge blijken, dat ik niet "voetstoots" daaraan uitvoering gegeven heb. Wanneer ik dit tenslotte gedaan heb, deed ik dit met het oog op hetgeen ik in andere gemeenten, waar N.S.B. Burgemeesters in functie waren, o.a. in het naburige Zuidwolde had gezien, waar de grootte van de opgelegde boete aan de verschillende inwoners afhankelijk was van de meerdere of mindere sympathie, welke deze bij den Burgemeester genoten. Hierbij was ik indachtig aan het uit Londen gegeven richtlijn, dat medewerking niet verboden was, als zij strekte tot "bevordering van een gelijkmatigen druk over de geheele bevolking".²⁷⁴

Hierna ging de gestaaakte burgemeester in op de volgende uitspraak van het Centraal Orgaan van de Zuivering op Overheidspersoneel: 'Hoewel anderzijds de heer Tjalma een tegemoetkomende houding heeft aangenomen, wanneer het om behartiging van waarlijk Nederlandsch belangen ging, moet worden opgemerkt, dat eigen initiatief daarbij veelal ontbrak.' Tjalma stelde dat het Centraal Orgaan in zijn advies niet vermeldde wat met het ontbreken van eigen initiatief werd bedoeld om op enigszins badinerende toon te vervolgen: 'Men kan moeilijk verwachten, dat een Burgemeester het initiatief nam om een distributiekantoor te overvallen of radiotoestellen in brand te steken.'²⁷⁵

Naar eigen mededeling had initiatief bij hem allerminst ontbroken. Hij had ervoor gezorgd dat de politie ('voor zoover ik dit niet zelf deed') talloze personen die op Duits bevel gearresteerd moesten worden, omdat zij geen gehoor hadden gegeven aan oproepen van de arbeidsdienst en arbeidsinzet, tijdig waarschuwde zodat zij konden onderduiken. Niet alleen gaf burgemeester 'moreele steun' aan ambtenaren die verdienstelijk werk verrichten, zoals bij het verstrekken van de Tweede distributiestamkaart, maar hij droeg er zelf eveneens aan bij dat deze maatregel zonder nadelige gevolgen voor onderduikers werd uitgevoerd.²⁷⁶

Als bewijs dat hij niet het 'algemeen vertrouwen' had verloren, deel Tjalma mee dat hij na de bevrijding achtereenvolgens benoemd was tot president-commissaris van de N.V. Eerste Drentsche Stoomtramwegmaatschappij, president-commissaris van de N.V. Groningsch-Drentsch Snel-vervoer, voorzitter van het bestuur van der Christelijke HBS (de te vervullen vacature was voor hem opgehouden tijden zijn afwezigheid vanaf februari 1944), voorzitter van de bouwcommissie van de Nederlandsch Hervormde kerk in Hoogeveen en lid van de 'hoorcommissie voor het beroepen van Nederlandsch Hervormde predikanten' in Hoogeveen. Tijdens zijn afwezigheid tijdens de winter van 1944-1945 was hij Tjalma benoemd als president-kerkvoogd. Naar hij meedeelde had alle

²⁷⁴ Brief van Tjalma aan de Commissaris der Koningin in de Provincie Drenthe, 3 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁷⁵ Brief van Tjalma aan de Commissaris der Koningin in de Provincie Drenthe, 3 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁷⁶ Brief van Tjalma aan de Commissaris der Koningin in de Provincie Drenthe, 3 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

benoemingen met algemene stemmen plaatsgehad.²⁷⁷

De zuiveringscommissie van de Staten-Generaal, zo vermeldde Tjalma, had hem na onderzoek gehandhaafd als Tweede Kamerlid. Ook ten aanzien van geen enkele andere functie die hij al bekleedde was hem te kennen geven dat hij zijn mandaat ter beschikking moest stellen ('zelfs werd hierop nimmer gezinspeeld'). Tjalma noemde in dit verband de volgende functies: voorzitter van de afdeling Drenthe van de VNG, vicevoorzitter van de Raad van Toezicht der Fraude-Risico- Onderlinge van de VNG (op het moment dat hij zijn brief schreef was hij waarnemend voorzitter), president-commissaris van de Drentsche Kanaalmaatschappij, commissaris van de N.V. Drentsche Autobus-onderneming en bestuurslid van het plaatselijke ziekenhuis. Uit de genoemde functies bleek volgens Tjalma dat hij 'op staatkundig, maatschappelijk en kerkelijk terrein, derhalve op elk gebied het volledig algemeen vertrouwen [had] behouden. Als aanvullend bewijs hiervoor schreef Tjalma dat hij na de bevrijding door inwoners van Hoogeveen was opgehaald bij zijn onderduikadres in Friesland en de feestelijke was ontvangen in het in de gemeente. Veel plaatsgenoten die verheugd waren met zijn terugkeer als burgemeester, lieten later hun verwondering en verontwaardiging blijken over het feit dat hij na vier maanden de uitoefening van zijn functie plotseling moest staken.²⁷⁸

Nu het Koninklijke Besluit van 12 mei 1945 (Stbl. F 70), waarop zijn staking was gegrond, was vervangen door het Koninklijk Besluit van 10 oktober 1945 (Stbl. F 221), was volgens Tjalma aan het besluit van het Militair Gezag om hem te staken 'elke grond ontvallen'. Tjalma verzocht daarom aan de Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk op bij de minister van Binnenlandse Zaken opheffing van deze staking te bepleiten.²⁷⁹

Ten slotte wees hij op de uitspraak van het Centraal Orgaan voor de Zuivering op Overheidspersoneel dat aan opvolging van diens advies tot eervol ontslag moeilijkheden en praktische bezwaren verbonden waren, nog afgezien in hoeverre uitvoering van deze maatregel mogelijk was nu hij als lid van de Tweede Kamer gehandhaafd bleef. Het was voor Tjalma een argument temeer om zijn terugkeer als burgemeester te bepleiten:

'Niet alleen met belangstelling, maar ook met instemming heb ik van deze zienswijze kennis genomen. Ze ligt in de lijn van de conclusie, welke op grond van de hiervoor door mij gememoreerde feiten, valt te trekken, een conclusie, die nog versterkt wordt door de overweging, dat in den bezettingstijd twee gevangenissen en drie concentratiekampen mijn deel waren, afgezien van een mij opgelegde boete en

²⁷⁷ Brief van Tjalma aan de Commissaris der Koningin in de Provincie Drenthe, 3 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁷⁸ Brief van Tjalma aan de Commissaris der Koningin in de Provincie Drenthe, 3 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁷⁹ Brief van Tjalma aan de Commissaris der Koningin in de Provincie Drenthe, 3 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

den tijd van 7 maanden, waarin ik met mijn gezin was ondergedoken.²⁸⁰

De brief aan De Vos van Steenwijk met zijn uitvoerige verweerschrift stuurde Tjalma op 6 november door aan het hoofd van de afdeling Binnenlands Bestuur Kan en aan secretaris-generaal Prinsen, zoals hij met beiden had afgesproken. In een begeleidend schrijven deelde de gestaaakte burgemeester aan de twee topambtenaren mee dat de Commissaris der Koningin tijdens een onderhoud de vorige dag had toegezegd dat hij minister Beel zo spoedig mogelijk van advies zou dienen over de zaak.²⁸¹

De Vos van Steenwijk stuurde op 8 november aan de bewindsman zijn reactie op het advies van het Centraal Orgaan voor de Zuivering van Overheidspersoneel over Tjalma. 'Zelden heb ik een slechter gefundeerd en gebrekkiger geargumenteed schriftuur gezien', aldus de Commissaris der Koningin in de openingszin van zijn schrijven. Het advies van het Centraal Orgaan cumuleerde in 'de onzinnige bewering' dat de burgemeester als gevolg van zijn beleid tijdens de bezetting het algemeen vertrouwen zou hebben verloren. Hoewel het 'geen aanlokkelijke taak' was 'de losweg neergeschreven beweringen in het rapport te behandelen', wilde hij zich goed mogelijk van deze taak proberen te kwijten.²⁸²

De Vos van Steenwijk kon zich volledig verenigen met de kritiek die Tjalma had gegeven op de samenstelling van de Provinciale Advies-Commissie in zijn brief van 23 augustus 1945 aan minister Beel, waarvan hijzelf ook kennis van had genomen. Over de samenstelling van deze commissie, zo schreef de Commissaris der Koningin aan de bewindsman, was met hem 'geen behoorlijk overleg' gevoerd.²⁸³

Voor een reactie in het algemeen op het advies van het Centraal Orgaan voor de Zuivering van Overheidspersoneel, verwees De Vos Steenwijk minister Beel naar het verweerschrift van Tjalma van 3 november 1945, dat hij aan zijn brief aan de bewindsman had toegevoegd. Het dossier waaruit het Centraal Orgaan 'zijn beweringen' had geput, was de Commissaris der Koningin onbekend. Het verdiende daarom aanbeveling dit dossier naar hem toe te zenden, of in handen te stellen van de Documentatie-commissie, 'opdat thans een meer "gedocumenteerd" advies worde uitgebracht'.²⁸⁴

²⁸⁰ Brief van Tjalma aan de Commissaris der Koningin in de Provincie Drenthe, 3 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁸¹ Brief van Tjalma aan Kan, 6 november 1945 en een brief van Tjalma aan Prinsen, 6 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁸² Brief Commissaris der Koningin aan minister van Binnenlandse Zaken, 8 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁸³ Brief Commissaris der Koningin aan minister van Binnenlandse Zaken, 8 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁸⁴ Brief Commissaris der Koningin aan minister van Binnenlandse Zaken, 8 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-)

Ten aanzien van de eenmalige aanwijzing door Tjalma voor tewerkstelling op het vliegveld bij Havelte, wilde De Vos van Steenwijk de aandacht vestigen op de opmerking in diens verweerschrift uit november 1945, dat er onder volkenrechtsdeskundigen geen eenstemmigheid bestond of dit geoorloofd was of niet. De Commissaris stelde zich zelf op het standpunt ('dat eveneens door den heer Tjalma bij naderen overweging is ingenomen') dat ook wanneer deze aanwijzing op basis van het volkenrecht geoorloofd was; 'dit dermate indruist tegen het vaderlandse gevoel van iederen Nederlanders, dat daaraan geen uitvoering behoort te worden gegeven'. Door de manier waarop Tjalma 'deze ene aanwijzing' had uitgevoerd was die 'slechts van geringe betekenis geweest'.²⁸⁵ Bij deze passage had secretaris-generaal Prinsen in de kantlijn geschreven: 'Ik ben het wat het oordeel van de C.d.K. over den heer Tjalma betreft in hoofdzaak met hem eens'.²⁸⁶

De opmerkingen van het Centraal Orgaan voor de Zuivering van Overheidspersoneel dat de gedragingen van Tjalma tijdens de bezetting getuigden van slapheid en vrees voor het aanvaarden van risico's, dat de incidenteel tot hem gerichte waarschuwingen van de illegaliteit deze burgemeester voor het begaan van nog meerdere fouten hadden afgehouden en dat bij het ontbreken van deze waarschuwingen het wel niet bij de gemaakte fouten zou zijn gebleven, werden volgens De Vos van Steenwijk 'op geen enkele wijze gemotiveerd'.²⁸⁷ Secretaris-generaal Prinsen had hierbij in de kantlijn genoteerd: 'Zeer waren het tegendeel te motiveeren'.²⁸⁸

De voornoemde opmerkingen van het Centraal Orgaan konden aldus de Commissaris der Koningin 'stilzwijgend worden gepasseerd' en legden 'geen gewicht in de schaal'. Over de opgelegde geldboete aan de inwoners van Hoogeveen, merkte De Vos van Steenwijk op dat het maar de vraag was of dit in strijd was met het Landoorlogreglement gezien de uiterst vage bepalingen daarover. De uitdrukking dat Tjalma 'voetstoots' had meegewerkt aan de uitvoering daarvan, werd voldoende weerlegd in diens verweerschrift. Bovendien was zijn medewerking aan de uitvoering van deze onontkoombare boete niet in strijd met de *Aanwijzingen* van de regering en in het belang van de ingezetenen van de gemeente Hoogeveen geweest.²⁸⁹

1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁸⁵ Brief Commissaris der Koningin aan minister van Binnenlandse Zaken, 8 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁸⁶ Aantekening secretaris-generaal Prinsen op brief Commissaris der Koningin aan minister van Binnenlandse Zaken, 8 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁸⁷ Brief Commissaris der Koningin aan minister van Binnenlandse Zaken, 8 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁸⁸ Aantekening secretaris-generaal Prinsen op brief Commissaris der Koningin aan minister van Binnenlandse Zaken, 8 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁸⁹ Brief Commissaris der Koningin aan minister van Binnenlandse Zaken, 8 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-)

Een weerlegging van de slotconclusie van het Centraal Orgaan dat Tjalma het algemeen vertrouwen verloren had en daarom als burgemeester niet langer gehandhaafd kon worden, was volgens De Vos van Steenwijk op basis van het voorgaande niet meer nodig. Naar zijn mening had de burgemeester 'na de ondergane behandeling door de "staking" door het militaire gezag' aanspraak op 'rechtsherstel en weder aanvaarding van zijn functie'. Hiermee waren ook de belangen van de gemeente Hoogeveen gediend.²⁹⁰

De minister van Binnenlandse Zaken zond op 15 november de brief van de Commissaris der Koningin met daarbij Tjalma's uitvoerige verweerschrift van de derde van die maand door naar de Commissie van Advies Zuiveringsbesluit 1945.²⁹¹ De commissie-Scholten bracht op 6 december haar advies uit aan de bewindsman. Evenals eerder het Centraal Orgaan voor de Zuivering op Overheidspersoneel beschouwde zij de aanwijzing door Tjalma van arbeiders om te werken aan het vliegveld bij Havelte als een zwaarwegende fout:

'Met het Centraal Orgaan is de commissie van oordeel, dat de heer Tjalma één zeer ernstige fout heeft begaan. Hij heeft n.l. in de aanvang van 1944 een 150-tal inwoners zijner gemeente aangewezen voor den arbeid aan het vliegveld te Havelte. Dit feit moet hem te meer worden aangerekend, waar het personeel der secretarie geweigerd had aan deze aanwijzing mede te werken. Hij heeft dus blijkbaar zelf den arbeid verricht, die in zulke gevallen van het personeel gevergd pleegt te worden'²⁹²

De commissie-Scholten achtte Tjalma's verweer dat hij de aanwijzing van ingezetenen had gedaan 'na het inwinnen van een deskundig advies, volgens hetwelk de handeling volkenrechtelijk niet ongeoorloofd kon zijn', ongegrond. Zij verwees ten aanzien van dit verweer, dat op een onderscheid tussen *operations* en *preparations* berustte, op haar zuiveringsadvies over jhr.mr. A.B.G.M. van Rijckevorsel om te vervolgen: 'Zij acht het verweer ongegrond – juridische onderscheidingen van een auteur van vóór 1939 mochten hier, waar de Regeering in haar Aanwijzingen een duidelijke richtlijn heeft gegeven, niet den doorslag geven.'²⁹³ Van Rijckevorsel was Commissaris der Koningin in

1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁹⁰ Brief Commissaris der Koningin aan minister van Binnenlandse Zaken, 8 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁹¹ Brief minister van Binnenlandse Zaken Beel aan commissie-Scholten, 15 november 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁹² Commissie-Scholten, Advies over Tjalma, 6 december 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180 en en Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984) inv nr. 27586.

²⁹³ Commissie-Scholten, Advies over Tjalma, 6 december 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180 en en Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984) inv nr. 27586.

Brabant die de burgemeesters in het voorjaar van 1944 aan de burgemeesters in zijn provincie had toegestaan ingezetenen aan te wijzen die in het kader van de *Gemeindeaktion* voor de *Wehrmacht* graafwerkzaamheden moesten verrichten. De commissie-Scholten had geadviseerd hem ontslag te verlenen overeenkomstig Koninklijk Besluit F 70.²⁹⁴

Tegenover Tjalma's verdediging dat hij de uitvoering van de aanwijzing had tegengewerkt door vrijstellingen te verlenen, voerde de commissie-Scholten aan dat uit de verklaring van J. van Aalderen bleek dat de burgemeester allerlei bedrijven had gebeld met de mededeling dat zij de helft van hun personeel beschikbaar moesten stellen. Van Aalderen en A.J. van der Kerk hadden bij Tjalma geprotesteerd, waarop deze toen verklaarde: 'Heeren, daar komt verandering in.' Hieruit bleek, aldus de commissie-Scholten, dat Tjalma 'aanvankelijk de maatregel heeft willen doorzetten, maar voor het verzet is geweken'. Het was niet de burgemeester maar de bevolking die zich tegen de Duitsers verzette. De arrestatie van Tjalma berustte volgens de commissie 'dan ook niet op hetgeen hij had gedaan, maar op het feit, dat men hem aansprakelijk stelde voor de houding der bevolking'.²⁹⁵

De commissie-Scholten betoogde dat ook uit de eerste arrestatie van Tjalma niet bleek dat de bezettingsautoriteiten hem beschouwde als 'een krachtige figuur van het verzet'. Op grond van zijn Tweede Kamerlidmaatschap rekenden zij hem tot de voormannen van de ARP die in 1941 *en masse* werden gearresteerd. Nog afgezien van 'de zaak van het vliegveld' was Tjalma ook in andere gevallen te snel bereid aan opdrachten van de Duitsers te voldoen. Hiertegenover stond dat hij op de hoogte was van de sabotage-acties van gemeenteambtenaren en deze niet tegenging, hij in contact stond met het verzet en de illegaliteit bij voortkomende gelegenheden diensten bewees. Naar oordeel van de commissie-Scholten woog dit niet op tegen de vastgestelde 'tekortkomingen'. Zij meende daarom dat 'de juiste maatregel tegen dezen burgemeester' eervol ontslag was met wachtgeld overeenkomstig het inmiddels afgekondigde Koninklijk Besluit van oktober 1945 (Stbl. F 221).²⁹⁶ Dit besluit was mede ontworpen om overheidspersoneel dat weliswaar te goeder trouw was geweest, toch ontslag te kunnen verlenen wegens tekortschieten tijdens bezetting.

²⁹⁴ Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, 129.

²⁹⁵ Commissie-Scholten, Advies over Tjalma, 6 december 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁹⁶ Commissie-Scholten, Advies over Tjalma, 6 december 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

9. Minister Beel besluit

Minister Beel toonde zich niet zonder meer bereid het advies van de commissie-Scholten op te volgen. Hij schreef op 22 december 1945 aan de Commissaris der Koningin in Drenthe dat hij van de commissie-Scholten had ontvangen 'het – ter vertrouwelijke kennisneming – hierbij gaande rapport'. De commissie, zo deelde Beel aan De Vos van Steenwijk mee, was tot conclusie was gekomen dat aan burgemeester Tjama eervol ontslag moest worden verleend met toekenning van wachtgeld. Voordat de minister hierover een besluit nam, wilde hij graag de reactie van de Commissaris der Koningin over het advies vernemen. Hij verzocht De Vos van Steenwijk op korte termijn te reageren.²⁹⁷

Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk reageerde op 21 januari 1946 in een uitvoerige brief aan minister Beel niet alleen op het advies van de commissie-Scholten, maar ook op het dossier dat de Provinciale Advies-Commissie over burgemeester Tjalma had aangelegd. De Vos van Steenwijk kon zich niet aan de gedachte onttrekken – en dit was bevestigd door zijn recente bezoek aan Hoogeveen – dat 'er van uit een bepaalde kring een zekere actie tegen den heer Tjalma is gevoerd'. Dit bleek hem evenzeer uit 'de verheimentie' waarmee de ambtenaar van het bevolkingsregister Van der Kooij het rapport voor de zuiveringscommissie had opgesteld. De Commissaris der Koningin hekelde de toon en vele suggestieve opmerkingen in diens rapport. Zo werd geïnsinueerd dat Tjalma 'met opzet tijdens de Jodenarrestatie met verlof was gegaan' en stond in het rapport dat 'beweerd wordt' dat de burgemeester op de hoogte was geweest van de deportatie van de Hoogeveense Joden, 'wat natuurlijk onzin is', aldus het commentaar van De Vos van Steenwijk. Tjalma woonde op dat moment het vijftigjarige jubileum van zijn vader als predikant bij.²⁹⁸

Wanneer het gunstige punten voor de burgemeester betrof werden die volgens de Commissaris der Koningin 'niet royaal naar voren gebracht maar met een slag om de arm behandeld'. Zo stond onder de onder de kop 'arbeidsinzet' een groot aantal opgaven van gemeentepersoneel door Tjalma weergegeven, terwijl later in het rapport duidelijk werd dat het bij verscheidene van deze brieven ging om het verkrijgen van 'Ausweise'. negatieve punten over de burgemeester werden steeds vermeld, 'ook al heeft men geen zekerheid'. De Vos van Steenwijk velde een vernietigd oordeel over het rapport dat voor de Provinciale Advies-Commissie was opgesteld:

'Kortom het gehele rapport maakt de indruk van wat men zou kunnen noemen "een vuil stuk" en ik vraag mij af, of het nu wel de juiste basis voor een zuiveringscommissie is geweest, dat een ondergeschikte

²⁹⁷ Brief van de minister van Binnenlandse Zaken aan de Commissaris der Koningin, 22 december 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

²⁹⁸ Brief van Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk aan minister Beel, 21 januari 1946, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

ambtenaar van het gemeentebestuur, die ontevreden is over het uitblijven van zijn promotie, een rapport over de gedragingen van zijn chef opmaakt.²⁹⁹

Tijdens zijn bezoek aan Hoogeveen had de Commissaris der Koningin geconstateerd dat het rapport geenszins de stemming in Hoogeveen over Tjalma weergaf: 'De actie, die tegen hem is uitgegaan, leeft onder enkelen van de zgn. illegaliteit en wel onder enkelen jongeren.' Als voorbeeld voor de goede verstandshouding tussen de burgemeester en het verzet, noemde De Vos van Steenwijk het feit dat Van der Kerk op diens aanbeveling was benoemd tot wethouder. Het was dan ook onjuist te veronderstellen dat de ingezetenen Tjalma niet terug wilde, al waren 'er sommigen' die wel eens een burgemeester zouden willen die meer op zondags toeliet.³⁰⁰

De Vos van Steenwijk betoogde dat Tjalma tijdens de bezetting niet 'aan zijn baantje [had] gekleefd' en dat hij bij het opleggen van de collectieve boete had voorgesteld hem in plaats daarvan te ontslaan. Nu de Commissaris der Koningin mocht aannemen dat er geen aanleiding bestond om de burgemeester op grond van zijn politieke gezindheid uit zijn functie te verwijderen, of omdat de gemeente hem niet meer wenste, kwam hij op het advies van de commissie-Scholten: 'Deze wenst den Burgemeester te zien ontslagen op grond van één zeer ernstige fout.' Om te kunnen beoordelen of Tjalma op grond hiervan een straf moest krijgen, wilde De Vos van Steenwijk 'allereerst deze fout nader analyseren'.³⁰¹

Hij stelde dat de burgemeester één keer per telefoon 150 ingezetenen had opgeroepen voor tewerkstelling op het vliegveld bij Havelte. De Commissaris der Koningin kon zich niet geheel verenigen met het betoog van de commissie-Scholten dat een juridisch onderscheid tussen *operations* en *preparations* van een auteur vóór 1939 geen gewicht in de schaal legde, omdat de regering in haar *Aanwijzingen* een duidelijke richtlijn had gegeven. De *Aanwijzingen* uit 1937 waren niet altijd even duidelijk en de regeringsaanwijzing over meewerken aan Duitse defensiewerken kwam pas in augustus 1944. De Vos van Steenwijk was desondanks van mening dat 'het algemene vaderlandse gevoel een Burgemeester van het doen van deze oproepingen moest weerhouden, tenzij hij het op een dusdanige saboterende wijze deed, dat zijn medewerking tenslotte meer dan goed gemaakt werd door zijn vaderlandse optreden in ander zin'. Doordat Tjalma zijn aanwijzing van ingezetenen per telefoon deed, maakte hij het de opgeroepen zeer gemakkelijk daaraan geen gehoor te geven

²⁹⁹ Brief van Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk aan minister Beel, 21 januari 1946, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

³⁰⁰ Brief van Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk aan minister Beel, 21 januari 1946, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

³⁰¹ Brief van Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk aan minister Beel, 21 januari 1946, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

omdat de Duitsers niet konden controleren wie was weggebleven:

'Blijkbaar is van deze vrijheid een ruim gebruik gemaakt. Van de 150 opgeroepen waren er slechts 8 verschenen. Dit is mede een gevolg van de door den Burgemeester gevolgde praktijk en de Duitse autoriteiten hebben hem dan ook wel degelijk hiervoor aansprakelijk gesteld.'³⁰²

Dat de Tjalma niet werd gearresteerd om wat hij zelf had gedaan, maar omdat de Duitsers hem verantwoordelijk hielden voor de houding van de Hoogeveense bevolking was volgens De Vos van Steenwijk 'een bewering, die door geen bewijzen wordt gestaafd'. Aansluitend vermeldde hij dat de districtsleider van de NSB in Drenthe Gerhardus Dieters in een brief uit mei 1941 over Tjalma schreef: 'Sterk tegen N.S.B. Doet wel Duits vriendelijk, maar is ondertusschen een gemene schooier.' De Commissaris der Koningin had de brief ontvangen van het Documentatiebureau van het Militaire Gezag en stelde dat de burgemeester van Hoogeveen binnen de NSB allerminst als een ongevaarlijke tegenstander werd beschouwd.³⁰³

Nog afgezien van 'de aard van de begane fout', kwam daar volgens De Vos van Steenwijk nog bij dat Tjalma zeer spoedig inzag dat hij de aanwijzing niet had moeten doen. De burgemeester had zich toen ziek gemeld, in de woorden van De Vos van Steenwijk 'in zekere zin een vorm van of voorbereiding van onderduiken'. Een herhaling van het aanwijzen zou volgens hem niet meer zijn voorgekomen, ook als Tjalma niet was gearresteerd. Bij de Commissaris kwam daarom de vraag op of het ontslag van de burgemeester Tjalma 'voor deze eenmalige oproeping, waarvan hijzelf blijkbaar spijt had' niet een te zware strafwas:

'Weliswaar wordt voorgesteld eervol ontslag te verlenen, maar dit is in zekere zin bijzaak. Wordt den heer Tjalma op grond van zijn houding tijdens de bezetting ontslag verleend, dat is daarmee zijn carrière gebroken en gaat hij in zekere zin een uitzichtloze toekomst tegemoet. Door de maandenlange "staking" heeft hij in zekere zin al straf ondergaan, maar acht de Regering dit niet voldoende en wil zij ook harerzijds nog aan haar misnoegen over het gepleegde feit uiting geen, dan zou een berisping toch meer in overeenstemming zijn met de ernst van de gepleegde handeling.'³⁰⁴

De Vos van Steenwijk schreef een week later (28 januari 1946) opnieuw een brief aan minister Beel ten gunste van Tjalma. De Commissaris der Koningin berichtte dat hij die dag een onderhoud had

³⁰² Brief van Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk aan minister Beel, 21 januari 1946, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

³⁰³ Brief van Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk aan minister Beel, 21 januari 1946, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

³⁰⁴ Brief van Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk aan minister Beel, 21 januari 1946, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

gehad met Van der Kerk. Deze antirevolutionaire wethouder van Hoogeveen was 'een van de voormannen van het illegale werk' in Drenthe was geweest. Met uitzondering van de laatste maanden tijdens de bezetting toen Van der Kerk was ondergedoken, had hij steeds in Hoogeveen gewerkt. Tegenover De Vos van Steenwijk had Van der Kerk tijdens hun onderhoud hoog opgegeven van Tjalma:

'Den heer Tjalma noemde de heer van de Kerk een bekwaam Burgemeester en een man van karakter. Hij heeft, zo merkte hij op, te Hoogeveen steeds het volle vertrouwen genoten, ook van de verzetsmensen. Men heeft in die kringen nooit getwijfeld aan zijn oprechtheid en vaderlandsliefde. Voort voelde men zich bij het illegale werk naar de zijde van het gemeentebestuur onder het Burgemeesterschap van den heer Tjalma volkomen veilig. Tal van punten werden met hem besproken. Er is dan ook geen kwestie van, zo zeide, de heer v.d. Kerk, dat men hem als Burgemeester wil zien verdwijnen. Er is een klein groepje, dat bloed wil zien, versterkt door hen, die Burgemeester wel gaarne door een ander zouden zien vervangen wegens dien vrij starre houding ten aanzien van de Zondagsviering.'³⁰⁵

Tijdens het onderhoud had de Commissaris der Koningin aan Van der Kerk gevraagd hem 'nog eens een relaas te geven van het gebeurde bij de oproeping voor tewerkstelling op het vliegveld bij Havelte'. De burgemeester, zo verklaarde Van der Kerk, had 'deze oproeping op een dusdanige wijze gedaan, dat het voor ons, illegalen, zeer gemakkelijk was een tegenadvies te geven'. Het verzet had hem en J. van Aalderen afgevaardigd om met Tjalma te praten. Naar mededeling van de Commissaris der Koningin tegenover minister Beel had Van der Kerk verklaard:

'Men kon dit doen, omdat steeds de meest vertrouwelijke omgang tussen den Burgemeester en de verzetsbeweging had geheerst. Het resultaat van deze bespreking was, dat de Burgemeester zeide: ik heb het eenmaal gedaan, maar ik doe het niet weer. Zeer voldaan waren beide heren naar hun illegale collega's teruggegaan en hadden hun gezegd: U kunt gerust zijn, het gebeurt niet weer. De heer Tjalma was daarop naar huis gegaan en had zich ziek gemeld. De heer v.d. Kerk had met Mevrouw Tjalma nog overleg gepleegd om hem te doen ontsnappen, maar daarvoor had de heer Tjalma niet genoeg vaardigheid. Trouwens, reeds zeer spoedig was het huis door de Duitse politie omsingeld en werd de Burgemeester gearresteerd, wel degelijk, zo merkte de heer v.d. Kerk op, omdat de Duitsers hem beschouwde als iemand die de aanwijzing voor de tewerkstelling had gesaboteerd. Trouwens, zo voegde hij er aan toe, ook andere zaken werden door den heer Tjalma gesaboteerd. Zo had hij met de opgave van personeel in verband met de arbeidsinzet zo lang gewacht, tot zij, die ervoor in aanmerking kwamen, er van door waren gegaan.'³⁰⁶

De Vos van Steenwijk meende de minister van Binnenlandse Zaken 'de weergave van mijn gesprek met dezen illegalen voorman niet te mogen onthouden'. Het vormde een 'treffende bevestiging van de

³⁰⁵ Brief van Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk aan minister Beel, 28 januari 1946, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

³⁰⁶ Brief van Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk aan minister Beel, 28 januari 1946, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

beschouwingen' die hij in zijn vorige brief aan Beel al had vervat.³⁰⁷

Uit het voorafgaande blijkt dat Tjalma in deze laatste en cruciale fase van zijn zuivering niet alleen kon rekenen op de gezaghebbende steun van de Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk, maar ook op die van de top van het ministerie van Binnenlandse Zaken. In een handgeschreven notitie pleitte ook chef van de afdeling Binnenlands Bestuur Kan ervoor dat Tjalma alleen zou worden berispt. Er bestond bij hem onbegrip over het advies van de commissie-Scholten om de burgemeester van Hoogeveen eervol te ontslaan, terwijl deze commissie in een soortgelijk geval zelf een berisping had voorgesteld. Kan schreef:

'Gelet op het standpunt, door de Cie. Scholten ingenomen in het geval vd burg. v. Varik, waarbij ook vrijwel de eenig fout was het aanwijzen van arbeidskrachten, is deze beslissing (berisping) t.a.v. dhr. Tjalma volkomen te verdedigen.
In het geval Varik kwam de Cie Scholten zelf tot berisping.'³⁰⁸

Het feit dat de commissie-Scholten in twee vergelijkbare gevallen tot een ander advies kwam, weet Kan uit de organisatiestructuur van de commissie:

'Ik meen dit te kunnen verklaren uit het feit, dat de Cie Scholten, in afdelingen is gesplitst, waardoor de adviezen uiteen kunnen lopen. De Friesche afdeling van de Cie Scholten is wat feller dan de Geldersche. Deze beslissing t.a.v. dhr. Tjalma kunnen we m.i. dan ook zonder bezwaar nemen.'³⁰⁹

Aan de nota van Kan was met paars potlood een geschreven notitie toegevoegd:

'Dit is bij de splitsing in afdelingen zeer onze vrees geweest. De eenheid in adviezen der Cie Scholten is niet meer aanwezig. Blijken meded. van dhr. Wierda (de secretaris van de commissie-Scholten, RtS) is het medetekenen door Prof. S. (voorzitter Scholten, RtS) weinig meer dan een formaliteit.'³¹⁰

Aan de bovenstaande aantekening was weer een andere handgeschreven notitie toegevoegd . Hierin stonde kort de punten vermeld die in het besluit van de minister over Tjalma aan de orde moesten

³⁰⁷ Brief van Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk aan minister Beel, 28 januari 1946, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

³⁰⁸ Nota chef afdeling Binnenlandse Zaken Kan over zaak Tjalma, 28 januari 1946, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

³⁰⁹ Nota chef afdeling Binnenlandse Zaken Kan over zaak Tjalma, 28 januari 1946, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

³¹⁰ Handgeschreven notitie op Nota chef afdeling Binnenlandse Zaken Kan over zaak Tjalma, 28 januari 1946, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

worden gesteld:

'a) de omstandigheid dat de arrestaties van de burgemeester "tot een begrijpelijke voorzichtigheid zullen hebben geleid".

b) "zuivering Staten Gen."

c)"dat er van verlies van vertrouwen [van de bevolking, RtS] geen sprake is".³¹¹

De volgende dag (29 januari 1946 stelde het ministerie van Binnenlandse Zaken het Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel op de hoogte van het besluit dat de minister had genomen inzake de zuivering over burgemeester Tjalma naar. De tekst hiervan luidde:

Minister van Binnenlandse Zaken

Overwegende, dat de burgemeester der gemeente Hoogeveen, de heer J. Tjalma, in de aanvang van het jaar 1944 150 inwoners zijner gemeente heeft aangewezen voor arbeid op het vliegveld Havelte;

dat, waar het hier een zeer ernstig feit betreft, de vraag is gerezen, of de heer Tjalma in zijn ambt kan worden gehandhaafd;

dat het ten gevolge van de wijze, waarop de aanwijzing geschiedde, den betrokkenen door den burgemeester gemakkelijk werd gemaakt daaraan geen gevolg te geven, zoodat dan ook slechts acht personen op het appèl verschenen:

dat mede in aanmerking nemende, dat de heer Tjalma reeds drie maal door den bezetter was gearresteerd en gelet op de omstandigheden, waaronder de aanwijzing voor arbeid ten behoeve van de Duitse weermacht geschiedde, hoezeer den heer Tjalma daarvan een ernstig verwijt valt te maken, deze handeling op zich zelf beschouwt onvoldoende grond voor ontslag uit het ambt van burgemeester vormt;

Gelet mede op het feit, dat de heer Tjalma door de commissie, bedoeld in artikel 3, lid 2, van het Besluit Tijdelijke Staten-Generaal (Stbl. 1945, nr. F 131), als lid van de Tweede Kamer der Tijdelijke Staten-Generaal is toegelaten en dat na opheffing der staking is gebleken, dat de heer Tjalma in het algemeen nog het vertrouwen geniet van de bevolking van de gemeente Hoogeveen;

BESLUIT:

den Commissaris der Koningin in de provincie Drenthe uit te noodigen, den heer Tjalma wegens de vorenbedoelde aanwijzing een ernstige schriftelijke berisping, zonder openbaarmaking, als bedoeld in artikel 2, lid 2, sub e van het Zuiveringsbesluit 1945, te geven.³¹²

Het zuiveringsbesluit van minister Beel had uitsluitend betrekking op het aanwijzen van ingezetenen door Tjalma voor de tewerkstelling aan het militaire vliegveld bij Havelte. Op verschillende van de redenen die werden aangevoerd om voor dit 'zeer ernstig feit' de burgemeester alleen 'een ernstig schriftelijke berisping zonder openbaarmaking' te geven, was het nodige af te dingen.

De informatie dat door de manier waarop Tjalma de aanwijzing had uitgevoerd, de opgeroepen

³¹¹ Handgeschreven notitie op Nota chef afdeling Binnenlandse Zaken Kan over zaak Tjalma, 28 januari 1946, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

³¹² Beschikking minister van Binnenlandse Zaken Beel over burgemeester Tjalma, 29 januari 1946, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180 en Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984) inv.nr. 27586.

burgers gemakkelijk konden wegblijven en dat daardoor slechts acht personen kwamen opdraven, was van de burgemeester zelf afkomstig. Voormalige kopstukken van het verzet en andere getuigen legden bij verschillende gelegenheden een hele andere verklaring af. Dat Van der Kerk op 28 januari 1946 opeens tegenover Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk getuigde dat Tjalma de aanwijzing 'op een dusdanige wijze gedaan, dat het voor ons, illegalen, zeer gemakkelijk was een tegenadvies te geven' en zich nu ook in buitengewone positieve zin uitliet over de verhouding tussen de burgemeester en het verzet, was op zijn minst curieus. De bewering dat Tjalma 'reeds drie maal door den bezetter was gearresteerd' was bovendien feitelijk onjuist. Dit was tweemaal gebeurd. Uit het besluit van minister Beel blijkt bovendien dat de staking van de Hoogeveense burgemeester inmiddels al was opgeheven.

10. Nieuwe belastende informatie over de burgemeester

Enkele maanden nadat Beel het besluit had genomen tot het berispen van Tjalma, nam hij kennis van nieuwe belastende informatie over de burgemeester van Hoogeveen. Het waarnemend hoofd van de Politieke Recherche Afdeling (de opvolger van de POD, RtS) van district Meppel H.A.Th. Tol stuurde op 18 april 1946 naar het Centraal Orgaan voor de Zuivering op het Overheidspersoneel twee 'klachten contra Burgemeester Tjalma', die inmiddels bijna een jaar oud waren.³¹³ Het Centraal Orgaan zond de bescheiden een week later door aan minister Beel.³¹⁴

Een inwoner van het Hollandsche Veld, A. Koekoek, had op 22 juni 1945 schriftelijk een verklaring opgesteld over Tjalma. De burgemeester zou op 8 december 1943 zes kippenhokken van hem hebben gevorderd. De hokken, waarvan een aantal dienden als noodwoningen, waren bestemd voor twee NSB'ers van wie de boerderijen door het verzet in brand waren gestoken. Koekoek had eerder geweigerd de kippenhokken aan hen te verkopen ('ik was niet van plan om de verzetsorganisatie tegen te werken') en werd nu gedwongen zijn bezittingen af te staan. Omdat Tjalma vreesde dat Koekoek zich op de dag dat de vordering werd uitgevoerd zou verzetten (de hokken werden afgebroken en meegenomen), had hij de politie opdracht gegeven erbij aanwezig te zijn. Dit bleek niet nodig te zijn omdat er drie gewapende landwachters meekwamen met een van de beide NSB'ers.³¹⁵

Een ander inwoner van het Hollandscheveld, L. Knecht, had op 22 juni 1945 een gelijksoortige verklaring opgesteld. Op last van Tjalma was er eerst één kippenhok van hem gevorderd. Bij een onderhoud had de burgemeester tegenover Knecht en Koekoek verklaard dat hij er niets aan kon doen. Toen Knecht weigerde zijn hok af te staan, belde Tjalma met de Duitse autoriteiten in Assen en gaf hij hem daarna nogmaals de opdracht zijn hok af te staan. Enkele dagen later kwamen Landwachters om het hok af te breken en mee te nemen.³¹⁶

Een tweede kippenhok, die Knecht als woning had verhuurd, werd daarna op last van Tjalma gevorderd. De huurders hiervan werden er door de politie uitgezet. Met medeweten van de burgemeester zou tegen Knecht ook het dreigement geuit zijn dat de *Sicherheitsdienst* onderweg was om hem te arresteren. Hij verklaarde bereid te zijn om bij een eventuele rechtszitting als getuige op te

³¹³ Brief waarnemend hoofd Politieke Opsporingsdienst district Meppel H.A.Th. Tol aan het Centraal Orgaan voor de Zuivering op het Overheidspersoneel, 18 april 1946, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

³¹⁴ Brief van Centraal Orgaan op de Zuivering van het Overheidspersoneel aan minister van Binnenlandse Zaken Beel, 25 april 1946, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

³¹⁵ Brief van A. Koekoek, 22 juni 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180 CABR-dossier J. Tjalma inv.nr. 109146.

³¹⁶ Brief van L. Knecht, 22 juni 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180 en CABR-dossier J. Tjalma inv.nr. 109146.

treden.³¹⁷

De procureur van het Bijzonder-Gerechtshof in Leeuwarden stuurde de voor Tjalma belastende verklaringen van Koekoek en Knecht op juli 1947 – dus twee jaar nadat deze waren opgesteld – door naar het hoofd van de recherche in district Meppel. Hij deelde daarbij mee dat in het kader van de Bijzondere Rechtspleging 'geen termen [waren] voor nader onderzoek' en het hier 'een zuiveringskwestie' betrof.³¹⁸ De zuivering van Tjalma was anderhalf jaar daarvoor afgerond.

Op basis dit onderzoek is gebleken dat niet alle relevante feiten voldoende bekend waren bij de betrokken zuiveringscommissies. Enkele maanden nadat minister Beel het besluit had genomen tot het handhaven van Tjalma als burgemeester, nam hij in april 1946 kennis van 'nieuwe' belastende informatie over de burgemeester van Hoogeveen. De belastende verklaringen van twee burgers, afgelegd op 22 juni 1945, berustten daarvoor bij de Politieke Recherche Afdeling in district Meppel. Zij waren daardoor niet meegenomen in de zuivering van de burgemeester. De verklaringen kwamen erop neer dat Tjalma onder dwang eigendommen van ingezetenen (zes kippenhokken, waarvan een aantal dienst deden als 'noodwoningen') ten gunste van NSB'ers had gevorderd. De burgemeester benadeelde daarmee niet alleen de twee eigenaren, maar ook de betreffende huurders. Zij werden op gezag van de burgemeester uit hun 'noodwoning' gezet. De vraag is of deze twee belastende verklaringen – indien zijn eerder bekend waren geweest en op waarheid berustten – tot een andere uitkomst van Tjalma's zuivering hadden kunnen leiden. Dat is niet het geval. Minister Beel had bepaald dat belastende feiten die bekend werden nadat een zuiveringsprocedure was afgerond, niet opnieuw konden worden aangevoerd tegen een persoon.

³¹⁷ Brief van L. Knecht, 22 juni 1945, Archief van Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180 en CABR-dossier J. Tjalma inv.nr. 109146.

³¹⁸ Brief procureur van het Bijzonder-Gerechtshof in Leeuwarden aan hoofd van de recherche in district Meppel, 7 juli 1947, CABR-dossier J. Tjalma inv.nr. 109146.

11. Slotbeschouwing

In dit rapport is de naoorlogse zuivering van de voormalig burgemeester J. Tjalma als uitgangspunt genomen. Deze zuiveringsprocedure speelde zich op lokaal, provinciaal en nationaal niveau af. Onderzocht is op basis van welke informatie en afwegingen de verschillende actoren op deze drie niveaus een oordeel vormden over Tjalma. In deze slotbeschouwing zal ook worden ingegaan op de vraag in hoeverre relevante feiten en afwegingen in Hoogeveen bekend waren en welke externe factoren van invloed zijn geweest op de uitkomst van de zuivering.

Vijf dagen na de bevrijding van Hoogeveen op 11 april 1945 berichtte de *Hoogeveensche Courant* dat op grond van een regeringsbesluit gemeentebesturen in de samenstelling van 10 mei 1940 dienden te worden hersteld wanneer er tenminste geen 'politieke bezwaren' bestonden tegen betrokken personen. Bij afwezigheid van Tjalma, die ondergedoken zat, trad wethouder R. ter Stege voorlopig als waarnemend burgemeester op. Met 'volledige instemming' van het verzet en de Commissaris der Koningin mr.dr. R.H. baron de Vos van Steenwijk keerde Tjalma op 19 april 1945 terug in zijn functie als burgemeester, zoals een door het Militair Gezag opgesteld rapport vermeld. Tijdens een bijeenkomst enkele dagen later van de Commissaris der Koningin in Drenthe mr.dr. R.H. baron De Vos van Steenwijk en 'verschillende vertegenwoordigers der Illegaliteit' werd Tjalma aangemerkt als een van de burgemeesters die kon aanblijven.

Op grond van de destijds beschikbare informatie leek er op lokaal niveau – d.w.z. onder de inwoners van Hoogeveen en onder leden van het plaatselijke verzet – nog geen zwaarwegende bezwaren te hebben bestaan tegen de terugkeer van Tjalma als burgemeester. Binnen het plaatselijke verzet wijzigde dit binnen korte tijd toen kennis werd genomen van de inhoud van verscheidene dossiers met belastende informatie, die afkomstig waren van het gemeentesecretarie. Het Bureau Illegaliteit Hoogeveen stelde een uitvoerig rapport op over Tjalma, waarin tal van beschuldigingen tegen de burgemeester waren opgenomen. Op basis van de voornoemde dossiers was het de opstellers bekend dat Tjalma 'steeds alle gegevens betreffende de Joden die door de Duitse instanties werden gevraagd, nauwkeurig [heeft] verstrekt'. De voornaamste aanklacht in het rapport van het lokale verzet was echter dat Tjalma in februari 1944 het Duitse bevel had opgevolgd om ingezetenen aan te wijzen voor de tewerkstelling aan het militaire vliegveld bij Havelte. Hiermee werd – hoewel indirect – een bijdrage geleverd aan de Duitse oorlogsvoering.

Het verlenen van medewerking aan de bouw van Duitse defensiewerken was in het laatste oorlogsjaar de voornaamste reden voor burgemeesters om hun functie op te zeggen of in de waagschaal te stellen.³¹⁹ Dit was bij Tjalma niet het geval. Toen het personeel van de gemeentesecretarie weigerde mee te werken aan de Duitse opdracht, gaf de burgemeester daar

³¹⁹ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 639.

persoonlijk uitvoering aan. Hij wees telefonisch personen aan en belde bedrijven op met de opdracht arbeiders te leveren. Twee kopstukken van het verzet – J. van Aalderen en A.J. van der Kerk – spraken de burgemeester aan op zijn handelswijze. De volgende dag verschenen er slechts acht van de 150 aangewezenen op het vliegveld. Burgemeester Tjalma, die zich inmiddels ziek had gemeld, werd gearresteerd. Na een kort verblijf het Huis van Bewaring te Groningen, zat hij aansluitend zeven maanden geïnterneerd in Sint Michielsgestel. Hierna dook hij met zijn gezin onder tot de bevrijding.

Op lokaal niveau werden in de zomer van 1945 de eerste voorbereidende acties genomen voor de zuiveringsprocedure van Tjalma waartoe vervolgens op provinciaal niveau werd besloten. Op basis van het uitvoerige rapport van het Bureau Illegaliteit van Hoogeveen, een verklaring over Tjalma afkomstig van de Vertrouwensraad der Illegaliteit van Hoogeveen en aanvullend eigen onderzoek adviseerde de Provinciale Advies-Commissie op 10 juli 1945 aan de Provinciale Militaire Commissaris voor Drenthe luitenant-kolonel A.H. Stok om Tjalma als burgemeester te schorsen.

Op provinciaal niveau waren inmiddels ook tegenkrachten werkzaam. De Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk was een uitgesproken tegenstander van een strenge zuivering van de burgemeesters in zijn provincie. Hij en Tjalma tekenden allebei bij de Provinciale Militaire Commissaris protest aan tegen het advies van de Provinciale Advies-Commissie. Toen de Provinciale Militaire Commissaris op 13 augustus 'een bevel tot staking' uitvaardigde tegen de uitoefening van de functie van burgemeester door Tjalma, verzette deze en De Vos van Steenwijk zich daar opnieuw fel tegen. De gestaakte burgemeester en de Commissaris der Koningin waren zich er beiden van bewust dat de uitkomst van de zuiveringsprocedure niet op provinciaal, maar op nationaal niveau zou worden beslist.

Tjalma benaderde om deze redenen verscheidene hooggeplaatste functionarissen van de rijksoverheid, onder wie het hoofd van de Sectie I van de Staf van het Militaire Gezag mr. H.P. Linthorst Homan, de chef van de afdeling Binnenlands Bestuur mr. J.M. Kan, secretaris-generaal mr.dr. M.J. Prinsen en ook minister dr. L.J.M. Beel van het departement van Binnenlandse Zaken. De gestaakte burgemeester zag er zelfs geen bezwaar in om zich te begeven naar het privéadres van voorzitter Van Boeijen van het Centraal Orgaan voor de Zuivering van Overheidspersoneel en deze schriftelijk onder druk proberen te zetten.

Tjalma kon, behalve op de steun van Commissaris der Koningin als hoogste gezagdrager op provinciaal niveau, tevens rekenen op de sympathie van de top van het ministerie van Binnenlandse Zaken. De definitieve beslissing over zijn terugkeer als burgemeester lag uiteindelijk bij minister Beel. Ondanks de wens van de bewindsman om de staking van Tjalma tussentijds op te heffen, adviseerde chef van de afdeling Binnenlands Bestuur Kan nadrukkelijk om dit niet te doen. Naar zijn oordeel zou het 'een weinig fraaie figuur' zijn wanneer deze burgemeester eerst terugkeerde in zijn ambt en aan hem vervolgens vanwege zijn houding tijdens de bezetting alsnog ontslag moest worden verleend.

Hoewel de zuiveringsprocedure van Tjalma achtereenvolgens plaatsvond op lokaal, provinciaal en nationaal niveau, was er veelvuldig sprake van interactie tussen bepaalde actoren die opereerden op deze drie niveaus. Hoogst opmerkelijk was dat het lokale verzet in de loop van de zuivering zijn standpunt over Tjalma herzag. Naast een delegatie van drie notabelen uit Hoogeveen, verzochten ook drie voormalige leden van het verzet begin september bij minister Beel een audiëntie om de terugkeer van Tjalma als burgemeester te bepleiten. Dit was des te opvallender aangezien het oud-illegalen betrof (J. van Aalderen, A.J. van der Kerk en H. van Oosten) die juni tegenover de Provinciale Advies-Commissie hadden verklaard dat Tjalma wegens zijn slappe houding tijdens de oorlog het algemeen vertrouwen had verloren in Hoogeveen en de inwoners hem niet meer wilden als burgemeester.

Er waren daarnaast nog andere complicerende omstandigheden tijdens de zuiveringsprocedure van Tjalma als burgemeester. Een daarvan was het besluit van de zuiveringscommissie van de Staten-Generaal dat de gestaaakte burgemeester mocht terugkeren als Tweede Kamerlid. Het feit dat twee andere parlementariërs op grond van onwaar gebleken beschuldigingen daarvan werden uitgesloten, roept vragen op over de zorgvuldigheid en de onafhankelijkheid waarmee deze commissie haar taak vervulde. Door de zeer late bekendmaking en de uiterst korte termijn inzake de procedure waarin klachten over Kamerleden konden worden ingediend, was de Provinciale Raad van de Illegaliteit van de provincie Drenthe bovendien niet in de gelegenheid geweest zijn bezwaren tegen Tjalma kenbaar te maken. De terugkeer van de gestaaakte burgemeester in de Tweede Kamer kon in het algemeen alleen maar de indruk wekken dat hij zich correct had gedragen tijdens de bezetting.

Het Centraal Orgaan voor de Zuivering op Overheidspersoneel gaf zich daar rekenschap van in zijn advies aan minister Beel. De zuiveringsinstantie vroeg zich openlijk af in hoeverre uitvoering van zijn advies tot eervol ontslag van de burgemeester nog werkelijk tot de mogelijkheden behoorde nu Tjalma zijn rentree mocht maken als parlementariër. Niettemin besloot het Centraal Orgaan op grond van zijn eigen verantwoordelijkheid tot dit advies.

Een belangrijke constatering is dat in deze fase van de zuiveringsprocedure Tjalma's opstelling tegenover de Jodenvervolgving geen rol meer speelde. Dit was ook het geval bij de meeste andere beschuldigingen die eerder tegen hem waren ingebracht. Als 'één der voornaamste bezwaren', zo stond vermeld in het advies van het Centraal Orgaan, gold de aanwijzing voor de tewerkstelling van burgers op het vliegveld bij Havelte.

Deze 'reductie' van het aantal ingebrachte bezwaren was overigens geen ongebruikelijke gang van zaken. In hun artikel over burgemeesters tijdens de bezetting wijzen W. Derksen en W.L. van der Sande erop dat de discussie zich in de loop van de zuiveringsprocedure zich dikwijls toespitste op

één of twee laakbare handelingen. Dit kwam deels door de werkdruk. Het Centraal Orgaan was niet slechts verantwoordelijk voor de zuivering van burgemeesters, maar voor de zuivering van het hele ambtenarenkorps. Bovendien was deze instantie niet toegerust op het doen van 'gerechtelijk' onderzoek en gold dat in nog sterkere mate voor de provinciale adviescommissies.³²⁰

Nadat het Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel had geadviseerd tot eervol ontslag van Tjalma, was de Commissie van Advies Zuiveringsbesluit 1945, alias de commissie-Scholten, aan beurt om zich over de zaak te buigen. Deze commissie adviseerde de minister van Binnenlandse Zaken over de redelijkheid van de voorgenomen zuiveringsontslagen. Ook de commissie-Scholten adviseerde minister Beel om Tjalma eervol te ontslaan vanwege diens aanwijzing van ingezetenen voor de tewerkstelling aan het vliegveld bij Havelte.

Tot op het allerlaatste moment van de zuiveringsprocedure werd door verschillende actoren actief gelobbyd ten gunste van de burgemeester van Hoogeveen. Hiertoe werd door top van het ministerie van Binnenlandse Zaken ook ruimte geboden. Zo vroeg minister Beel aan Commissaris de Koningin om zijn zienswijze te geven over het advies van het Centraal Orgaan. Hetzelfde verzoek deed de bewindsman vervolgens opnieuw aan De Vos van Steenwijk over het advies van de commissie-Scholten. Inhoudelijk verschilden deze twee adviezen niet.

Op basis van hun onderzoek stellen Derksen en Van der Sande vast dat in het algemeen de adviezen van de Commissarissen van de Koningin bij de zuivering van burgemeester veel milder waren dan de adviezen van de verschillende zuiveringscommissies. Drie factoren speelden daarbij een voorname rol. Ten eerste verkeerden de Commissarissen tijdens de bezetting in een vergelijkbare positie als burgemeesters, waarbij zij ook regelmatig voor het dilemma 'blijven of heengaan?' stonden. Burgemeester hadden bovendien regelmatig medewerking moeten verlenen aan opdrachten die eerst door de Commissarissen waren gesanctioneerd. Ten tweede voelde commissarissen – misschien nog wel meer dan Beel – de noodzaak om de met gezuiverde korps van burgemeesters de bestuurlijke en maatschappelijke problemen in hun provincie aan te vatten. Als laatste ten slotte vertoonden de Commissarissen de neiging 'hun' burgemeesters in bescherming te nemen. Niet zelden hadden zij persoonlijk aan hun benoeming bijgedragen.³²¹

De inzet van De Vos van Steenwijk voor Tjalma ging ver. De adviezen van het Centraal Orgaan en de commissie-Scholten, die hij van minister Beel inving, zond hij door naar de gestaaakte burgemeester met het verzoek om een inhoudelijke reactie daarop. Dit behoorde niet tot de reguliere procedure. De Vos van Steenwijk verwerkte argumenten en informatie uit Tjalma's verweerschriften in zijn brieven aan minister Beel en zond diens verweerschriften ook door aan de bewindsman. De gestaaakte burgemeester stond daarnaast zelf in contact met minister Beel, het hoofd van de afdeling

³²⁰ Derksen en Van der Sande, 'Wij waren niet op heldendom geselecteerd', p. 73.

³²¹ Derksen en W.L. van Sande, 'Wij waren niet op heldendom geselecteerd', p. 75

Binnenlands Bestuur Kan en secretaris-generaal Prinsen en voorzag hen geregeld van informatie.

Ook in andere opzichten kan er opnieuw worden geconstateerd dat er bij de zuiveringsprocedure van Tjalma tussen diverse actoren van lokaal, provinciaal en nationaal niveau geregeld interactie was. Tijdens een onderhoud op 28 januari 1946 verzocht de Commissaris der Koningin in Drenthe aan A.J. van der Kerk 'nog eens een relaas te geven van het gebeurde bij de oproeping voor tewerkstelling op het vliegveld bij Havelte'. Tjalma, zo verklaarde de voormalige verzetsman hierop, had 'deze oproeping op een dusdanige wijze gedaan, dat het voor ons, illegalen, zeer gemakkelijk was een tegenadvies te geven'. In tegenstelling tot zijn eerdere getuigenis, gaf A.J. van der Kerk ditmaal ook hoog op van Tjalma's houding als burgemeester tijdens de bezetting en diens verhouding tot de illegaliteit. De Vos van Steenwijk informeerde onmiddellijk minister Beel over deze opmerkelijke *volte-face* van de verzetsman.

Op dezelfde dag stelde de chef van de afdeling Binnenlands Bestuur Kan een nota op over de zaak Tjalma, waarin hij stelde dat de commissie-Scholten in een vergelijkbaar geval niet eervol ontslag van de betreffende burgemeester had bepleit, maar slechts een berisping. Dit verschil in beoordeling en het feit dat – naar mededeling van haar secretaris mr. S. Wierda het medetekenen van voorzitter prof.mr. Scholten 'weinig meer dan een formaliteit' was – maakte het voor de minister eveneens eenvoudiger het advies van deze commissie naast zich neer te leggen.

De bewindsman besloot op 29 januari 1946 dat door de Commissaris der Koningin aan Tjalma 'een ernstige schriftelijk berisping' moest worden gegeven, maar dat hij kon aanblijven als burgemeester. In de tekst van het ministeriële besluit is in bepaalde passages de invloed van de Commissaris der Koningin met als diens souffleur Tjalma duidelijk aanwijsbaar. Dit is in het bijzonder in het geval bij de bewering dat door de wijze waarop de burgemeester de aanwijzing voor de tewerkstelling op het vliegveld bij Havelte had uitgevoerd, de opgeroepen burgers gemakkelijk konden wegblijven en dat daardoor slechts acht personen op het appél verschenen. Onvermeld bleef dat het personeel van het gemeentesecretarie had geweigerd het Duitse bevel uit te voeren en de burgemeester dit daarop persoonlijk had gedaan.

Ook de omstandigheden dat Tjalma 'reeds drie maal door den bezetter was gearresteerd' (in werkelijkheid was het tweemaal, RtS) en als lid van de Tweede Kamer was gehandhaafd, stonden in het ministeriële besluit vermeld als overwegingen om de burgemeester van Hoogeveen te handhaven. Hoewel op de zuiveringsprocedure van de Staten-Generaal en de zorgvuldigheid waarmee de betreffende instantie zijn taak uitvoerde kritiek kan worden geuit, wekte de terugkeer van Tjalma als parlementariër de indruk dat hij zich tijdens de bezetting correct had gedragen. Deze positieve beeldvorming rondom de burgemeester werd nog verder versterkt door de vermelding van meerdere arrestaties door de Duitsers in het zuiveringsbesluit.

In het besluit van de minister Beel stond ten slotte als laatste overweging vermeld 'dat na opheffing der staking is gebleken, dat de heer Tjalma in het algemeen nog het vertrouwen geniet van de bevolking van de gemeente Hoogeveen'. Ook de tussentijdse opheffing van de staking droeg bij aan de positieve beeldvorming rondom Tjalma. Hoe ernstig konden de tegen hem ingebrachte bezwaren immers zijn als hij nog gedurende de zuiveringsprocedure alweer zijn functie mocht uitoefenen?

Een belangrijke externe factor die bij de zuivering van Tjalma een rol speelde was de wijdverbreide onvrede over de lange doorlooptijd en ondoorzichtigheid van de zuiveringsprocedures en de daarin toegepaste normen. Minister Beel schreef eind oktober 1945 aan de Commissarissen der Koningin in de provincies dat door het voortduren van schorsingen en stakingen het prestige van burgemeesters elke dag meer schade opliep. Zijn indruk was dat er bij de provinciale adviescommissies 'niet altijd voldoende begrip bestaat voor het feit dat de "tijd" bij de zuivering een voorname rol speelt en een dagelijks in gewicht toenemende factor is.'

De factor 'tijd' werd in de daarop volgende periode alleen maar belangrijker. De wens om de zuiveringen zo snel mogelijk af te ronden was begin 1946 wijdverbreid binnen de samenleving. Als oorzaak van de trage voortgang wezen critici op de toegepaste normen, die te streng zouden zijn en die het in de praktijk mogelijk maakten om vrijwel iedereen te kunnen onderwerpen aan een zuiveringsprocedure. In januari vond in de Tweede Kamer een groot debat plaats over de zuivering. Minister Beel legde verantwoording af over het trage verloop hiervan, met name over de zuivering van het overheidspersoneel. De bewindsman moest daarbij erkennen dat de zuivering zich in een impasse bevond.³²²

Tijdens de parlementaire discussie verklaarde de ARP'er mr. A.B. Roosjen dat een 'algeheele schoonmaak' een illusie was om op te merken:

'Ik weet het, dat deze illusie min of meer gevoed is, door aether-mededeelingen uit Engeland en door velen, die in het verzet de spits moesten afbijten (...) Als men consequent zou willen gaan zuiveren zou met tot de ontdekking, dat vrijwel niemand is, aan wien niets ten laste gelegd kan worden (...) De gedachte van een "absolute zuivering" moest dan ook niet- realiseerbaar van de hand worden gewezen.'³²³

Het Kamerlid dr. P.M. Heertjes verzocht de regering 'de snelheid der zuivering zoo vlug als mogelijk is op te voeren'. Een andere volksvertegenwoordiger merkte op dat de bevolking de zuivering 'beu' werd.³²⁴ Deze breed gedragen sentimenten maakte het voor minister Beel eenvoudiger om

³²² Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, p. 87 en 99.

³²³ Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, p. 119.

³²⁴ Derksen en Van der Sande, 'Wij waren niet op heldendom geselecteerd', 78.

burgemeesters als Tjalma in functie te handhaven.

Hoewel het hanteren van de normen voor de zuivering in de laatste instantie een zaak van de bewindsman was,³²⁵ toont de zaak van Tjalma aan dat de inbreng van verschillende actoren, onder wie Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk en chef van de Afdeling Binnenlands Bestuur mr. J.M. Kan, van vergaande invloed kon zijn. Uit de onderzochte archieven is niet gebleken dat er vanuit de leiding van de ARP is gelobbyd voor de Hoogeveense partijgenoot. Wel kon Tjalma in de loop van zijn zuivering rekenen op de steun van een aantal kopstukken van het voormalige verzet uit zijn gemeente. In een beslissende fase hiervan – begin 1946 – legde A.J. van der Kerk een cruciale verklaring af voor de gestaakte burgemeester, waarbij hij zijn eerdere getuigenis drastisch herzag.

Uit het verloop van de zuiveringsprocedure blijkt dat – ofschoon deze formeel voldeed aan de vastgestelde criteria – een bepaalde uitkomst door verscheidene actoren op lokaal niveau (het plaatselijk verzet), provinciaal niveau (de Commissaris der Koningin De Vos van Steenwijk) en nationaal niveau (het departement van Binnenlandse Zaken met aan het hoofd minister Beel) zeer wenselijk werd geacht.

In deze procedure draaide het uiteindelijk om Tjalma's aanwijzing van ingezetenen voor de tewerkstelling op het militaire vliegveld bij Havelte en niet om zijn meegaande opstelling ten aanzien van de Jodenvervolging. Hierbij moet worden vastgesteld dat deze burgemeester met zijn optreden allerminst een uitzondering vormde. In de praktijk leidde de zogenaamde 'beschermingshypothese' of 'defensieve collaboratie' tot een steeds grotere inschikkelijkheid van het ambtelijke apparaat tegenover de wassende stroom van Duitse eisen. Toen de Jodenvervolging in de loop van de bezetting steeds heviger werd, hielden veel bestuurders en ambtenaren zich afzijdig. In toenemende mate scheidde zij de Jodenvervolging van hun eigen functioneren. Zij zagen haar als een perfide uitwas en meenden dat er uiteindelijk niets te beginnen was tegen de 'onstuitbare vervolgingswoede' van de Duitsers. 'Zo rationaliseerden ze hun berusting in de meest fundamentele schending van de rechtsorde', aldus Romijn.³²⁶

Wat Tjalma's geval uniek maakt, is dat deze burgemeester al op 16 mei 1940 een door hem ondertekende brief stuurde aan 'de Joodsche gezinshoofden te Hoogeveen', waarin hen werd meegedeeld dat zij en hun gezinsleden zich twee dagen later dienden te melden bij 'de Duitse Wacht' in de gemeente. Niet minder uitzonderlijk is de lijst van alle Joodse inwoners van Hoogeveen die in deze dagen op het gemeentehuis werd opgesteld. Ook deze lijst is gedateerd op 16 mei 1940. Op dat moment waren er nog geen antisemitische maatregelen van kracht. In het geval van de meldingsplicht van de Hoogeveense Joden betrof het een eigenmachtig initiatief op lokaal niveau, dat

³²⁵ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 639.

³²⁶ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 248. Zie ook Griffioen en Zeller, *Jodenvervolging in Nederland, Frankrijk en België*, p. 324.

in strijd was met de toenmalige officiële richtlijnen van de *Wehrmacht*. De verklaring van Tjalma dat hij bij de *Ortscommandant* wist te bereiken dat deze maatregel ongedaan werd gemaakt, is plausibel. Uit geen enkele bron blijkt dat de Hoogeveense Joden zich in het voorjaar en de zomer van 1940 moesten melden.

Onder het bezettingsbestuur leefde al snel de wens tot 'registratie op naam van alle Joden', zoals *Generalkommissar zur besonderen Verwendung* Fritz Schmidt, dat in juli verwoordde. In Zeeland werden al in juni namenlijsten aangelegd terwijl er nog geen verordening en uitvoerschriften waren afgekondigd, zo blijkt uit onderzoek van Peter Tammes.³²⁷ Uit recent onderzoek van historica dr. D. Mulder-Boers wordt duidelijk dat ook de burgemeester van Winschoten in juni 1940 de opdracht van de plaatselijke *Beauftragte* kreeg om de namen van Joodse personen door te geven. In tegenstelling tot Tjalma stelde hij zich terughoudend op.³²⁸ Peter Romijn meldt dat de Zwolse burgemeester A. van Walsum de Duitsers zelfs weigerden inzage te geven in het bevolkingsregister om de adressen van Joodse ingezetenen te weten te komen. Rijkscommissaris Seyss-Inquart ontsloeg hem op 26 juni 1940, overigens met het predicaat eervol.³²⁹

De registratie op Duits bevel van Joden in Hoogeveen is voor zover bekend de eerste in ons land. Ook in de periode daarna zou burgemeester Tjalma steeds gehoor geven aan Duitse verzoeken om gegevens te verstrekken over Joden in zijn gemeente.³³⁰ Hoewel de nazi's alleen verantwoordelijk kunnen worden gehouden voor de uitroeiing van Joden, bestond er in de praktijk wel degelijk een duidelijke correlatie tussen de zorgvuldigheid waarmee Joden op plaatselijk niveau werden geregistreerd en het vernietigingspercentage van gemeenten.³³¹ Slechts 43 van de in totaal 248 Hoogeveense Joden overleefden de oorlog,³³² oftewel 17 procent van het totaal. Dit is aanzienlijk lager dan het landelijke gemiddelde van 27 procent, al bestonden er regionaal diepgaande verschillen tussen slachtofferpercentages.

Op het moment dat de Joden in Hoogeveen werden gedeporteerd (in de nacht van 2 op 3 oktober 1942), was Tjalma zelf niet aanwezig. Zijn verklaringen nadien dat hij hieraan zijn medewerking zou hebben geweigerd (onder meer tegenover L. de Jong in 1977³³³) roept vragen op. Ook na de deportatie van deze inwoners liet de burgemeester geen woord van protest horen. Drie weken na de deportatie van de Hoogeveense Joden, informeerde hij bij de *Beauftragte* of in de

³²⁷ P. Tammes, 'Het belang van Jodenregistratie voor de vernietiging van joden tijdens de Tweede Wereldoorlog', in: *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis/Low Countries Journal of Social and Economic History*, jrg. 6 (2009), p. 52.

³²⁸ Schriftelijke mededeling van D. Mulder-Boers aan R. te Slaa, 27 juli 2020.

³²⁹ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 155.

³³⁰ Zie verschillende correspondentie in inv.nr. 191 in Archief van de Secretarie Hoogeveen 1914-1975.

³³¹ Zie hiervoor M. Croes en P. Tammes, *'Gif laten wij niet voortbestaan'. Een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in Nederlandse gemeenten, 1940-1945* (Amsterdam 2004) en Tammes, 'Het belang van Jodenregistratie voor de vernietiging van joden tijdens de Tweede Wereldoorlog', 34-62.

³³² Historische Kring, *Hoogeveen 1940-1945*, p. 310.

³³³ Zie Tjalma, *Herinneringen van een Burgemeester-Kamerlid (1928-1965)* p. 51.

vrijgekomen woningen van Joden evacuees konden worden gehuisvest.³³⁴ In antwoord op een schrijven van deze Duitse functionaris deelde hij op 5 november 1942 mee dat er zich nog acht (bejaarde) Joden in zijn gemeente bevonden.³³⁵ In opdracht van de *Beauftragte*, berichtte Tjalma op 15 april 1943 aan de *Sicherheitsdienst* dat er het ziekenhuis van Hoogeveen zich één bejaarde Jood bevond, die naar mededeling van de behandelend arts doodziek was en niet vervoerd kon worden. Aansluitend schreef Tjalma: '*Übrigens ist die Anordnung über das Fortführen von Juden völligen durchgeführt*' (vertaald: 'Overigens is het bevel tot verwijdering van de Joden volledig doorgevoerd').³³⁶

Het was voor een burgemeester tijdens de oorlog niet mogelijk om 'neutraal' te zijn. Het was in de praktijk zelfs vrijwel onmogelijk om geen fouten te maken. Wie aanbleef was echter niet per definitie 'fout'.³³⁷ Het voorbeeld van burgemeester Joost Boot van de Gelderse gemeente Wisch, toont een lokale bestuurder die waar het mogelijk was zijn functie gebruikte om ingezetenen, onder wie talrijke Joden, te beschermen.³³⁸

Tjalma voerde gehoorzaam de bevelen van de Duitsers uit, maar was na enige aandrang dikwijls ook bereid bepaalde wensen van het verzet in te willigen. Ook stond hij oogluikend illegale activiteiten onder zijn personeel toe. Hoogstwaarschijnlijk speelde bezorgdheid voor het eigen welzijn of zelfs leven in zijn optreden ook een rol. Tjalma zat in 1941 enige tijd gevangen in het beruchte nazi-concentratiekamp Buchenwald. Naar mededeling van zijn zoon sprak hij slechts een enkele keer over 'Buchenwald' waar hij verschrikkelijke dingen had gezien. In zijn ongepubliceerde herinneringen wijdde Tjalma daar verder niet over uit.³³⁹

Bij de naoorlogse zuivering speelde Tjalma's houding tegenover de Jodenvervolging alleen op lokaal en provinciaal niveau een rol. In het verdere verloop van de zuiveringsprocedure op nationaal niveau werd het aantal aangevoerde laakbare handelingen sterk teruggebracht. De procedure richtte zich in deze fase vrijwel nog uitsluitend op de beschuldiging dat Tjalma ingezetenen had aangewezen voor de tewerkstelling aan het militaire vliegveld bij Havelte. De ernst van deze klacht werd in het uiteindelijke zuiveringsbesluit van minister Beel op 29 januari 1946 enorm afgezwakt. Gesteld werd dat de burgemeester het de opgeroepen personen zeer gemakkelijk had gemaakt weg te blijven en zo persoonlijk had bijgedragen aan de uitzonderlijk lage opkomst. Op grond van deze voorstelling van zaken besloot minister Beel dat de Commissaris der Koningin aan burgemeester Tjalma 'een ernstige schriftelijk berisping' moest worden gegeven.

De inwoners van Hoogeveen waren onwetend van deze terechtwijzing binnenskamers. Dat

³³⁴ Brief Tjalma aan de Beauftragte, 24 oktober 1942, Archief van de Secretarie Hoogeveen 1914-1975, inv.nr. 191.

³³⁵ Brief Tjalma aan de Beauftragte, 5 november 1942, Archief van de Secretarie Hoogeveen 1914-1975, inv.nr. 191.

³³⁶ Brief Tjalma aan de Beauftragte, 15 april 1943, Archief van de Secretarie Hoogeveen 1914-1975, inv.nr. 191.

³³⁷ Derksen en Van der Sande, 'Wij waren niet op heldendom geselecteerd', 80.

³³⁸ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, passim.

³³⁹ *Tjalma, Herinneringen van een Burgemeester-Kamerlid (1928-1965) p. 48-49.*

burgemeester Tjalma – in navolging van het hele Nederlandse overheidsapparaat – tijdens de bezettingsperiode geen bescherming had geboden aan vervolgte Joodse burgers raakte in de vergetelheid.

Afkortingen

ANBO	Algemeen Nederlands Beheer van Onroerende goederen
ARP	Anti-Revolutionaire Partij
B&W	Burgemeester en Wethouders
CABR	Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging
CdK	Commissaris der Koningin
CHU	Christelijk-Historische Unie
COZO	Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel
HBS	hogere burgerschool
KB	Koninklijk Besluit
KVP	Katholieke Volkspartij
LKP	Landelijke Knopploegen
LO	Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers
PMC	Provinciale Militair Commissaris
NIOD	NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies
NSB	Nationaal-Socialistische Beweging
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei
NV	Naamloze Vennootschap
POD	Politieke Opsporingsdienst
SD	Sicherheitsdienst
SDAP	Sociaal-Democratische Arbeiderspartij
SGP	Staatkundig Gereformeerde Partij
Stbl.	Staatsblad
SiPo	Sicherheitspolizei
VNG	Vereniging van Nederlandse Gemeenten
VO	Verordnung/Verordening
WHN	Winterhulp Nederland

Literatuurlijst

Aalders, G., *Roof, De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1999).

Bakker, R., *Boekhouders van de Holocaust. Nederlandse ambtenaren en de collaboratie* (Hilversum 2020).

Blom, J.H.C. en Cahen, J.J. 'Joodse Nederlanders, Nederlandse joden en joden in Nederland (1870-1940)', in: Blom, J.H.C., Wertheim, D.J., Berg, H. en Wallet, B.T. (red.), *Geschiedenis van de joden in Nederland* (Amsterdam 2017), p. 275-359.

Boom, B. van der, *'Wij weten niets van hun lot'. Gewone Nederlanders en de Holocaust* (Amsterdam 2012).

Boterman, F., *Duitse daders. De Jodenvervolgung en de nazificatie van Nederland (1940-1945)* (Amsterdam 2015).

Brasz, F.C., *'Na de Tweede Wereldoorlog'*, in: Blom, J.H.C., Fuks-Mansfeld, R.G. en Schöffers, I., (red.). *Geschiedenis van de joden in Nederland (z.p. 2004)*.

M. Croes, M. en Tammes, P., *'Gif laten wij niet voortbestaan'. Een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in Nederlandse gemeenten, 1940-1945* (Amsterdam 2004).

Derksen, W. en Van der Sande, M.L, 'Wij waren niet op heldendom geselecteerd', in: W. Derksen, en M.L. van der Sande, M.L (red.), *De burgemeester, van magistraat tot modern bestuurder* (Deventer 1984).

Drexhage-Zijlstra, I., 'W.P. Berghuis', in, J. Charité en A.C.M. Gabriëls (red.). *Biografisch Woordenboek. Vierde Deel* ('s-Gravenhage 1994), p. 27-30.

Gans, E., 'Vandaag hebben ze niets - maar morgen bezitten ze alweer tien gulden', in: Kristel, C., (red.), *Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Regionale verschillen* (Amsterdam 2002).

Giebels, L.J., *Beel. Van vazal tot onderkoning. Biografie 1902-1977* (Den Haag 1995).

Gribbeling, J.P., 'LG. Kortenhorst', J. Charité (red.), *Biografisch Woordenboek van Nederland. Eerste Deel* ('s-Gravenhage 1979) p. 317-319.

Griffioen, P. en Zeller, R., *Jodenvervolging in Nederland, Frankrijk en België. Overeenkomsten, verschillen, oorzaken 1940-1945* (Amsterdam 2011).

Happe, K., *Veel valse hoop. De Jodenvervolging in Nederland 1940-1945* (Amsterdam/Antwerpen 2018).

Hondius, D., *Terugkeer. Antisemitisme in Nederland rond de bevrijding* ('s-Gravenhage 1990).

Houwaart, D., *De mannenbroeders door de bocht. Herinnering aan en van dr. W.P. Berghuis, van 1956 tot 1968 voorzitter van de Anti-Revolutionaire Partij* (Kampen 1988).

Houwink ten Cate, J. en Moore, B., *Het geheime dagboek van Arnold Douwes, Jodenredder* (Amsterdam 2018).

Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 12. Epiloog. Eerste helft* (Leiden 1988).

Kreuze, E.-J., Blog over J. Tjalma (2020), zie <http://www.kreuzeman.nl/oordelen/>.

Langeveld, H., *Hendrikus Colijn. Schipper naast God 1869-1944. Deel 2 1933-1944* (Amsterdam 2004)

Lipschits, I., *De kleine sjoa. Joden in naoorlogs Nederland* (Amsterdam 2001).

D. Mulder-Boers, *De grens getrokken. Noord-Nederlandse grensbewoners tussen 1914-1964* (Assen 2020).

Meijer, K., *E100 en de naoorlogse rechtspraak met betrekking tot onroerend goed* (Nijmegen 2008).

Metselaar, A. 'Burgemeester Tjalma van de hoogste eer en de gesloten kast' (2020; online gepubliceerd)

Metselaar, A., *Fascisme en verzet. De NSB in de gemeente Hoogeveen* (Hoogeveen 1993).

Metselaar, A., 'Hoogeveense dossier 191. Het einde van de Joodse gemeenschap' (versie 2014; online gepubliceerd).

Metselaar, A., 'Hoogeveense dossier 191. Het einde van de Joodse gemeenschap' (versie 2020;

online gepubliceerd).

Metselaar, A., *Op de drempel van de hel* (Hoogeveen 1994).

Nationaal Archief, *Inventaris van het archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984)* (Den Haag 1998).

Pauw, J.L. van der, *Rotterdam in de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2006).

Piersma, H. en Kemperman, J., *Openstaande rekeningen. De gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel, 1940-1950* (Amsterdam 2015).

Presser, J., *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945. Eerste Deel* ('s-Gravenhage 1965, 5e druk).

Presser, J., *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945. Tweede Deel* ('s-Gravenhage 1965, 5e druk).

Renssen, A. van, *'Gekkop. Hoe burgemeester Zwaantinus Bruins Slot Nijkerk de oorlog doorloofde* (Nijkerk 2020).

Romijn, P., *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen tijdens de Duitse bezetting* (Amsterdam 2006).

Romijn, P., 'De oorlog (1940-1945)', in: Blom, J.H.C., Wertheim, D.J., Berg, H. en Wallet, B.T. (red.). *Geschiedenis van de joden in Nederland* (Amsterdam 2017), p. 360-401.

Romijn, P., 'Frederiks' *Op de bres - een ambtelijke apologie*', in: .DJ. Barnouw, D. van Galen Last, M. de Keizer, R. Kok, C. Kristel, P. Romijn, E. Somers en H. de Vries (red.). *Tiende jaarboek van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie* (Zutphen 1999), p. 140-164.

Romijn, P., *Snel, streng en rechtvaardig. De afrekening met de foute' Nederlanders* (Amsterdam 1989; tweede druk 2002).

Roon, G. van, *Protestants Nederland en Duitsland 1933-1941* (Utrecht 1973; tweede druk 1990).

Schütz, R., *Kille mist. Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog* (Amsterdam 2016).

Sinke, O., *Verzet vanuit de verte. De behoedzame koers van Radio Oranje* (Amsterdam 2009).

Slaa, R. te, *'Daar dit een immorele aanslag is'. De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed 1940 -1955* (Den Haag 2017)

Slaa, R. te, *1941. Het masker valt* (Amsterdam 2016).

Slagter, W., G.H. Kersten (1882-1948), in: J. Charit e en A.J.A. Gabriëls (red.). *Biografisch Woordenboek van Nederland. Vierde Deel* ('s-Gravenhage 1994) 236-237.

Tammes, P., 'Het belang van Jodenregistratie voor de vernietiging van joden tijdens de Tweede Wereldoorlog', in: *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis / Low Countries Journal of Social and Economic History*, jrg. 6 (2009), p. 34-62.

Veraart, W., *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw* (Rotterdam/Alphen aan de Rijn 2005).

Veraart, W., 'Sanders contra Lieftinck. De ongelijke strijd om het rechtsherstel in de jaren van wederopbouw', in: Kristel, C. (red.). *Binnenskamers. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Besluitvorming* (Amsterdam 2002), p. 173-208.

Wallet, B.T., 'Tussen marge en centrum. Joden in naoorlogs Nederland', in: Blom, J.H.C., Wertheim, D.J., Berg, H. en Wallet, B.T. (red.). *Geschiedenis van de joden in Nederland* (Amsterdam 2017), p. 407-480

Geraadpleegde personen

Dr. P. Griffioen

Dr. D. Mulder-Boers

Dr. A. van Rensen

Dr. P. Tammes

L. Tokkie

Geraadpleegde archieven

Drents Archief

0144 Militaire Commissaris van Drenthe

Gemeentearchief Hoogeveen

Archief van de Secretarie 1914-1975 Gemeentewerken 1915-1943

Historisch Documentatiecentrum voor Protestantisme aan de Vrije Universiteit

887 Collectie Dr. W.P. Berghuis 281

Collectie J. Tjalma

Nationaal Archief

2.04.87 Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (-2005)

2.04.67 Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (1940) 1945-1959 (1984)

2.09.68 Archieven betreffende zuiveringsaangelegenheden van het Ministerie van Justitie, (1936) 1944-1959

2.09.09 Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging

2.13.25 Archief van het Militair Gezag, (1939) 1943-1946 (1956)

NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust-, en Genocidestudies

101a KJ Frederiks 1940-1944 (1945)

101b Kabinet van het Departement van Binnenlandse Zaken 193b Commissie Zuivering Staten
Generaal

248-2039 R. Tjalma

249-1038 Zuivering overheidspersoneel

Knipselarchief NIOD

Bijlage

Tjalma's arrestatie en verblijf in concentratiekampen Schoorl en Buchenwald in 1941

Op 30 juni 1941 werden op bevel van *Reichskommissar* Seyss-Inquart negentig vooraanstaande leden van de ARP, onder wie oud-premier dr. H. Colijn, gearresteerd en overgebracht naar kamp Schoorl.³⁴⁰ Tot de arrestanten behoorde ook Tjalma. Hij werd om zeven uur 's ochtends opgehaald door de *Grüne Polizei* en naar Assen meegenomen naar het bureau van de *Beauftragte*. Diens plaatsvervanger deelde Tjalma desgevraagd dat hij schrijfmachines had moeten vorderen en dit uitsluitend bij NSB'ers had gedaan. 'Het was jammer dat de man ook nog gelijk had', schrijft Tjalma in zijn ongepubliceerde herinneringen.³⁴¹

Nog dezelfde dag werd de burgemeester van Hoogeveen naar Kamp Schoorl overgebracht. Tijdens zijn verblijf in dit kamp werd Tjalma in augustus overgebracht naar Den Haag in een cel in het vroegere departement van Koloniën. Bij zijn verhoor op het bureau van Seyss-Inquart werd het volgende hem ten laste gelegd. Tjalma had een portret van koningin Wilhelmina inde raadszaal van het nieuwe raadshuis laten aanbrengen. Van de officiële opening in september was een foto in een geïllustreerd blad verschenen waarop het portret op de achtergrond te zien was. De Duitsers beschouwden dit als 'eine Demonstration'. De burgemeester voerde tot zijn verdediging aan dat op het moment dat de foto was gemaakt het hebben van een portret van leden van het koninklijk huis nog niet was verboden. De volgende dag werd Tjalma weer naar kamp Schoorl teruggebracht.³⁴²

Generalkommissar für Verwaltung und Justiz Friedrich Wimmer informeerde op 24 juli secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken Frederiks over de arrestatie - zonder zijn verblijfplaats te noemen - en verzocht Tjalma te ontheffen uit zijn functie als burgemeester.³⁴³

Tjalma werd op 23 augustus samen met een groep gevangenen uit Kamp Schoorl naar het kamp Buchenwald, nabij Weimar, overbracht.³⁴⁴ Secretarissen-generaal Frederiks pleitte bij *Generalkommissar für Verwaltung und Justiz* Wimmer voor de invrijheidstelling van Tjalma en de hervatting van diens werkzaamheden als burgemeester als zijnde in belang van de gemeente Hoogeveen. Hij schreef op 2 september aan Wimmer dat Tjalma onder diens voormalige lidmaatschap van de Tweede Kamer 'nicht politisch eingestellt war und in politischen Hinsicht denn auch nie enie

³⁴⁰ H. Langeveld, *Hendrikus Colijn. Schipper naast God 1869-1944. Deel 2 1933-1944* (Amsterdam 2004) 561.

³⁴¹ Tjalma, *Herinneringen van een Burgemeester-Kamerlid (1928-1965)* p. 46.

³⁴² Tjalma, *Herinneringen van een Burgemeester-Kamerlid (1928-1965)* p. 47-48

³⁴³ Brief Generalkommissar für Verwaltung und Justiz Wimmer aan secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken Frederiks, 24 juli 1941, Nationaal Archief, 2.04.87 Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

³⁴⁴ Tjalma, *Herinneringen van een Burgemeester-Kamerlid (1928-1965)* p. 48.

führende Stellung gehabt. Bij het nemen van zijn beslissing diende de Generalkommissar, aldus de secretaris-generaal, er rekening mee te houden dat voor zover het Frederiks bekend was het handelen van Tjalma als burgemeester nog nooit aanleiding heeft gegeven tot 'Schwierigkeiten oder Reibungen' ('moeilijkheden of wrijvingen').³⁴⁵

Uit de brief van Wimmer aan de secretaris-generaal dezelfde dag bleek dat de Duitse autoriteiten wel degelijk klachten over Tjalma hadden. De burgemeester van Hoogeveen werd verweten dat er een portret van koningin Wilhelmina in de raadszaal hing, hij niet had deelgenomen aan een reis van de Winterhulp naar Keulen³⁴⁶ (burgemeesters waren hiervan het plaatselijke hoofd) en lid was van het Provinciaal Comité van Antirevolutionaire kiesvereniging in Drenthe.³⁴⁷

In Buchenwald werd ontdekt dat Tjalma een te lage bloeddruk had en op 12 september werd hij uit gevangenschap ontslagen.³⁴⁸ Op eigen gelegenheid en kosten moest hij naar huis reizen.

De Commissaris der Provincie Drenthe informeerde Tjalma op 15 september per brief over de klachten van de bezettingsautoriteiten tegen hem en zijn ontslag. Tjalma stuurde twee dagen later een verweerschrift aan De Vos van Steenwijk. Hij stelde daarin dat het portret van de koningin bij de meubilering van het nieuwe raadshuis was overgebracht vanuit het oude raadshuis. Dit was gebeurd voor 1 juli 1940 oftewel voor het verbod was uitgevaardigd om 'zoodanige afbeeldingen aanwezig te hebben'. Tjalma vervolgde:

Het betrof in case derhalve een toegelaten handeling, die in feite betrekking had op het handhaven van een bestaande toestand, welke hierin bestond, dat in de Raadszaal van het nieuwe Gemeentehuis hetzelfde portret van de Koningin aanwezig was, als in de vergaderzaal van den Gemeenteraad in het oude gebouw. Zelfs de gedachte aan een demonstratieve daad is nimmer bij mij opgekomen.³⁴⁹

³⁴⁵ Brief secretaris-generaal Frederiks aan de Generalkommissar für Verwaltung und Justiz Wimmer, 2 september 1941, Nationaal Archief, 2.04.87 Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180 en NIOD Collectie KJ. Frederiks 1940-1944 (1945), inv.nr. 102.

³⁴⁶ De Stichting Winterhulp Nederland was op 22 oktober 1940 opgericht door *Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete* dr. A. Seyss-Inquart, naar het voorbeeld van de nationaalsocialistische *Winterhilfswerk des Deutschen Volkes* in het Derde Rijk. Het doel van deze liefdadigheidsinstelling was 'behoeftevolle Nederlandse staatsburgers zonder aanzien des persoons hulp en ondersteuning te verschaffen'. Evenals het Duitse voorbeeld verstreek de Winterhulp hoofdzakelijk voedsel en kleding. Spoedig werden gezinnen met nationaalsocialistische sympathieën bevoordeeld terwijl openlijke tegenstanders van de 'Nieuwe Orde' en Joden niet op bijstand hoefden te rekenen. De opbrengst van de eerste collecte was zo gênant laag dat de gelijkgeschakelde pers in januari 1941 opdracht kreeg hierover niets te publiceren.

³⁴⁷ Brief Generalkommissar für Verwaltung und Justiz Wimmer aan secretaris-generaal Frederiks Generalkommissar für Verwaltung und Justiz Wimmer, 2 september 1941, Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180 en NIOD Collectie KJ. Frederiks 1940-1944 (1945), inv.nr. 71.

³⁴⁸ Zie brief van Tjalma aan de Commissaris der provincie Drenthe De Vos van Steenwijk, 17 september 1941, Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180. In zijn *Herinneringen van een Burgemeester-Kamerlid (1928-1965)* schrijft Tjalma op pag. 49 abusievelijk dat zijn vrijlating op 22 september 1944 plaatsvond.

³⁴⁹ Brief van Tjalma aan de Commissaris der provincie Drenthe De Vos van Steenwijk, 17 september 1941,

Tegenover de klacht dat hij geen gehoor had gegeven aan de uitnodiging van de *Beaufragte* om deel te nemen aan een reis naar Keulen voor de Winterhulp bracht Tjalma ter berde dat hij in die periode 'een belangrijke gemeentelijke aangelegenheid' voor de Raad van State moest verdedigen en bezwaar had om op zondag te reizen. Sinds mei 1940 had nooit langer dan twee dagen buiten de gemeente vertoefd omdat hij 'zulks onder de huidige tijdsomstandigheden niet verantwoord achtte met het handhaven der openbare orde'. Binnen de reisperiode viel ook 1 mei, 'een datum, die bijzonderen waakzaamheid vereischte'.³⁵⁰

Tjalma omschreef het Provinciaal Comité van Antirevolutionaire kiesverenigingen in Drenthe als een organisatie die alleen in tijd van landelijke en provinciale verkiezingen actief was. Aangezien deze sinds 1939 niet meer hadden plaatsgevonden en hij gewoon lid was geen bestuurslid was 'de onbeduidendheid van de bedoelden functie evident'. Ten slotte attendeerde hij de Commissaris van der Provincie Drenthe erop dat hij sinds 12 september 1941 in vrijheid was gesteld en dat wanneer zijn 'verhaftung' een reden tot ontslag mocht zijn, deze nu vervallen was.³⁵¹

De Commissaris van der Provincie Drenthe stuurde het verweerschrift van Tjalma op 19 september door aan secretaris-generaal Frederiks. Tien dagen ging De Vos van Steenwijk in een brief aan de secretaris-generaal zelf in op de tegen Tjalma ingebrachte beschuldigingen. Over de klacht dat er een portret van de koningin in de nieuwe raadszaal van Hoogeveen hing had hij zich zeer verwonderd. Het ging hier om een 'feit' dat zich een halfjaar eerder had voorgedaan. Om destijds gevoerde correspondentie had de Commissaris der Provincie Drenthe niets meer gehoor, zodat hij de zaak als afgedaan kon worden beschouwd. Door deze klacht opnieuw naar voren te brengen werd ingegaan tegen de regel *non bis in idem*.³⁵² Deze rechtsregel uit het strafrecht houdt in dat met niet twee keer voor hetzelfde feit kan worden vervolgd.

De Vos van Steenwijk voerde aan dat de tegen het reizen op zondag bij Tjalma 'ernstige gemoedsbezwaren' bestonden, die hij steeds liet gelden. Om deze reden had hij in 1935 ook bedankt voor een functie bij de stembureaus ter gelegenheid van de volksstemming in het Saargebied. Dat dit bezwaar van Tjalma niet ernstig werd genomen bewees volgens De Vos van Steenwijk 'dat men van Duitse zijde geen begrip heeft van de opvattingen over Zondagsrust en Zondagsheiliging bij een deel van onze bevolking'. Het lidmaatschap van het Provinciaal comité van de antirevolutionaire partij in

Nationaal Archief, 2.04.87 Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180. De Duitse autoriteiten bepaalden op 28 juni 1941 dat alle beelden, foto's en andere afbeeldingen van de levende leden van de Koninklijke familie moeten worden verwijderd uit openbare gebouwen aangezien koningin Wilhelmina 'zich aan de zijde der Sovjets' heeft geplaatst.

³⁵⁰ Ibid.

³⁵¹ Ibid.

³⁵² Brief Commissaris van der Provincie Drenthe De Vos van Steenwijk aan secretaris-generaal Frederiks, 29 september 1941, 2.04.87 Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

Drenthe kon al evenmin als beschuldiging worden aangevoerd, tenzij men elk lid van de ARP van openbare functies wilde uitsluiten. De Vos van Steenwijk gaf dat hij het zeer op prijs zou stellen wanneer Tjalma als burgemeester van Hoogeveen behouden kon blijven en dit in het belang van alle partijen zou zijn:

Ten slotte moet ik het ten ernstigste bestrijden, dat de heer Tjalma niet tot loyale medewerking met de bezettingsautoriteit bereid zou zijn. Hiervan is nooit gebleken [sic]. Integendeel, de heer Tjalma is een zeer rustig en bezadigd man, wars van elke demonstratie. Toen hij kort geleden uit de Duitse gevangenschap werd ontslagen en te Hoogeveen terugkeerde, heeft hij zijn uiterste best gedaan om iedere demonstratie te voorkomen en is hierin, dankzij zijn zorgvuldige voorzorgsmaatregelen, volkomen geslaagd.³⁵³

Op dezelfde dag deelde *Generalkommissar für Verwaltung und Justiz Wimmer* aan Reichskommissar Seyss-Inquart mee dat hij met onmiddellijke ingang Tjalma uit zijn functie van burgemeester had ontslagen.³⁵⁴ Een week later informeerde hij secretaris-generaal Frederiks met de toevoeging dat Seyss-Inquart zelf een nieuwe burgemeester zou aanwijzen.³⁵⁵

Op 8 oktober schreef Frederiks een uitvoerige brief aan de *Generalkommissar für Verwaltung und Justiz Wimmer*. Het had hem 'pijnlijk' getroffen, zo schreef de secretaris-generaal, dat nog voordat hij zijn standpunt uiteen kon zetten de burgemeesters van verschillende gemeenten, waaronder Hoogeveen, waren ontslagen. Zij hadden op 'loyale wijze met de Duitse autoriteiten samengewerkt'. Frederiks wees erop dat de vijandige houding van de NSB tegenover deze burgemeesters op zichzelf geen reden voor ontslag kon zijn. De burgemeesters behandelden NSB-leden op dezelfde wijze als andere burgers. De secretaris-generaal kon het 'unbestimmte Begriff "NSB-feindlichkeit"' als grond voor ontslag niet accepteren. Bovendien was 14 februari 1941 in een circulaire gesteld dat er van Nederlandse ambtenaren geen 'grundsatzliche Stellungnahme zur N.S.B.' werd verlangd. Ook de beschuldiging van 'Deutschfeindlichkeit' kon strikt genomen geen argument zijn aangezien de oorlogstoestand tussen Nederland en Duitsland voortduurde en 'vanuit volkenrechtelijke standpunt' Duitsland als vijand kon worden beschouwd. Het voorgaande was volgens Frederiks ook van toepassing op de vraag die in regel werd gesteld aan burgemeester of zij zich gebonden voelden aan de eed van trouw aan de koningin.³⁵⁶

³⁵³ Ibid.

³⁵⁴ Brief *Generalkommissar für Verwaltung und Justiz Wimmer* aan Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete Seyss-Inquart, 29 september 1941, 2.04.87 Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

³⁵⁵ Brief van de *Generalkommissar für Verwaltung und Justiz Wimmer* aan secretaris-generaal Frederiks, 6 oktober 1941, .04.87 Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

³⁵⁶ Brief secretaris-generaal Frederiks aan *Generalkommissar für Verwaltung und Justiz Wimmer*, 8 oktober 1941. Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180 en NIOD Collectie KJ. Frederiks 1940-1944 (1945), inv.nr. 71.

In zijn brief besteedde de secretaris-generaal ruimschoots aandacht aan Tjalma. Ook deze burgemeester werd 'Deutsch- und N.S.B.feindlichkeit' verweten zonder dat daar naar oordeel van Frederiks voldoende grond voor was. Tegenover de klachten van Duitse zijde herhaalde hij alle argumenten daartegen van de ontslagen burgemeester en de Commissaris der Provincie. Nadrukkelijk bestreed Frederiks de beschuldiging dat Tjalma niet tot loyale samenwerking met de Duitse bezettingsautoriteiten bereid was. Ondanks zijn lidmaatschap van de ARP en de Tweede Kamer was Tjalma politiek nooit op de voorgrond getreden.³⁵⁷

De lobby van Frederiks bij *Generalkommissar für Verwaltung und Justiz* had succes. Eind oktober schreef Wimmer aan *Reichskommissar Seyss-Inquart* dat hij de burgemeester van Hoogeveen Tjalma strafte met de inhouding van 15 procent van diens maandsalaris voor de duur van zes maanden. Het ontslag was kennelijk teruggedraaid. Wimmer gaf twee redenen voor deze straf. Als voorzitter op een bijeenkomst van de afdeling Drenthe van de Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten in mei 1941 had Tjalma niet verhindert dat de benoeming van oud-burgemeester mr. J. Bothenius Homan van Assen tot erevoorzitter van die vereniging werd besproken en aanvaard. Homan was ontslagen wegens gebrek aan medewerking aan de bezetter. Er kon worden aangenomen, aldus Wimmer, dat burgemeester Tjalma zich liet leiden door de intentie om de maatregelen van de te bekritisieren. Door zijn Met deze opstelling had hij 'zijn plicht tot actieve, loyale samenwerking verwaarloosd'.³⁵⁸

De religieuze gronden die Tjalma aanvoerde om niet deel te nemen aan de reis naar Keulen kon bij Wimmer geen genade vinden: 'Ein Bürgermeister muss jedoch auch des Sonntags jede notwendige Verrichtung, als auch Reise, ausführen, wenn der Dienst dies erfordert.' Ten slotte, zo stelde de *Generalkommissar für Verwaltung und Justiz*, had burgemeester Tjalma de *Beauftragte* bij een bezichtiging van zijn gemeente meegenomen naar een fabriek waarvan de directeur een Jood was.³⁵⁹

³⁵⁷ Brief secretaris-generaal Frederiks aan Generalkommissar für Verwaltung und Justiz Wimmer, 8 oktober 1941, Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904-) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180 en NIOD Collectie KJ. Frederiks 1940-1944 (1945), inv. nr. 71.

³⁵⁸ Brief Generalkommissar für Verwaltung und Justiz aan Reichskommissar für die besetzten niederlandischen Gebiete Seyss-Inquart, 30 oktober 1941, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.

³⁵⁹ Brief Generalkommissar für Verwaltung und Justiz aan Reichskommissar für die besetzten niederlandischen Gebiete Seyss-Inquart, 30 oktober 1941, Archief Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (1904) 1950-1996 (2005), inv.nr. 5180.